

CRNA GORA

MINISTARSTVO ZDRAVLJA

ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ O REALIZACIJI

**Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS za period od
2015-2020. godine**

Podgorica, 2021. godine

CRNA GORA

MINISTARSTVO ZDRAVLJA

NAZIV DOKUMENTA

Završni izvještaj o realizaciji Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS 2015-2020

UREDILA

Biljana Zeković - koordinatorka i mentorka radne grupe za izradu izvještaja

ČLANOVI/CE RADNE GRUPE

Dr. Mišo Pejković-NVO CAZAS

Dr. Aleksandra Marijanović –Institut za javno zdravlje

Martina Vučelić – SOS telefon Podgorica

Jelena Čolaković- NVO Juventas

ZAHVALNOST NA DOPRINOSU IZRADI IZVJEŠTAJA:

Dr. Almi Čičić, dr. Barnkici Dupanović, dr. Gordani Rašović i Vladanu Goluboviću, sekretaru Sekretarijata Nacionalnog koordinirajućeg tijela (NKT) za HIV/AIDS

Izvještaj je izrađen kroz projekat „*Održivost HIV programa - SOS Project*“ koji u Crnoj Gori implementira NVO CAZAS sa nacionalnim partnerima Juventas, Crnogorska Fondacija za HIV i virusne hepatitise, Zaštita, Kvir Montenegro i SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica, uz podršku *Alijanse za javno zdravlje iz Ukrajine i Globalnog fonda za HIV/AIDS, tuberkulozu i malariju.*

Sadržaj

I Uvodni rezime5
II Informacija o napretku u postizanju operativnih ciljeva12
Pregled aktivnosti realizovanih tokom 2019-2020.godine36
III Tabela o realizaciji aktivnosti Akcionog plana za period 2015-2018.godine45
IV Nalazi evaluacije82
V Osvrt na planiranja i utrošena finansijska sredstva88
VI Preporuke za naredni ciklus planiranja politika91

Skraćenice

AIDS	Sindrom stečenog gubitka imuniteta
ART	Antiretroviralna terapija
ARV	Antiretroviralni
BBS	Bio-bihevioralni nadzor
BCC	Komunikacija za promjenu ponašanja
NKT	Nacionalno koordinirajuće tijelo
DST	Dobrovoljno savjetovanje i testiranje
EU	Evropska Unija
GFATM	Globalni fond za AIDS, tuberkulozu i malariju
HBV	Hepatitis B
HCV	Hepatitis C
HIV	Virus humane imunodeficijencije
HPV	Humani papiloma virus
IKD	Injekcioni korisnici droga
IJZ	Institut za javno zdravlje
MARA	Adolescenti u najvećem riziku (za HIV)
MARPs	Populacija u najvećem riziku (za HIV)
M&E	Monitoring i evaluacija
MMT	Terapija metadonske održivosti
MZ	Ministarstvo zdravlja
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
MP	Ministarstvo pravde
MSM	Muškarci koji imaju seks sa muškarcima
NKA	Nacionalna komisija za AIDS
NVO	Nevladina organizacija
FZZO	Fond za zdravstveno osiguranje
PLHIV	Osobe koje žive sa HIV/AIDS-om
PEP	Postekspoziciona profilaksa (za HIV)
PrEP	Preekspoziciona profilaksa (za HIV)
PZZ	Primarna zdravstvena zaštita
PMTCT	Prevenција transmisije HIV-a sa majke na dijete
RE	Romi i Egipćani
SR	Seksualni radnici/ce
SPI	Seksualno prenosive infekcije
TB	Tuberkuloza
UN	Ujedinjene nacije
UNAIDS	Združeni Program UN za HIV/AIDS
UNDP	Program UN za razvoj
UNFPA	Fond za populaciju UN
UNGASS	Specijalna sjednica Generalne skupštine UN (za HIV/AIDS)
UNHCR	Visoki komesarijat UN za izbjeglice
UNICEF	Fond UN za djecu
UNTG	Tematska grupa UN za HIV/AIDS
SZO	Svjetska zdravstvena Organizacija
YFHS	Zdravstveni servisi po mjeri mladih (na engl: Youth Friendly Health Services)

I UVODNI REZIME

Opšti podaci

Crna Gora je uvela program za HIV/AIDS 1985. godine kao dio programa bivše Republike Jugoslavije, četiri godine prije nego je registrovan prvi slučaj HIV infekcije u Crnoj Gori. Prema podacima iz registra za HIV/AIDS, od početka epidemije 1989. godine, do kraja 2019. godine¹, registrovane su ukupno 303 osobe inficirane HIV-om, od kojih je 146 u momentu otkrivanja infekcije bilo u stadijumu AIDS-a (48% svih registrovanih HIV pozitivnih osoba), a njih 157 ili u asimptomatskoj fazi ili u simptomatskoj non-AIDS fazi HIV infekcije. U istom periodu 60 osoba je umrlo od AIDS-a. Na kraju 2019. godine u Crnoj Gori su sa HIV-om živjele 243 osobe (216 muškaraca i 27 žena), što čini da je prevalencija ove infekcije u Crnoj Gori 0,04%. U 2019. godini u Crnoj Gori registrovano je 26 novih HIV/AIDS slučajeva, pa incidencija novootkrivenih infekcija u 2019. godini iznosi 4,2/100.000 stanovnika. U momentu postavljanja dijagnoze HIV infekcije, 10 novoregistrovanih osoba je bilo u stadijumu AIDS-a (incidencija oboljelih iznosi 1,6/100.000), dok je 15 osoba registrovano u fazi asimptomatske HIV infekcije. Jedna osoba je registrovana u fazi akutnog retroviralnog sindroma. U 2020. godini registrovana su četiri smrtna ishoda AIDS-a, a mortalitet iznosi 0,6/100.000 stanovnika. Dva novoregistrovana slučaja HIV/AIDS-a su ženskog pola.

Prema podacima iz prispjelih prijava kod 15% od svih novoregistrovanih HIV/AIDS slučajeva u 2020. godini, put prenosa infekcije je heteroseksualni kontakt, u 58% slučajeva se radi o homoseksualnom ili biseksualnom kontaktu (MSM), dok je kod sedam osoba put prenosa infekcije nepoznat.

Najveći broj novih HIV/AIDS slučajeva registrovan je na teritoriji opštine Podgorica (14 slučajeva). Na teritoriji opština Kotor registrovano je pet slučajeva, tri slučaja su registrovana u Mojkovcu, a po jedan na teritorijama opštine Nikšić, Bijelo Polje, Bar i Ulcinj. Prema podacima koji su iz zdravstvenih ustanova dostavljeni Institutu za javno zdravlje, u 2019. godini je na HIV testirano 23.199 osoba. Od ukupnog broja testiranih, 16624 osobe su testirane u Zavodu za transfuziju krvi, 5.710 osoba je testirano u Centru za medicinsku mikrobiologiju Instituta za javno zdravlje, a 865 osoba je testirano u Savjetovalištim za povjerljivo savjetovanje i testiranje (DPST). Podaci o broju osoba testiranih na HIV u privatnim laboratorijskim ustanovama u Crnoj Gori ne postoje.

U Zavodu za transfuziju krvi Crne Gore, testiranje na HIV se vrši samo kod dobrovoljnih davalaca krvi, pa su u 2019. godini testirana 16.624 dobrovoljna davaoca krvi, od čega 4.262

¹ Godišnji izvjestaj o HIV-u za 2019, godinu, Institut za javno zdravlje Crne Gore

nova davaoca. Među testiranim dobrovoljnim davaocima krvi otkrivene su dvije HIV pozitivne osobe. Oba davaoca su davaoci koji prvi put daju krvi (novi) i pripadaju grupi porodičnih davaoca što posebno ukazuje na važnost kontinuirane edukacije svih populacionih grupa o značaju dobrovoljnog darivanja krvi i prevencije prenosa HIV-a putem transfuzije krvi.

Po drugim različitim osnovama (dobrovoljno, anonimno, po uputu i dr.) na HIV je testirano 6.575 osoba, pa stopa testiranja iznosi 10,6 na 1000 stanovnika (isključujući dobrovoljne davaoce krvi). Obim testiranja na HIV, osim kod dobrovoljnih davalaca krvi, je nizak. U periodu do 1997. godine stopa testiranja nije prelazila 1 na 1000 stanovnika i bila je daleko niža nego u svim dijelovima bivše SFRJ, osim Kosova. Od 1997. stopa testiranja je stalno u porastu i u poslednjih nekoliko godina pokazuje porast.

U savjetovalištim za povjerljivo savjetovanje i testiranje tokom 2019. godine testirano je 865 osoba koje su bile u riziku u odnosu na HIV, što je za 10% manje nego u prethodnoj godini. Od ukupnog broja osoba testiranih u Savjetovalištim u Crnoj Gori, 22% čine osobe koje pripadaju grupama koje su više izložene HIV-u (muškarci koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, injektirajući korisnici droga, seksualne/i radnice/i).

Iako trenutna stopa incidence infekcije ukazuje da je Crna Gora zemlja sa niskom prevalencijom, regionalni trendovi ukazuju na rizik brzog širenja HIV-a, što, ukoliko se ne unaprijedi prevencija među ključnim ciljnim grupama i ne obezbijedi uspješan odgovor u ranoj fazi epidemije može dugoročno rezultirati medicinskim, socijalnim i ekonomskim posljedicama.

Državni budžet pokriva troškove liječenja i kliničkog tretmana HIV/AIDS-a. Tu spadaju sve dijagnostičke procedure (brzi i potvrdni testovi), antiretrovirusna terapija i laboratorijski monitoring uspjeha terapije (PCR i CD4).

Dolje navedeni indikatori se prate kroz Nacionalni M&E indikator, usklađeni su sa međunarodnim indikatorima a služe za komparaciju postignutog terapijskog i preventivnog učinka zdravstvene politike a koja se bazira na 90-90-90 politici UNAIDS (90% testiranih, 90% liječenih i 90% postignuta virusna supresija):

1. % odraslih i djece na ART koji su živi poslije 12 mjeseci od početka terapije je 86% ili 31/36 osoba, prema podacima iz 2018. godine iz registra za HIV;
2. % odraslih i djece na ART koji su živi poslije 24 mjeseca od početka terapije je 100% ili 22 osobe, prema podacima iz 2018. godine iz registra za HIV;
3. % odraslih i djece na ART koji su živi poslije 60 mjeseci od početka terapije je 85% ili 11/13 osoba, prema podacima iz 2018 godine iz registra za HIV;

4. % svih osoba koji znaju HIV status među svim procijenjenim osobama sa HIV-om je 55% ili 221 od 400, prema procjeni rađenoj na osnovu SPECTRUM metodologije, ECDC (maj 2019. godine).

% osoba PLHIV koji su registovane i koje imaju cd4 manji od 200 (kasno otkrivanje HIV infekcije u stadijumu AIDS-a) je 57,1 % 12 od 21, prema podacima iz 2018. godine. Procenat osoba koje su skringovane na TB u 2018. godini je 100%.

U periodu od 2016-2019. godine nije bilo većih prekida u nabavci ART. Prekidi rada PCR i CD4 nisu trajali duže od 4 mjeseca (osim u 2019. zbog kvara na CD4 aparatu).

Terapijski protokol koji se koristi u Crnoj Gori u skladu je sa preporukama koje izdaje „European AIDS Clinical Society“ (EACS) i u našoj zemlji su dostupne pojedine fiksne kombinacije antiretrovirusnih lijekova.

Strateški odgovor na HIV

Crna Gora je do sada donijela tri nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a, a posljednju za period 2015-2020. godine. Strategije su zasnovane na nacionalnom zakonodavstvu i međunarodnim instrumentima za ljudska prava, pravnim dokumentima Ujedinjenih nacija, Savjeta Evrope, Evropske unije i specijalizovanih međunarodnih organizacija povezanih sa HIV/ AIDS-om. Njihov razvoj uzima u obzir nekoliko aspekata HIV situacije u Crnoj Gori, poput rodne ravnopravnosti, siromaštva i socijalne isključenosti, a zasnovan je na sveobuhvatnom pregledu epidemioloških podataka. Vlada Crne Gore je dizajnirala nacionalni odgovor na HIV/AIDS. Prateći princip „tri u jedan (three ones)“, razvijena je jedinstvena nacionalna strategija, jedinstveni M&E sistem i jedinstveno HIV/AIDS nacionalno koordinirajuće tijelo CCM/NKT), jer HIV/AIDS zahtijeva jedan sveopšti socijalni pristup i multisektorsku saradnju kao integrativni dio agende razvoja nacionalne strategije.

Podrška dobijena od GFATM u periodu od 2006-2015. godine, uz koordinaciju Nacionalnog koordinirajućeg tijela/ Country Coordinating Mechanism (NKT/CCM) za HIV/AIDS i tuberkulozu, ubrzala je aktivnosti koje su već bile preduzete od strane vladinih i nevladinih organizacija uz pomoć agencija UN i drugih međunarodnih partnera, i doprinijela realizaciji zacrtanih mjera i ciljeva. Nevladine organizacije koje sprovode preventivne aktivnosti i servise su, kako prema ocjenama GFATM, tako i ključnih crnogorskih institucija uključenih u nacionalni odgovor na HIV/AIDS, imale ključnu ulogu u obuhvatu teško dostupnih grupa.

Za vrijeme realizacije prethodnih strategija izrađen je veliki broj nacionalnih vodiča i protokola za prevenciju HIV-a i liječenje AIDS-a, revidirani su postojeći zakoni i politike ili su donijeti novi, ključne ciljne grupe dobile su informacije o prevenciji HIV-a, potreban materijal i usluge liječenja, izgrađeni su kapaciteti zdravstvenih radnika, osoblja u zatvorima, zaposlenih u policijskim, socijalnim službama i pravosudnim organima, obučeni su vršnjački

edukatori, mladi i NVO. Istovremeno su osnaženi kapaciteti vladinih institucija u oblasti monitoringa i evaluacije, uključujući biološko-bihevioralni nadzor. Formiranje Nacionalnog koordinirajućeg tijela (NKT) koji čine predstavnici vladinih ministarstava, institucija i NVO takođe je doprinijelo koordinisanim odgovorima.

Dakle, prethodne strategije pružile su dobru osnovu za prevenciju HIV-a, sa posebnim fokusom na rizične populacije i obezbjeđivanje sigurnog snabdijevanja krvlju, poboljšanu dijagnostiku i liječenje i njegu osoba koje žive sa HIV-om. Nevladine organizacije imale su važnu ulogu u primjeni ovih strategija, kroz pružanje usluga, edukaciju o HIV-u i distribuciju preventivnih paketa mladima.

Opšta ocjena procesa sprovođenja akcionog plana

Nacionalna strategija za HIV 2015-2020. je razvijena od strane Ministarstva zdravlja u saradnji sa nacionalnom komisijom za AIDS i NKT čiji rad finansira GF (rad sekretarijata koji je smješten u Institutu za javno zdravlje) kroz intenzivno učešće svih relevantnih partnera. Ova je strategija izrađena uz tehničku podršku NVO CAZAS kroz projekat Njemačke agencije za međunarodni razvoj (GIZ).

Tokom izvještajnog perioda, poseban fokus je dat na preventivni rad među ključnim populacijama u riziku (injektirajući korisnici droga, muškarci koji imaju seks sa muškarcima i seksualne radnice), obezbjeđivanje bezbjedne krvi, te unapređenje dijagnoze, liječenja i njege osoba koje žive sa HIV-om.

Treba imati u vidu da se osobe koje žive sa HIV/AIDS-om (PLHIV), kao i osobe u riziku od HIV-a (SR, MSM, IKD), još uvijek suočavaju sa visokim nivoom stigme i diskriminacije. Faktori koji doprinose rizičnom ponašanju (nivo znanja o HIV-u, ranjivost i društvena isključenost) su i dalje prisutni, a odsustvo procjena o veličini populacije za grupe u najvećem riziku otežava nadgledanje epidemije izazvane korona virusom Covid - 19. Zbog svega navedenog zabrinjava nizak stepen realizacije mjera i aktivnosti koje su mogle imati snažan uticaj na smanjenje stigme i diskriminacije populacije posebno ranjive na HIV.

Kada je prevencija u pitanju uglavnom su obezbijeđeni uslovi za pružanje osnovnog preventivnog paketa usluga u vezi sa HIV-om i PPI dostupne populaciji u povećanom riziku. Obezbijeđeni su uslovi za organizaciju i primjenu supstitucione terapije (metadon i buprenorfin) u zatvorskim uslovima. Poseban izazov predstavlja izrada Stručno metodološkog uputstva za substitucionu terapiju KD, uključujući smjernice za trudnice KD, novorodjenčad i porodilje, koje ni nakon 5 godina, koliko je bila validna prethodna strategija, nije izrađeno.

U kontinuitetu se radi na obezbjeđivanju održive, lako dostupne usluge osobama koje žive sa HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, zasnovane na povjerljivosti i prijateljskom pristupu. Obezbijeđena je institucionalna podrška za tri postojeća Drop in centra i to za MSM IKD i Drop in centar za SR. Ipak, postojeći servisi podrške u NVO sektoru nijesu dostigli nivo održivosti. Kada je terenski rad u pitanju neophodno je istaći da je tokom 2020. godine od strane NVO Juventas pokrenuta inicijativa za uspostavljanje standarda u radu terenskih radnika/ca, u skladu sa nacionalnim okvirom kvalifikacija, odnosno „saradnika u zajednici“. Proces bi trebao da se završi do jula 2021. godine, a za izdavanje licence biće zadužen Centar za stručno obrazovanje u skladu sa kvalifikacijom zanimanja „saradnik u zajednici“ .

Testiranje u Crnoj Gori, u proteklih nekoliko godina, značajno je unaprijeđeno uspostavljanjem mreže od osam regionalnih Savjetovališta za povjerljivo savjetovanje i testiranje (DPST – Bar, Kotor, Herceg Novi, Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje, Berane, Pljevlja). Podaci o testiranim trudnicama nijesu dostupni. Dostupan je samo podatak da su od početka epidemije kod četvoro djece HIV pozitivnih majki pronađena antitijela na HIV. Posmatrajući testiranje na HIV kod osoba iz grupa ljudi više izloženih HIV-u, može se zaključiti da je ono nedovoljno i predstavlja prepreku sagledavanja realne stope HIV seroprevalencije u ovim grupama, a samim tim i u opštoj populaciji. Validni i cjeloviti podaci o testiranju pomoraca, seksualnih radnika, muškaraca koji su imali seksualne odnose sa muškarcima ne postoje.

Savjetovalište za pomorce o HIV/AIDS-u i PPI koji je funkcionisao u Kotoru u okviru NVO, nije integrisano u DZ Kotor (Centar za prevenciju). Savjetovanje putem interneta za MSM i ostale populacije u riziku u kontinuitetu se sprovodi u okviru redovnih aktivnosti NVO. Od posebnog značaja je uspostavljanje vaninstitucionalnog savjetovališta za osobe koje žive sa HIV-om u okviru NVO Crnogorska Fondacija za HIV.

Kada je u pitanju terenski rad među RE i društveno isključenom omladinom, aktivnosti se sprovode u kontinuitetu. Kroz set aktivnosti radilo se na povećanju informisanosti o prevenciji HIV-a i polno prenosivih infekcija (PPI) među mladima u obrazovno-vaspitnim ustanovama i opštoj populacijom. Nedostaju snažnije aktivnosti kada je u pitanju promocija izbornog predmeta „Zdravi stilovi života“ i izrada dopunskih nastavnih materijala. Takođe, u kontinuitetu se sprovode kampanje promocije DST među opštom populacijom (dobrovoljno savjetovanje i testiranje), kao i kampanje za popularizaciju dobrovoljnog davanja krvi u opštoj populaciji sa fokusom na mlade. Zavod za transfuziju krvi motivisanjem opšte populacije i mladih ljudi da daju dobrovoljno krv kroz javne kampanje o bezbjednoj krvi i edukativnim događajima u školama i na univerzitetima, održava kontinuitet u broju dobrovoljnih davaoca krvi.

Državni budžet pokriva troškove liječenja i kliničkog tretmana HIV/AIDS-a. Tu spadaju sve dijagnostičke procedure (brzi i potvrdni testovi), antiretrovirusna terapija i laboratorijski monitoring uspjeha terapije (PCR i CD4). Nabavka antiretrovirusnih lijekova i testova za

praćenje efekata terapije teče u kontinuitetu. Klinika za infektivne bolesti vrši praćenje dostupnosti lijekova i testova, kao i bezbjednosti terapije (neželjena dejstva, alergijske reakcije).

Odgovarajući uslovi za Kliniku za infektivne bolesti (prostor, oprema), kao i uslovi za uspostavljanje savjetovaništa na Klinici u okviru kojeg bi se obezbjeđivala psihosocijalna podrška i terapijsko savjetovanje nijesu realizovani. I dalje nedostaje baza podataka o istoriji bolesti sa retroaktivnim i aktuelnim unošenjem medicinskih podataka, Nacionalni vodič za HIV/AIDS koji sačinjava i Terapijski vodič i Vodič za Pedijatrijski HIV/AIDS, i Stručno – metodološko upustvo za post-ekspozicionu profilaksu (PEP). Nedostaju stručne specijalizacije o novim dostignućima u prevenciji, liječenju i njezi. Protokol o prevenciji prenošenja HIV-a sa majke na dijete nije izrađen. Jedinstvena baza podataka za nadzor druge generacije sa podacima iz biobiheviornalnih istraživanja razvrstanih po dobi, polu i razlikama, nije realizovana, prije svaga zato što biobiheviornalna istraživanja nijesu sprovedena. Ohrabruje informacija da su od strane Instituta za javno zdravlje Crne Gore obezbjeđena sredstva za sprovođenje integrisanih biobiheviornalnih istraživanja (IBBS) među osobama koje injektiraju droge, muškarcima koje imaju seks sa muškarcima, seksualnim radnicama/ima i zatvoreniciima. Istraživanje među osobama koje inketiraju droge je u toku a ostala tri treba da budu sprovedena do kraja 2021. godine.

Sa sigurnošću se može reći da su stvoreni održivi mehanizama koordinacije i partnerstva u odgovoru na HIV/AIDS kroz rad Nacionalne komisije za AIDS (NKA) i nacionalnog koordinirajućeg tijela (CCM). Godišnje nacionalne konferencije u cilju prezentacije postignuća u realizaciji strategije i planiranje daljih koraka, se održavaju u kontinuitetu. Izrađen je model održivog finansiranja servisa od strane Ministarstva zdravlja, sa jasnim i transparentnim kriterijumima, pravilima i procedurama, čija svrha je da pomogne Ministarstvu zdravlja da nastavi sa podrškom preventivnim HIV servisima u NVO sektoru. Raspisivanje redovnog/godišnjeg javnog poziva za prijavu projekata/programa za podršku preventivnim servisima i drugim prioritetnim aktivnostima u oblasti HIV/AIDS-a u skladu sa Nacionalnom strategijom za borbu protiv HIV/AIDS-a 2015-2020, teče u kontinuitetu. U skladu sa planiranim aktivnostima izrađeni su akcioni planovi za realizaciju strategije za period 2017-2018. godine i AP za period 2019-2020. godine.

Informacije o stepenu realizacije aktivnosti

Kao što je navedeno, Strategijom je definisano 5 ključnih strateških ciljeva u skladu sa 5 targetiranih problemskih oblasti. U svrhu postizanja strateških i operativnih ciljeva strategijom je planirano 84 aktivnosti, odnosno mjere. Od ukupnog broja planiranih aktivnosti

realizovano je 40 (47%), djelimično je realizovano 8 (9,5%), dok 37 (43,5%) nije realizovano, što je predstavljeno u Grafikonu 1.

Grafikon 1 – stepen realizacije aktivnosti cjelokupne strategije

Pregled postignuća u odnosu na programske oblasti i strateške ciljeve:

Strateški ciljevi	Ukupan broj aktivnosti	Realizovano	Djelimično realizovano	Nije realizovano
1. Stvaranje sigurnog i podržavajućeg okruženja za osobe koje žive s HIV-om i osobe u povećanom riziku i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV	10	2 (20%)	2 (20%)	6 (60%)
2: Uspostavljanje efikasnog sistema prevencije HIV-a i PPI među osobama u povećanom riziku, ustanovama i opštom populacijom	45	26 (57,7%)	4 (8,9%)	15 (33,3%)
3. Obezbeđivanje pristupačnog i ravnopravnog liječenja, njege i pomoći za sve osobe koje žive sa HIV-om	14	5 (35,7%)		9 (57%)
4 „Uspostavljanje efikasnog nadzora i praćenja koji će omogućiti odgovor na HIV/AIDS usklađen sa postojećim stanjem i potrebama	7	2 (28,6%)	1 (14%)	4 (57%)
5. Stvaranje održivih mehanizama koordinacije i partnerstva u odgovoru na HIV/AIDS sprovedeno jačanjem kapaciteta, koordinacije i partnerstva u okviru nacionalnog odgovora na HIV/AIDS	9	5 (55,5%)	2 (22,2%)	2 (22,2%)
UKUPNO	85 (100%)	40 (47%)	9 (10,7%)	36 (42,3%)

Aktivnosti planirane Strategijom nijesu uvijek pravovremeno realizovane, uglavnom zbog nedostajućih sredstava, tako da su se mnoge od njih prenosile iz godine u godinu kroz godišnje akcijske planove.

Osvrt na utrošena finansijska sredstva u odnosu na planirana, po izvorima finansiranja

Iako Vlada u potpunosti finansira sve kliničke usluge, uključujući bezbjedne krvne proizvode, testiranje na HIV, liječenje i njegu HIV/AIDS-a i supsticionu terapiju opioidima (OST), sve preventivne aktivnosti obično finansiraju spoljni donatori. Ključni donatori su Globalni fond, UNDP, Ključni donatori su Globalni fond, UNDP, Fondacija za otvoreno društvo, Alijansa za javno zdravlje Ukrajina, EHRA.

U posljednjih pet godina (od 2016-2020. godine), otkad je država u potpunosti preuzela finansiranje preventivnih usluga u oblasti HIV/AIDS-a, bilo je određenih izazova u obezbjeđivanju održivog finansiranja preventivnih usluga u nevladinom sektoru. Uprkos tome, država je uspjela da pronađe način da u saradnji sa relevantnim institucijama i domaćim i međunarodnim organizacijama osigura godišnji budžet u iznosu od 100.000€ u 2016. i 2017. godini, 125.000€ u 2018. godini i po 130.000€ u 2019. i 2020. godini za podršku preventivnim aktivnostima nevladinih organizacija u ovoj oblasti, cijeneći njihov doprinos do sada i pokazan nivo odgovornosti za pružanje ovih usluga ključnim populacijama u riziku.

Sa aspekta utrošenih finansijskih sredstava za implementaciju mjera Strategije nije moguće dati potpun finansijski pregled planiranih i utrošenih sredstava jer bez obzira što predmetna Strategija okvirno definiše finansijske pokazatelje u vezi s realizacijom mjera i aktivnosti, osim za oblasti liječenje i njegu, ne postoji obaveza finansiranja od strane Vlade. Nije bilo moguće uraditi presjek uloženi finansijskih sredstava za pojedine realizovane aktivnosti, jer u okviru same strategije ne postoji jasan prikaz planiranih i utrošenih finansijskih sredstava za svaku aktivnost pojedinačno.

Kada su u pitanju oblasti koje su u nadležnosti zdravstvenih institucija, poput liječenja i njege, moguće je dobiti jasnu sliku i planirana sredstva su usklađena sa ukupnom potrošnjom. Kada su u pitanju preventivni programi koje uglavnom realizuju NVO, planirana sredstva su često nerealno niska, tako da imamo situaciju da se zbog nedostatka sredstava nijesu realizovale mnogobrojne aktivnosti, a one realizovane koštale su mnogo više od planiranog iznosa. U ovom segmentu NVO su uglavnom nedostajuća sredstva obezbjeđivali kroz projektno finansiranje od strane nacionalnih i međunarodnih donatora.

II INFORMACIJA O NAPRETKU U POSTIZANJU OPERATIVNIH CILJEVA I PRATEĆIH INDIKATORA UČINKA

Monitoring sprovođenja Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS 2015-2020. se primarno odnosi na praćenje sprovođenja konkretnih aktivnosti, rokova, ispunjenosti indikatora definisanih akcionim planovima, pa samim tim, na posredan način, praćenje

ispunjenosti ciljeva (strateških i operativnih). Radi što kvalitetnijeg pregleda dostignuća izvještaj prati period od 2015. godine, što će između ostalog imati i poseban značaj za određivanje prioriteta pri izradi nove strategije za period 2021-2024.

Procjena u kojoj mjeri su postignuti operativni ciljevi u odnosu na zadati indikator učinka, prati strukturu strateškog dokumenta po operativnim ciljevima, istovremeno dajući osvrt i na svaki strateški cilj pojedinačno. Osim procjene stepena ispunjenosti postavljenih indikatora izvještaj prati i informacije o trendovima, polaznim, ciljnim i trenutnim vrijednostima indikatora, obrazlaže glavne izazove i probleme u slučaju da postavljene ciljne vrijednosti nisu postignute.

Nacionalna strategija za borbu protiv HIV/AIDS obuhvata period 2015-2020. godine. **Važno je napomenuti da Akcioni plan za period 2019-2020, nije usvojen od strane Vlade, ali da je u tom periodu realizovan niz aktivnosti koje su u direktnoj vezi sa strateškim i operativnim ciljevima, te će stoga informacije i za taj period biti uključene u ovaj izvještaj, ali ne kroz tabelarni prikaz, već će status realizacije aktivnosti za ovaj period biti opisnog karaktera.** Sa aspekta indikatora uspjeha treba napomenuti da predmetna Strategija nije rađena u skladu sa važećom Metodologijom za izradu strateških dokumenata Vlade Crne Gore jer je Metodologija usvojena nakon donošenja Strategije, što donekle otežava izradu ovog završnog izvještaja. Ipak, izvještaj će u najvećoj mogućoj mjeri biti u skladu sa novom metodologijom izvještavanja.

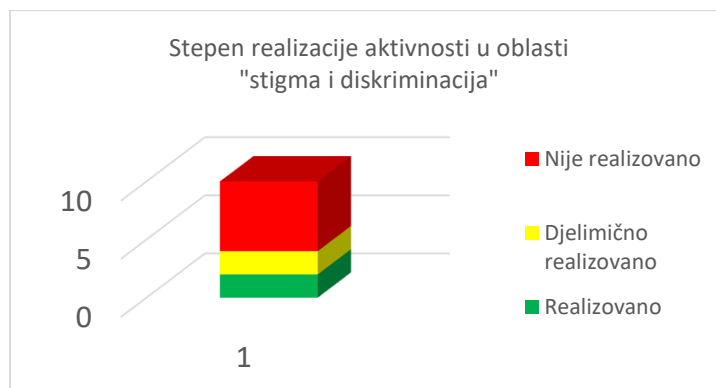
Strategijom je definisano 5 ključnih strateških ciljeva u skladu sa 5 targetiranih problemskih oblasti koje čine: 1. Stigma i diskriminacija; 2. Prevencija; 3. Liječenje, njega i podrška; 4. Nadzor i praćenje; 5. Koordinacija i partnerstvo. Da bi se postigao ovaj cilj, Ministarstvo zdravlja je preduzelo značajne mjere za smanjenje stigme i diskriminacije i osnaživanje zdravstvenog sistema, uključujući i druge sektore i nevladine organizacije, koji su, u skladu sa dogovorenim principima radili zajedno, kako bi se izbjegle medicinske, socijalne i ekonomske posljedice HIV-a i obezbijedio održiv multisektorski odgovor na HIV.

STIGMA I DISKRIMINACIJA

Strateški cilj 1. Stvaranje sigurnog i podržavajućeg okruženja za osobe koje žive s HIV-om i osobe u povećanom riziku i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV

Dostizanje Strateškog cilja 1. „Stvaranje sigurnog i podržavajućeg okruženje za osoba koje žive s HIV-om i osobe u povećanom riziku i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV“ planirano je kroz dva (2) operativna cilja sa ukupno 10 aktivnosti od kojih su realizovano dvije ili 20%, djelimično dvije ili 20% a nije realizovano 6 ili 60%. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 1.

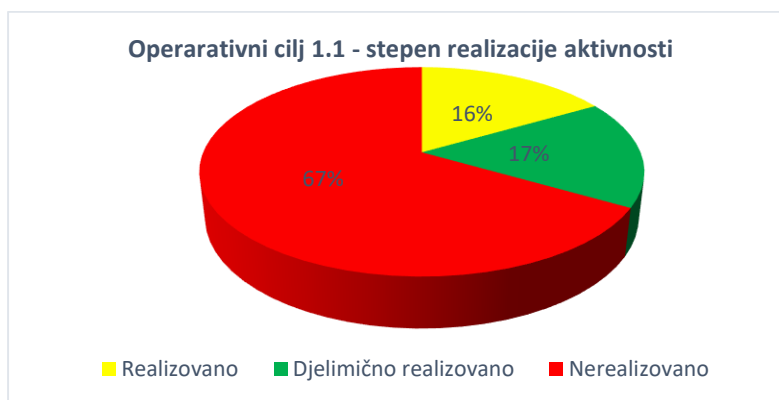
Grafikon 1- Stepen realizacije aktivnosti Strateškog cilja 1

Operativni cilj 1.1. Obezbijedjeni uslovi za poboljšanje institucionalnih mehanizama neophodnih za eliminaciju stigme i diskriminacije osoba koje žive sa HIV-om i osoba u riziku u odnosu na HIV

U okviru navedenog operativnog cilja planirano je ukupno 6 mjera/aktivnosti od kojih je samo jedna realizovana, a jedna djelimično realizovana, dok su četiri nerealizovane, što izaziva visok stepen zabrinutosti, posebno imajući u vidu svrhu postavljenog cilja. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 2.

Grafikon 2 – Stepen realizacije aktivnosti Operativnog cilja 1.1.

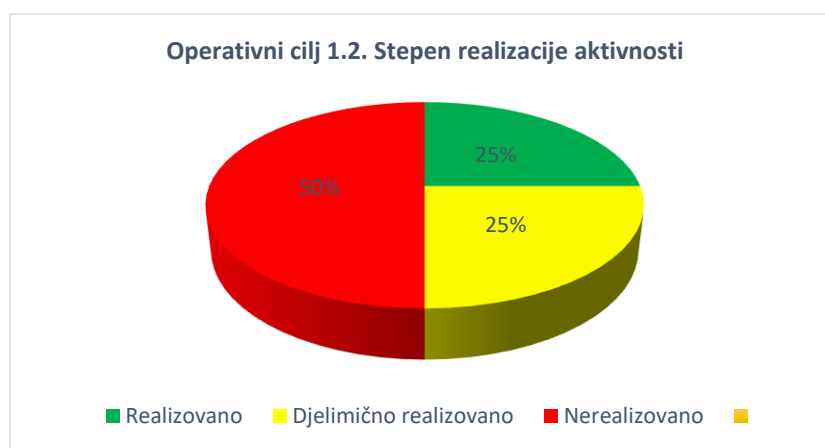
Nije izvršena analiza nacionalnog zakonodavstva i javnih politika i procjena usklađenosti sa međunarodnim standardima u prevenciji i zaštiti od stigme i diskriminacije osoba koje žive sa HIV/AIDS-om, i osoba u povećanom riziku u odnosu na HIV - a, pa samim tim nijesu ni pokretane inicijative za poboljšanje zakonodavstva i javnih politika. Nije završen proces izrade i usvajanja Nacionalne strategije o komunikaciji za promjenu ponašanja među osobama u povećanom riziku u odnosu na HIV/AID (BCC). Nije sprovedena analiza nastavnih planova i programa za srednje stručno, više i visoko obrazovanje zdravstvene struke vezano za HIV i stigmatu i diskriminaciju osoba koje žive sa HIV-om i osoba u povećanom riziku na

HIV - a. Takođe nije realizovana procjena medijske prezentacije tema o HIV-u i AIDS-u, kao ni istraživanje o potencijalnoj diskriminaciji osoba koje žive sa HIV-om koje uključuje i stigma indeks istraživanje. Kao ključna prepreka za sprovođenje navedenih aktivnosti navodi se nedostatak sredstava.

Operativni cilj 1.2. Smanjen stepen stigme i diskriminacije osoba koje žive s HIVom i osoba u povećanom riziku odnosu na HIV i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV

U okviru navedenog operativnog cilja planirano je ukupno četiri aktivnosti od kojih je jedna realizovana, jedna djelimično realizovan, a dvije nerealizovane. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 3.

Grafikon 3 – Stepen realizacije aktivnosti Operativnog cilja 1.2.

U izvještajnom periodu sprovedene su različite obuke o etičkim pitanjima, stigmati i diskriminaciji, komunikaciji s pacijentima/klijentima i relevantnim nacionalnim i međunarodnim propisima i zakonima vezano za HIV za: zdravstvene radnike i saradnike, socijalne radnike i druge javne službenike

NVO Crnogorska Fondacija za HIV i virusne hepatitise je tokom 2016. godine sprovela 2 obuke o stigmati i diskriminaciji osoba koje žive sa HIV infekcijom za 20 zaposlenih u centrima za socijalni rad i 12 zaposlenih i štićenika Centra za djecu i mlade "Ljubović" u Podgorici. U 2017. godine obuka je realizovana za 20 izabranih ljekara u oblasti prevencije HIVa i SPI iz DZ Kotor, HN, Bar, Tivta, Budva, Mojkovac, Podgorica, Bijelo Polje infektivna klinika KCCG, Savjetovališta za HIV u IJZCG. Takođe, u 2018. i 2019. godini organizovane su još dvije obuke na temu putevi prenosa, klinička slika, novine u liječenju i sl. za 49 zdravstvenih profesionalaca specijalista, subspecijalista sa sekundarnog i tercijernog nivoa zdravstvene zaštite i iz KBC, u okviru koje je kao tematska oblast obuhvaćeno i pitanje stigme i diskriminacije.

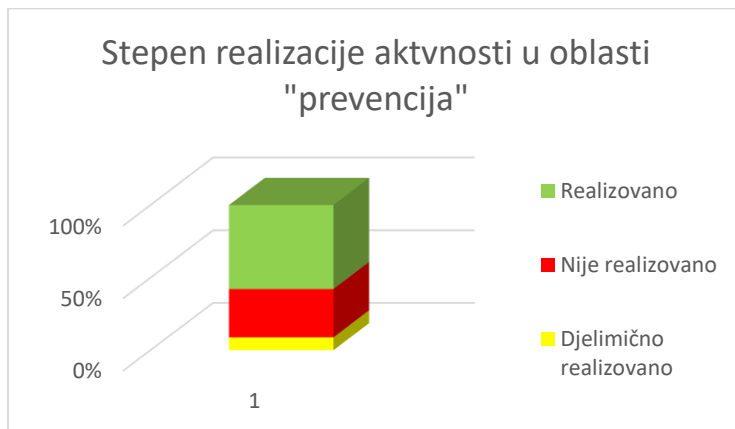
NVO Juventas/Kvir Montenegro, ali i druge organizacije koje se bave ljudskim pravima LGBTIQ osoba su u periodu koji ovaj izvještaj pokriva sprovodile različite programe obuke vezane za stigmatu i diskriminaciju LGBTIQ osoba i to među medicinskim radnicima/cama, socijalnim radnicima/cama, psiholozima i pedagozima u srednjim školama, psiholozima iz Centara za mentalno zdravlje, policijskim službenicima/cama, i sl. Međutim, kako ove obuke nijesu sprovedene u okviru programa čiji je primarni cilj da se smanji stopa inficiranih u MSM zajednici, tj. u okviru predmetne strategije već Strategije za poboljšanje kvaliteta LGBT zajednice u Crnoj Gori, podaci o sprovedenim obukama se nijesu našli u ovom izvještaju.

Dodatno, u okviru ovog operativnog cilja nijesu realizovane godišnje nacionalne kampanje protiv stigme i diskriminacije, koje su od izuzetnog značaja za pitanja zaštite prava osoba koje žive sa HIV-om i osoba u povećanom riziku u odnosu na HIV, uključujući i komponentu rodne ravnopravnosti, kao ni Komunikacijska strategija, koja bi bila od izuzetne važnosti za kontinuirano sprovođenje kampanja i medijske vidljivosti svih tematskih oblasti vezanih za HIV/AIDS.

PREVENCIJA

Strateški cilj 2: U oblasti prevencije kao strateški cilj postavljeno je "Uspostavljanje efikasnog sistema prevencije HIV-a i PPI među osobama u povećanom riziku, ustanovama i opštom populacijom". U svrhu planiranih postignuća definisano je 6 operativnih ciljeva sa ukupno 45 aktivnosti, od kojih je realizovano 26 ili 57,7%, djelimično realizovano je 4 ili 8,9%, dok 15 ili 33,3% nije realizovano. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 4.

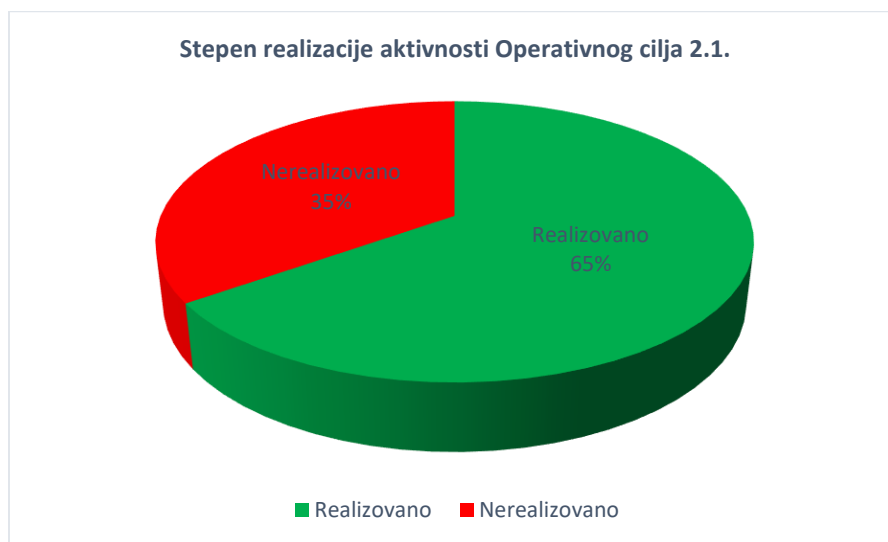
Grafikon 4 – Stepen realizacije aktivnosti Strateškog cilja 2

Operativni cilj 2. 1. Obezbijedeni uslovi za pružanje osnovnog preventivnog paketa usluga u vezi sa HIV-om i PPI dostupne populaciji u povećanom riziku

U okviru navedenog operativnog cilja planirano je ukupno sedam mjera/aktivnosti od kojih je šest aktivnosti realizovano, a jedna nije. Stepen realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 5.

Grafikon 5 - Stepen realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.1.

Izrađene su smjernice za supstitucionu terapiju (metadon i buprenorfin), kao i smjenice za program smanjenje štete u odnosu na HIV kod korisnika droga. Uveden je buprenorfin u terapiju u PZZ i osigurana dostupnost supstitucione terapije (metadon i buprenorfin) reorganizacijom metadonskih centara u PZZ u Centre za supstitucionu terapiju. Definisani su bliži uslovi za organizaciju i primjenu supstitucione terapije (metadon i buprenorfin) u zatvorskim uslovima što je bio osnovni preduslov za uspostavljenje metadonske terapije u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, pa je 165 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2018. godine, 111 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2019. godine, 128 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2020. godine.

U izvještajnom periodu nije izrađeno Stručno metodološko upustvo za supstitucionu terapiju KD, uključujući smjernice za trudnice KD, novorodjenčad i porodilje.

U kontinuitetu se obezbjeđuje osnovni paket intervencija za prevenciju HIV-a i PPI za populacije u najvećem riziku (muškarce koji imaju seks sa muškarcima, pomorce, injektirajuće korisnike/ce droga, seksualne radnice/ke i njihove klijente, zatvorenike i maloljetnike u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne, za osobe koje rade u turističkoj industriji, za RE i društveno isključenu omladinu).

S tim u vezi, NVO CAZAS je u 2017. godini imao ukupno 739 klijenata, kojima je podijeljeno 72.864 igala, 54.648 špriceva, 36.432 kuvala, 18.216 kondoma, 11.178 IEC materijala, 287 lubrikanta; 703 Hepatrombina i 65.192 traka za injektiranje.

U 2018. je za 891-og klijenta podijeljeno je 127.344 igala; 87.465 špriceva, 28.129 kuvala, 35.881 kondoma, 27.003 IEC materijala, 137 lubrikanata, 812 Hepatrombin i 53.478 traka za injektiranje.

NVO JUVENTAS je tokom 2015. ostvario kontakt sa 183 žene koje prodaju seksualne usluge i kroz 940 kontakta podijeljeno je 6.048 kondoma. Žene koje prodaju seksualne usluge su se 392 puta savjetovale sa socijalnim radnicima, 30 puta sa ljekarima i 93 puta sa terenskim radnicima. Od ukupnog broja žena koje injektiraju droge i/ili prodaju usluge, njih 43 su upućene na servise socijalne i zdravstvene zaštite u zajednici.

LGBT Drop in cantar u periodu jul, avgust, septembar 2015. godine, posjetilo je 525 LGBT osoba i 90 jedinstvenih klijenata i klijentkinja, direktnih korisnika/ca usluga centra. U okviru terenskog rada kao i u Drop in centru distribuirano je: 1.510 kondoma i 1.524 lubrikanta i ostvareno 30 individualnih savjetovanja sa psihologom.

Od 1 jula –31 decembra 2015. godine ostvaren je kontakt sa 277 osoba koje koriste droge (243 m, 34 ž). Kroz 1.904 kontakata distribuirano je: 4.397 kuvala, 3.443 kondoma, 9.604 šprica, 12.365 igala, 447 podvezica, 244 lubrikanta, 4.070 alkoholnih maramica, 593 vode i 345 hepatrombina. Ostvarena su 330 savjetovanja sa terenskim radnicima/cama, ali i 135 savjetovanja sa socijalnim radnicama.

U 2016. godini ukupan broj klijenata na terenu MSM je bio 162. Ukupno klijenata u Drop in centru (LGBT) je bilo 360, a ukupno kontakata (MSM) 3.094. Podijeljeno je 3.577 kondoma i 3.296 lubrikanata.

Tokom rada na terenu i u Dnevnom centru ostvaren je kontakt sa 482 osobe koje injektiraju droge, od čega je 6,63% bilo osoba ženskog pola. Oni su se 3.512 puta obratili servisima. U istom periodu pružena su 196 savjetovanja sa socijalnim radnikom, odnosno 1.283 sa vršnjačkim edukatorima. Tokom ovih 12 mjeseci, 39,62% korisnika droga je upućeno na servise zdravstvene i socijalne zaštite.

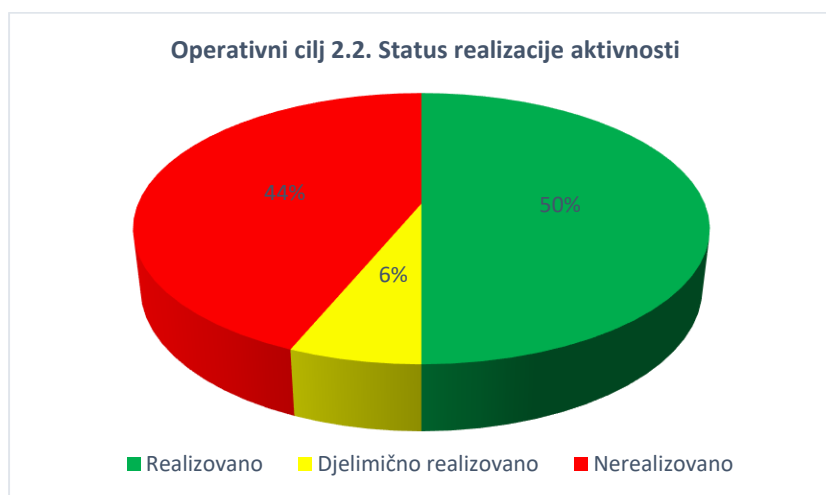
Tokom rada na terenu i u Dnevnom centru Juventas je u 2016. godini stupio u kontakt sa 65 žena koje injektiraju droge. Kroz 360 kontakata podijeljeno je 3861 sterilnih igala, 2.729 špriceva i 2.799 kondoma. U istom periodu su pružena i 159 savjetovanja sa terenskim radnicima, 52 sa socijalnim radnicima i 42 sa ljekarima.

U 2016. godini, usljed nedostatka finansijske podrške i gašenja servisa obuhvaćene su samo 32 žene koje injektiraju droge, od kojih 30 i prodaje seksualne usuge. Kroz 205 ostvarenih kontakata podijeljeno 4.107 kondoma, a one su se 39 puta savjetovale sa socijalnim radnicama i 76 sa vršnjačkim savjetnicima.

Tokom 2017. godine bilo je ukupno 170 klijenata MSM i podijeljeno je 4.175 kondoma i 3.648 lubrikanata. Obavljeno je 100 individualnih savjetovanja sa psihologom (LGBTI); 20 konsultacija (LGBTI); 15 psiholoških radionica (LGBTI) i 3 porodična savjetovanja (LGBTI).

Operativni cilj 2.2. Obezbijedene održive, lako dostupne usluge osobama koje žive sa HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, zasnovane na povjerljivosti i prijateljskom pristupu. U okviru navedenog operativnog cilja planirano je ukupno 16 aktivnosti od kojih je realizovano osam, jedna je realizovana djelimično, dok sedam aktivnosti nije realizovano. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 6.

Grafikon 6 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.2.

Program obuke i izrada priručnika za terenski rad, na osnovu postojećih trening programa i iskustava lokalnih NVO, kao ni obuka osoblja za terenski rad na osnovu dizajniranog programa nije realizovana. Tokom izvještajnog perioda uključujući i 2019/2020. godinu nije izrađena analiza zakonodavnog okvira u svrhu pronalazjenja rješenja za pružanje usluga osobama koje žive s HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, u okviru NVO. Jedina analiza zakonodavnog okvira je rađena 2012. god kroz projektne aktivnosti CFH projekta GFATM.

Tokom 2020. godine od strane NVO Juventas pokrenuta je inicijativa za uspostavljanje zanimanja terenskih radnika/ca i dostavljena na razmatranje Centru za stručno obrazovanje u odnosu na unapređenje nacionalnog okvira kvalifikacija, a zanimanje koje je predloženo za uspostavljanje nije terenski radnik već „saradnik u zajednici“. Ovaj proces bi trebao da se završi do jula 2021. godine. Samim tim, za izdavanje licence za terenske radnike biće

zadužen Centar za stručno obrazovanje u skladu sa kvalifikacijom zanimanja „saradnik u zajednici“ .

Iz analize sprovedenih aktivnosti vidi se da nije izrađena analiza zakona i strateških dokumenata i procjena usklađenosti postojećih službi sa potrebama mladih, kao i da nije došlo do prilagođavanja postojećih službi (za PPI, DST i zdravstvene servise) potrebama mladih i njihovog uključivanja u sistem primarne zdravstvene zaštite.

Bez obzira na značaj rada i postignute rezultate Savjetovališta za pomorce o HIV/AIDS-u i PPI koji je funkcionisao u Kotoru u okviru NVO, njegova institucionalizacija u DZ Kotor (Centar za prevenciju) nije izvršena. Ovo savjetovalište je prestalo sa radom početkom 2016. godine nakon što je završen projekat GFATM kroz koji se rad savjetovališta finansirao. Na žalost, savjetovalište nije inkorporirano u okviru Centra za podršku niti DST u Domu zdravlja Kotor.

Tokom izvještajnog perioda obezbijedena je institucionalna podrška za 3 postojeća Drop in centra koja vode CAZAS i Juventas i to za: Drop in centar za MSM, Drop in centrima za IKD i op in centar za SR. Sredstva su zaključno sa 2017. godinom obezbjeđivana kroz GF i Igre na sreću, nakon čega je finansiranje Drop in centara preuzelo Ministarstvo zdravlja. Prosječni godišnji iznos po Drop in centru je iznosio 36.000 eura.

Važno je istaći da se jedna od planiranih aktivnosti „savjetovanje putem interneta za MSM i ostale populacije u riziku u kontinuitetu sprovodila od strane NVO CAZAS, kroz njihove redovne aktivnosti, bez namjenski obezbijedenih sredstava. Istovremeno, NVO Juventas je tokom 2018. godine, kroz projekat „Prevencija infekcije HIV-om kod muškaraca koji imaju seks sa muškarcima u Crnoj Gori” podržanim od strane Ministarstva zdravlja Crne Gore kao dio internet outreach aktivnosti, kreirao kampanju promocije upotrebe kondoma, bezbjednijih seksualnih praksi, vakcinisanja na hepatitis B, kao i testiranja na HIV i ostale polno prenosive bolesti za ciljnu grupu, a distribuirana je na online platformama koje se koriste za upoznavanje i ostvarivanje kontakta među pripadnicima ciljne grupe.

Takođe, u kontinuitetu su se organizovale studijske posjete i konferencije na nacionalnom i međunarodnom nivou u cilju sticanja novih znanja i iskustava, za pružaoce usluga.

Od posebnog značaja je uspostavljanje vaninstitucionalnog savjetovališta za osobe koje žive sa HIV-om u okviru NVO Crnogorska Fondacija za HIV i virusne hepatitise, gdje se obezbjeđuje čitavi set usluga kao što su: Psihosocijalna podrška; Terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP) i sl. Rad savjetovališta uglavnom podržava Ministarstvo zdravlja i GFATM sa u prosjeku 15.000 eura godišnje. Tokom 2018, 2019. i 2020. godine je u kontinuitetu rađeno online peer savjetovanje za MSM (posebno veliki broj PLHIV MSM preko gay aplikacija) od strane Crnogorske Fondacije za HIV, bez ikakvih finansijskih sredstava.

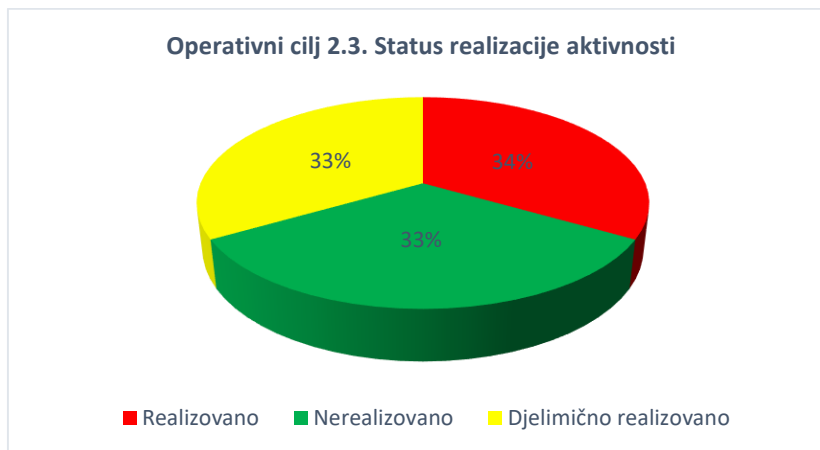
Rad vaninstitucionalnog savjetovalista je od velikog značaja, prije svega zato što slično savjetovaliste ne postoji u zdravstvenom sistemu. Pored usluga individualnog rada sa psihoterapeutom za osobe koje žive sa HIV-om, tu je i savjetovanje za partnere i članove porodice. Anonimne grupe podrške su veoma značajne za fazu usvajanja saznanja o postojanju HIV infekcije. Pored ovoga, članovi NVO zajedno sa stručnim saradnicima pružaju terapijsko opismenjavanje i edukaciju pacijenata što je od velike koristi za postizanje terapijskog pridržavanja pravilnoj upotrebi ART lijekova. Osobe koje imaju uspostavljenu virusnu supresiju ne mogu da dovedu do prenošenja HIV infekcije na druge osobe, pa je ovo i jedan od načina da se epidemija HIVa u ključnim populacijama smanji.

Indikatori rada Crnogorske Fondacije za HIV za period 2015-2019.					
	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj kontakata	440	-	811	559	463
Jedinstveni broj klijenata/individualna savjetovanja	38 prosjeak	-	45 prosjeak	48 prosjeak	20 prosjeak
Broj grupa podrške	15	-	28	30	24
Broj kondoma podijeljen	0	-	2480	620	600
Broj PLHIV osoba na edukaciji	0	-	12	57	28

Operativni cilj 2. 3. Povećani kapaciteti vladinog i nevladinog sektora za preventivno djelovanje u odnosu na HIV i PPI

U okviru navedenog operativnog cilja planirane su tri aktivnosti od kojih je realizovana jedna, jedna je djelimično realizovana, a jedna nije realizovana. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 7.

Grafikon 7 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.3.

Tokom izvještajnog perioda sprovedene su obuke o HIV/AIDS-u i PPI za predstavnike/ce vladinog i nevladinog sektora koji rade sa: MSM, IKD i SR i adolescentima koji se rizično ponašaju u vezi sa HIV-om. Tako je na primjer IJZCG -Savjetovaliste za HIV, u Kakarickoj Gori sproveo dvije obuke gdje je prvom obukom obuhvaćeno 25, a drugom 22 osobe zaposlene u JU za resocijalizaciju i rehabilitaciju zavisnika. Osim navedenih CAZAS je sproveo još 3 obuke na teme „Sprovedenje programa smanjenja štete“, "Identifikacija i razvoj mreže usluga dostupnih zavisnicima od droga u Crnoj Gori“ i „Kvalitetnim servisima do efikasne prevencije HIV-a među IKD“ na kojima je bilo prisutno ukupno 45 učesnika/ca.

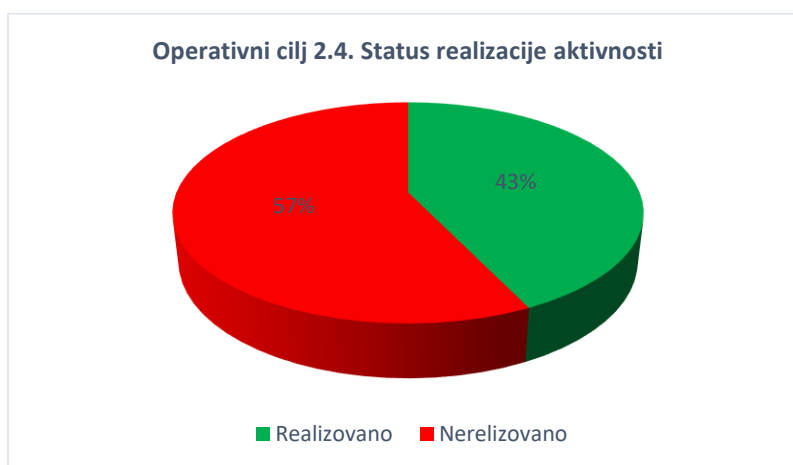
Izostale su aktivnosti namijenjene zatvorenicima/cama, pomorcima, muškim i ženskim osobljem u turističkoj industriji, RE i društveno isključenoj omladini, kao i organizovanje doedukacije medicinskog osoblja koje radi sa zatvorenicima .

Kada su u pitanju obuke za vršnjačke edukacije za MARA, aktivnost je djelimično realizovana i to kroz projekat "Škola za promociju izgradnje zdravih stilova života među mladima u Crnoj Gori" u okviru kojeg je realizovana jedna obuka za 25 učesnika.

Operativni cilj 2.4. Unaprijeđena prevencija u odnosu na HIV i PPI među zatvorenicima/ama, turističko ugostiteljski radnicima/ama, pomorcima, vojnim i drugim uniformisanim licima i društveno isključenom omladinom

U okviru navedenog operativnog cilja planirano je sedam aktivnosti od kojih su realizovane tri, dok četiri nijesu realizovane. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 8.

Grafikon 8 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.4.

Tokom 2018. godine od strane NVO Juventas, je kroz projekat „Jačanje zaštite ljudskih prava pritvorenih i osuđenih lica u Crnoj Gori“ uz podršku Evropske Unije i Savjeta Evrope sproveo edukacije zatvorenika u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne o prevenciji HIV-a, PPI

i programima smanjenja štete. Održano je 14 grupa psihosocijalne podrške za dvije grupe zatvorenika sa istorijom korišćenje PAS. Ukupno obuhvaćeno 38 individualnih klijenata.

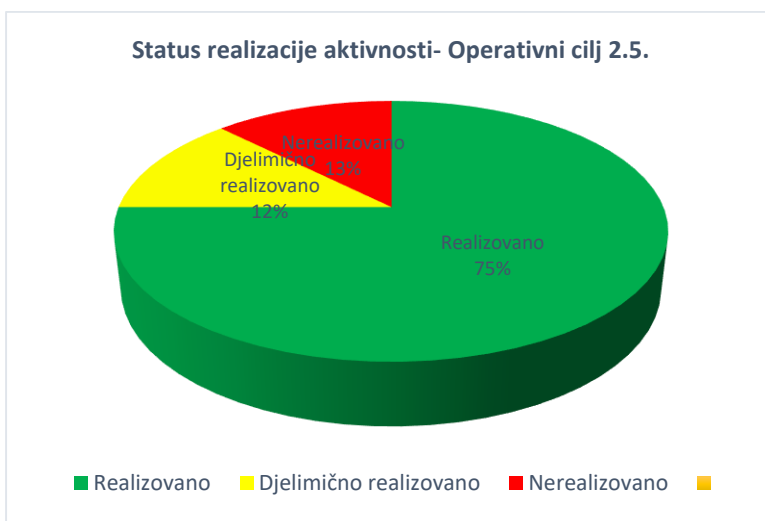
Nije sprovedena promocija postavljanja kondom aparata u turističko-ugostiteljskim objektima, analiza zakonodavstva u cilju procjene mogućnosti uvođenja obaveze postavljanja kondom aparata u turističko ugostiteljske objekte, terenski rad među pomorcima (savjetovanje i edukacija) kao ni edukacija pripadnika vojnih snaga o prevenciji HIV-a i PPI.

Kada je u pitanju terenski rad među RE i društveno isključenom omladinom CAZAS je tokom 2017. godine terenskim radom obuhvatio 435 korisnika u 5 crnogorskih gradova. Tokom 2018. Godine je kroz projekat „Preventivno-edukativni rad među populacijom Roma i Egipćana (RE) u Crnoj Gori“ realizovan terenski rad u 3 grada (Podgorica, Nikšić, Berane) tokom kojeg je obuhvaćeno 257 korisnika.

IJZC-Savjetovalište za HIV, je sprovodio edukacije o prevenciji HIV-a i PPI među migrantima/ azilantima, zaposlenih u ustanovama za smještaj i rad sa migrantima/ azilantima. Organizovana je jedna edukacija za zaposlene (25 polaznika/ca) u Centru za azilante, i jedna za korisnike Centra (15 polaznika), i to tokom 2018 godine.

Operativni cilj 2.5. Povećan stepen informisanosti o prevenciji HIV-a i polno prenosivih infekcija (PPI) među mladima u obrazovnovaspitnim ustanovama i opštoj populacijom
U okviru navedenog operativnog cilja planirano je osam aktivnosti od kojih je realizovano šest, jedna djelimično realizovana, dok jedna nije realizovana. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 9.

Grafikon 9 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.5.

Promocija izbornog predmeta „Zdravi stilovi života“ se radila unutar škola u sklopu motivacije učenika za izborne predmete. Dopunski nastavni materijali za realizaciju predmetnih programa koji tretiraju problematiku HIV/AIDSa kroz autonomiju radili sami nastavnici, tj. kroz pripreme za časove osmišljavali potreban materijal.

Prema podacima koje smo dobili od ICT sektora (iz MEIS) promocijom izbornog predmeta „Zdravi stilovi života“ obuhvaćen je sljedeći broj učenika:

2016		2017		2018		2019		2020	
Osnovna škola	Srednja škola	Osnovna škola	Srednja škola	Osnovna škola	Srednja škola	Osnovna škola	Srednja škola	Osnovna škola	Srednja škola
3354	980	3066	1080	4287	944	3454	995	3885	991

U Zavodu za školstvo ne sprovode se istraživanja o izbornim predmetima, već se godinama oslanjaju na podatke iz MEIS koje prikupljaju i traže u skladu s potrebama. Takođe, nije pokrenuta inicijativa za uvođenje poglavlja o dobrovoljnom davalaštvu krvi u udžbenike srednjih škola kao izuzetno važne starosne grupacije.

S druge strane, unutar-školske aktivnosti koje uključuju obilježavanje 1. decembra se sprovode u kontinuitetu. NVO Cazas je kroz projekat „Mladi mladima bez straha“ realizovao 16 preventivno edukativnih aktivnosti u oblastima HIV-a i PPI u osnovnim i srednjim školama kroz vršnjačku edukaciju kojom je obuhvaćeno 276 mladih. U okviru redovnih školskih aktivnosti svake godine se obilježava 1. decembar.

Takođe u kontinuitetu se sprovode kampanje promocije DST među opštom populacijom (Dobrovoljno savjetovanje i testiranje). CAZAS je kroz različite projekte „Kvalitetnim servisima do efikasne prevencije HIV-a među IKD“, zatim projekat „Mladi mladima bez straha“ sproveo kampanje za promociju upotrebe kondoma i testiranja na HIV među IKD i među mladima. Takođe kroz projekat „Isključi neznanje“ realizovano je 6 promotivnih aktivnosti o preventivnim programima i testiranju na HIV među RE i društveno isključenom omladinom u 6 gradova u Crnoj Gori. Istovremeno, IJZCG iz svojih redovnih sredstva, tj. kroz redovan rad zaposlenih u DPST kontinuirano sprovodi promociju DST među opštom populacijom

U okviru Evropske nedelje testiranja od 23.11-30.11.2018. godine, Institut za javno zdravlje je u saradnji sa mrežom savjetovališta za dobrovoljno i povjerljivo savjetovanje sa testiranjem na HIV pripremio promotivni TV spot kojim se promovisalo dobrovoljno testiranje u cilju ranog otkrivanja infekcije i sprečavanja transmisije virusa. TV spot je urađen na volonterskoj osnovi sa NVO Cazas i medijske kuće su besplatno emitovale na skoro svim TV.

Obuke o prevenciji HIV-a i PPI za mlade -Vršnjačka edukacija sprovedila se u dva navrata i to kroz trening za 15 edukatora iz RE populacije u oblasti HIV/AIDS-a, i trening za 20 vršnjačkih edukatora za HIV i PPI.

Kada su u pitanju javne kampanje i medijski događaji sa ciljem informisanja o prevenciji HIV-a i PPI u prosjeku jednom godišnje intenziviraju se aktivnosti povodom 1. decembra. Sve novinske i TV kuće u zemlji targetiraju temu HIV/AIDS-a kroz programsku šemu, uz gostovanje različitih stručnjaka posebno iz IJZCG. Na godišnjem nivou u prosjeku bude štampano oko 1000-1500 flajera i postera, organizuju se konferencije za štampu, a medijski budu praćeni i različiti događaji, poput konferencija i godišnjeg sastanka članova NKA.

Istovremeno, organizuju se i ciljane kampanje poput kampanje usmjerene na promjenu ponašanja koju je realizovao CAZAS kojom je obuhvaćeno 104.068 osoba (963 MSM; 86.472 mladih; 16.633 osoba iz opšte populacije; 53.432 kondoma distribuirano; Više od 13.000 brošura podijeljeno na temu HIV/AIDS). Treba naglasiti da se redovno od 1. do 7. aprila održava i Nedjelja zdravlja u okviru koje su obuhvaćene teme HIV/AIDS, PPI, bolesti zavisnosti, zdravi stilovi života itd.

Aktivnosti sprovođenja kampanje za popularizaciju dobrovoljnog davalaštva krvi u opštoj populaciji sa fokusom na mlade realizovala se u kontinuitetu. U periodu od 2016 do 2019. godine realizovane su 3 kampanje u kojima je akcenat stavljen na mladu populaciju i brojne redovne aktivnosti. Tako je 2017. godine pokrenut projekat „*Kad porastem biću dobrovoljni davalac krvi*“ u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, JPU „Đina Vrbica“ i glumačkom ekipom Gradskog pozorišta. Kampanja je podrazumijevala organizovanje predstava za djecu predškolskog uzrasta a ukupno je posjećeno 11 predškolskih ustanova, 16 vaspitnih jedinica, a 21 predstavu je odgledalo oko 1.200 mališana. Kampanju „*Krv nije voda*“ sprovodili su Zavod za transfuziju krvi Crne Gore i Univerzitet Crne Gore/Studentski parlament u cilju afirmacije i podsticanja humanih akcija dobrovoljnog davanja krvi među akademskom zajednicom. U 2018. godini realizovan je pilot projekat edukacije učenika osnovnih škola o značaju dobrovoljnog doniranja krvi, „*Učimo o humanosti*“. Aktivnosti imaju za cilj upoznavanje svih starosnih grupacija o ovoj humanoj misliji, i otklanjanje predrasuda i nedoumica koje postoje u opštoj populaciji a vezane su za dobrovoljno davalaštvo krvi. Edukativna kampanja je po prvi put sprovedena u devet osnovnih škola u Podgorici i Danilovgradu, a da su pri tom obuhvaćene škole u gradskom, prigradskom i seoskom području, kao pilot aktivnost koja ima za cilj da pokažu da li postoji interesovanje osnovaca za predavanja na ovu temu. Ukupno je održano 19 časova na kojima je prisustvovalo 790 osnovaca.

Edukacija maturanata srednjih škola sprovedena je u kontinuitetu u cjelokupnom periodu. Tokom 2016-2019. godine realizovano je 230 časova na kojima je prisustvovalo više od

4.940 učenika završnih razreda srednjih škola širom Crne Gore. Direktorat za mlade u Ministarstvu sporta je inicirao saradnju sa Zavodom i ponudio logističku podršku njihovih predstavnika u kontaktu sa omladinskim organizacijama. Saradnja je uspostavljena sa NVO Centar za omladinsku edukaciju. Rezultat te saradnje omogućio je dobrovoljnim davaocima do 29god. da dobiju omladinsku karticu koja omogućava brojne povoljnosti i popuste (popusti u prevozu, raznim uslužnim djelatnostima, frizerskim i kozmetičkim salonima, buticima, knjižarama..). Pripremljena je posebna kartica koja sadrži logo Zavoda kao znak da se radi o mladim dobrovoljnim davaocima krvi. Kartica se podiže u Ministarstvu sporta.

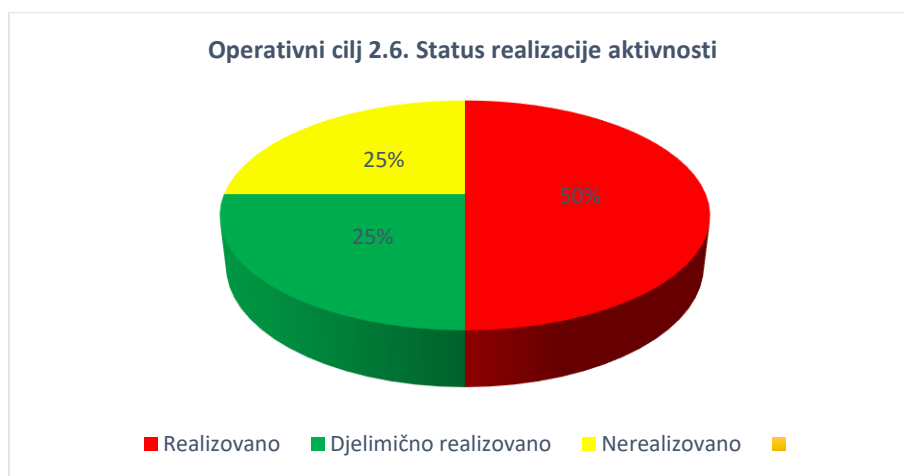
U saradnji sa Upravom *Sea Dance festivala* koji okuplja uglavnom mlađu populaciju obezbijedene su besplatne ulaznice za ovaj popularni festival. Tokom 2018. i 2019. godine učestvovao je 241 davalac krvi širom Crne Gore. Tokom 2019. godine Zavod za transfuziju krvi Crne Gore se priključio studentskom okupljanju u Univerzitetskom parku, gdje su referenti dijelili flajere studentima i razgovarali o značaju dobrovoljnog davalaštva krvi.

Sve ove aktivnosti za popularizaciju dobrovoljnog davalaštva krvi su realizovane iz sredstava Zavoda kao i razumijevanjem i podrškom pomenutih državnih institucija i privatnih kompanija.

Operativni cilj 2.6. Spriječena profesionalna izloženost HIV-u u zdravstvu i drugim profesijama

U okviru navedenog operativnog cilja planirane su četiri aktivnosti od kojih su realizovane dvije, jedna je djelimično realizovana, dok je jedna nerealizovana. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 10.

Grafikon 10 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 2.6.

Zavod za transfuziju krvi motivisanjem opšte populacije i mladih ljudi da daju dobrovoljno krv kroz javne kampanje o bezbjednoj krvi i edukativnim događajima u školama i na univerzitetima, kontinuirano radi na povećanju nivoa dobrovoljnog davalaštva krvi u cilju obezbijedenja dovoljnih količina sigurne krvi za potrebe građana Crne Gore.

Broj testiranih dobrovoljnih davaoca ukupno na godisnjem nivou i broj novih

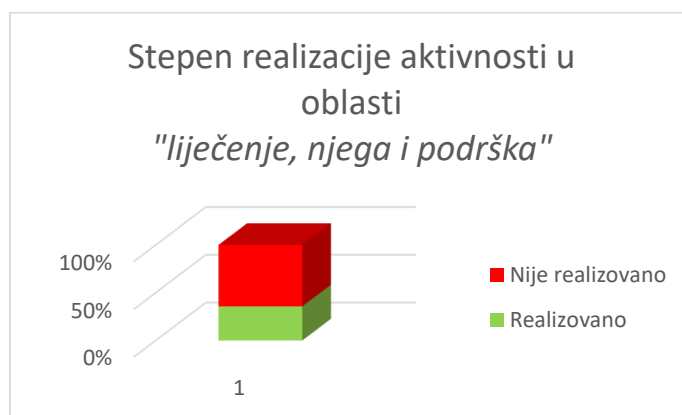
Godina	2016	2017.	2018.	2019.
Ukupno davaoca krvi	18046	17720	16564	16624
Broj novih davaoca krvi	6198	6965	4396	4262

Kroz redovna budžetska sredstva u kontinuitetu se obezbjeđuje i redovno distribuira potrebna količina i vrsta materijala neophodnog za primjenu univerzalnih mjera zaštite.

Kada je ovaj operativni cilj u pitanju izostala je obuka osoba koje se bave profesijama koje rade sa populacijama u najvećem riziku i drugih profesija o primjeni mjera zaštite. Posledanja edukacija na ovu temu sprovedena je 2015.godne. Takođe, izostalo je i istraživanje o stavovima i praksi zdravstvenih radnika/ca o univerzalnim mjerama zaštite zašta nijesu obezbijedena sredstva niti je ova aktivnost definisana u okviru redovnih aktivnosti IJZ, niti u okviru kontinuirane medicinske edukacije.

Strateški cilj 3. *U oblasti: liječenje, njega i podrška strateški cilj je „Obezbjedivanje pristupačnog i ravnopravnog liječenja, njege i pomoći za sve osobe koje žive sa HIV-om“. U svrhu dostizanja istog definisana su četiri operativna cilja sa ukupno 14 planiranih aktivnosti, od čega je realizovano pet (35,7%), a devet (57%) nije realizovano. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 11.*

Grafikon 11 – Stepen realizacije aktivnosti Strateškog cilja 3

Operativni cilj 3.1. Adekvatno antiretrovirusno liječenje i precenje efekata i bezbjednost terapije

U okviru navedenog operativnog cilja planirane su četiri aktivnosti i sve su realizovane.

Nabavka antiretrovirusnih lijekova teče u kontinuitetu, a finansira se iz državnog budžeta. Samo tokom 2017-2018. godine izdvojeno je 840.000 eur. Nabavka antiretrovirusnih lijekova se sprovodi za postojeće pacijente stabilnog stanja, ali obuhvata i vanrednu nabavku za novootkrivene i/ili slučajeve gdje je neophodno promijeniti terapiju (razvoj otpornosti virusa na lijekove i pojava neželjenih dejstava), i kada je u pitanju postekspoziciona profilaksa (terapija za sprečavanje infekcije nakon rizičnog kontakta).

Nabavka testova za praćenje efekata terapije se sprovodi kontinuirano, a sredstva se obezbjeđuju iz redovnih budžetskih sredstava. Za nabavku testova tokom prve dvije godine strategije izdvojeno je 222.190 eur.

Klinika za infektivne bolesti vrši praćenje dostupnosti lijekova i testova, kao i bezbijednosti terapije (neželjena dejstva, alergijske reakcije). Svaka 3 mjeseca vrši se fizička kontrola pacijenata, a svakih 6 mjeseci laboratorijska provjera. Do sada nije bilo neželjenih efekata terapije kod pacijenata.

U 2019. godini je na HIV testirano 23199 osoba. Od ukupnog broja testiranih, 16624 osobe su testirane u Zavodu za transfuziju krvi, 5710 osoba je testirano u Centru za medicinsku mikrobiologiju Instituta za javno zdravlje, a 865 osoba je testirano u Savjetovalištim za povjerljivo savjetovanje i testiranje (DPST).

U Zavodu za transfuziju krvi Crne Gore, testiranje na HIV se vrši samo kod dobrovoljnih davalaca krvi, pa su u 2019. godini testirana 16.624 dobrovoljna davaoca krvi, od čega 4.262 nova davaoca. Među testiranim dobrovoljnim davaocima krvi otkrivene su dvije HIV pozitivne osobe. Oba davaoca su davaoci koji prvi put daju krvi (novi) i pripadaju grupi porodičnih davaoca što posebno ukazuje na važnost kontinuirane edukacije svih populacionih grupao značaju dobrovoljnog darivanja krvi i prevencije prenosa HIV-a putem transfuzije krvi.

Po drugim različitim osnovama (dobrovoljno, anonimno, po uputu i dr.) na HIV je testirano 6575 osoba, pa stopa testiranja iznosi 10,6 na 1.000 stanovnika (isključujući dobrovoljne davaoce krvi). Obim testiranja na HIV, osim kod dobrovoljnih davalaca krvi, je nizak. U periodu do 1997. godine stopa testiranja nije prelazila 1 na 1000 stanovnika i bila je daleko niža nego u svim dijelovima bivše SFRJ, osim Kosova. Od 1997. stopa testiranja je stalno u porastu i u poslednjih nekoliko godina pokazuje porast.

Testiranje u Crnoj Gori, u proteklih nekoliko godina, značajno je unaprijeđeno uspostavljanjem mreže od osam regionalnih Savjetovališta za povjerljivo savjetovanje i testiranje (DPST – Bar, Kotor, Herceg Novi, Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje, Berane, Pljevlja).

U ovim savjetovalištim tokom 2019. godine testirano je 865 osoba koje su bile u riziku u odnosu na HIV, što je za 10% manje nego u prethodnoj godini. Od ukupnog broja osoba testiranih u Savjetovalištim u Crnoj Gori, 22% čine osobe koje pripadaju grupama koje su više izložene HIV-u (muškarci koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, injektirajući korisnici droga, seksualne/i radnice/i). Podaci o testiranim trudnicama nijesu dostupni. Dostupan je samo podatak da su od početka epidemije kod četvero djece HIV pozitivnih majki pronađena antitijela na HIV. Uslijed nepostojanja adekvatne evidencije koja se odnosi na razloge za testiranje, ne postoje izdvojeni podaci o osobama koje su se testirale zbog putovanja, zaposlenja, radi dobijanja iseljeničke vize ili zahtjeva radne organizacije zbog odlaska na rad ili školovanje u inostranstvo.

Posmatrajući testiranje na HIV kod osoba iz grupa ljudi više izloženih HIV-u, može se zaključiti da je ono nedovoljno i predstavlja prepreku sagledavanja realne stope HIV seroprevalencije u ovim grupama, a samim tim i u opštoj populaciji. Validni i cjeloviti podaci o testiranju pomoraca, seksualnih radnika, muškaraca koji su imali seksualne odnose sa muškarcima ne postoje.

Uporedni prikaz promjene kretanja HIV infekcije po godinama

	2016.god			2017god.			2018god			2019god.		
	HIV	AIDS		HIV	AIDS		HIV	AIDS		HIV	AIDS	
Broj novoregistrovanih osoba	34			26			23			26		
Incidenca na 100.000	27	7		13	13		11	12		16	10	
Broj smrtni ishod	5,48			4,2			3,7			4,2		
Broj novoinficiranih žena	1			4			2			4		
Broj osoba koje su počele terapiju	3			1			2			2		
Broj testiranih osoba (bez ddk)	23			35			25			23		
Broj testiranih osoba u DPST	6324			5606			6890			6575		
Broj testiranih dobrovoljnih davaoca krvi	960			1084			962			865		
% ranjivih populacija testiranih u DPST	ukupno	novi	HIV+	ukupno	novi	HIV+	Uk	Nov	HIV+	Uk	Novi	HIV+
Stopa testiranja na 1000 stanovnika	18046	6198	4	17720	6965	3	16564	4396	2	16624	4262	2
Odnos muskaraca i žena	15%			29%			25%			22%		
Nacin transmisije (seksualni)	9,0			9,0			11,1			10,6		
Broj osoba na terapiji na kraju godine	4,6:1			6,7:1			6,9:1			7,2:1		
	85%			88%			88%			87%		
	115			140			161			181		

Broj testova za pracenje terapije /PCR i CD4	292	335	326	342
% virusne supresije	-	91%	93%	92%
Broj kampanja za DPST (Evropska nedelja testiranja)	1	1	2	2
Evropska nedelja testiranja/broj testiranih osoba	91	103	154	130

Operativni cilj 3.2. Ojačani kapaciteti za liječenje, njegu i podršku svih osoba koje žive sa HIV-om

U okviru operativnog cilja 3.2. planirane su dvije aktivnosti od kojih ni jedna nije realizovana

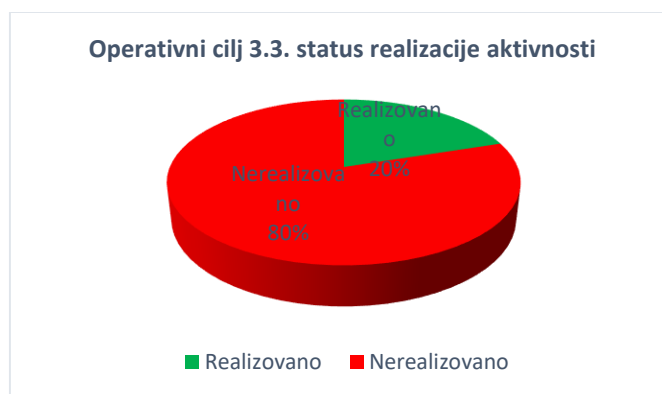
U petogodišnjem trajanju strategije nijesu obezbijeđeni odgovarajući uslovi za Kliniku za infektivne bolesti (prostor, oprema). Pokazalo se da je izgradnja nove infektivne klinike jedini način da se obezbijede adekvatni uslovi koji mogu dati odgovor na potrebe kako pacijenata tako i osoblja.

Takođe, prijeko potrebno savjetovalište na Klinici za infektivne bolesti u okviru kojeg bi se obezbjeđivala psihosocijalna podrška, terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP) nije realizovano, zbog nedostajućih sredstava za prostor, kadar i opremu.

Operativni cilj 3.3. Obezbijeđen održiv univerzalni pristup HIV prevenciji i liječenju u zdravstvenom sektoru

U okviru operativnog cilja 3.3. planirano je pet aktivnosti od kojih je realizovana samo jedna, dok su četiri nerealizovane. Status realizacije aktivnosti prikazan je u Grafikonu 12.

Grafikon 12 – Status realizacije aktivnosti Operativnog cilja 3.3.

Softver - baza podataka o istoriji bolesti sa retroaktivnim i aktuelnim unošenjem medicinskih podataka nije izrađena. Takođe, nije izrađen Nacionalni vodič za HIV/AIDS koji sačinjava i

Terapijski vodič i Vodič za Pedijatrijski HIV/AIDS, kao ni Stručno - metodološko upustvo za post-ekspozicionu profilaksu (PEP).

Stručna edukacija pružaoca usluga u zdravstvu o novim dostignućima u prevenciji, liječenju i njezi nije sprovedena. Realizovane studijske posjete su više za cilj imale izgradnju regionalne i međunarodne saradnje kao i upoznavanje sa primjerima dobre prakse socijalnog podugovaranja vlada i NVO sektora. Dakle, stručnih specijalizacija o novim dostignućima u prevenciji, liječenju i njezi nije bilo.

Edukacija zdravstvenih radnika (putevi prenosa, klinička slika, dijagnostika, terapija, standardizovane mjere zaštite, postekspoziciona profilaksa, sindrom sagorijevanja)

Godine 2018. na temu putevi prenosa, klinička slika, novine u liječenju i sl. obučeno je 29 zdravstvenih profesionalaca specijalista, subspecijalista sekundarnog i tercijernog nivoa zdravstvene zaštite i iz KBC. Obukama su obuhvaćena i 23 izabrana ljekara iz DZ i SHP Pljevlja, Kolašin, Bijelo Polje (epidemiolog i ginekolog iz Opšte bolnice), Rožaja, Berana (sa učešćem Visoke medicinske sesetre koja radi u Savjetovalištu za HIV i dr specijaliste infektivnih bolesti iz Opšte bolnice Berane), SHP i DZ Andrijevića. U 2019. godini sprovedena je obuka 20 izabranih ljekara iz DZ Herceg Novi, Tivat, Kotor Budva, Bar, Ulcinj, Podgorica, Nikšić, Cetinje i HMP DG. Takođe je sprovedena i jedna regionalna obuka za 20 ljekara specijalista koji se bave liječenjem oboljelih od HIV/AIDS iz Albanije, Kosova, Bosne, Srbije, Hrvatske i Makedonije.

3.4. Osigurana efikasna prevencija prenošenja HIV-a sa majke na dijete (PM TCT)

U okviru operativnog cilja 3.4. planirane su tri aktivnosti, od kojih ni jedna nije realizovana.

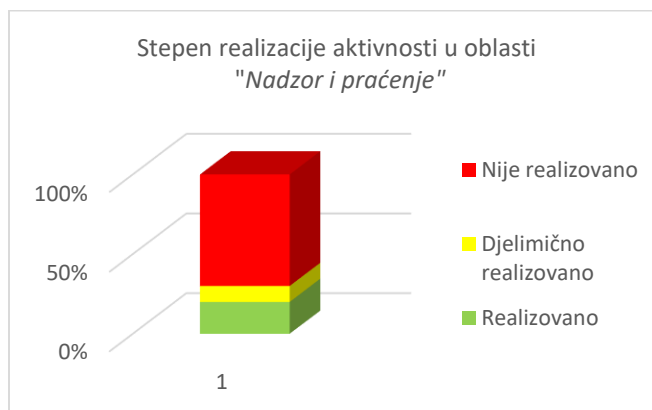
Postojeći tekst strategije i akcionog plana prevencije prenošenja HIV infekcije sa majke na dijete nije revidiran, pa samim tim planirani Protokol o prevenciji prenošenja HIV-a sa majke na dijete nije bilo moguće ni usvojiti.

Promocija važnosti savjetovanja uz testiranje trudnica na HIV u cilju rane dijagnostike HIV infekcije nije realizovana. Izostala je uključenost Ginekološko akušerske klinike, iako je tokom prethodnih godina bilo trudnica koje su bile HIV pozitivne, a HIV pozitivni parovi su odlazili u inostranstvo radi planiranja potomstva o sopstvenom trošku.

Strateški cilj 4. „Uspostavljanje efikasnog nadzora i praćenja koji će omogućiti odgovor na HIV/AIDS usklađen sa postojećim stanjem i potrebama“ planirano je operativnim ciljem „Poboljšan nadzor, praćenje i procjena uticaja aktivnosti u vezi sa HIV/AIDS-om i planiranje na osnovu dobijenih podataka kroz sedam aktivnosti, od čega su realizovane dvije (28,6%),

jedna djelimično (14%), dok četiri (57%) nijesu realizovane. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 13.

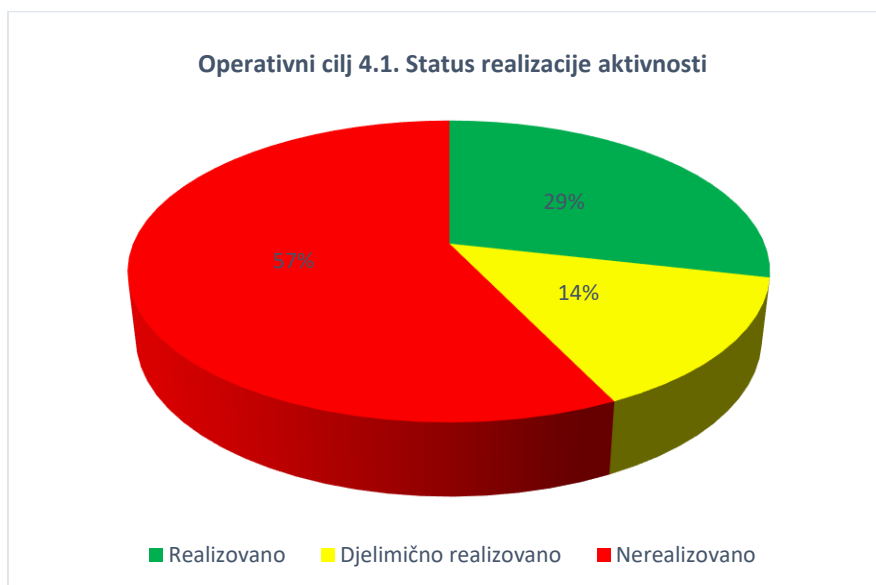
Grafikon 13 – Stepen realizacije aktivnosti Strateškog cilja 4

Operativni cilj 4.1. Poboljšan nadzor, praćenje i procjena uticaja aktivnosti u vezi sa HIV/AIDS-om i planiranje na osnovu dobijenih podataka

U okviru operativnog cilja 4.1. planirano je sedam aktivnosti, od čega su realizovane dvije, jedna djelimično, dok četiri nijesu realizovane. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 14.

Grafikon 14 – Stepen realizacije aktivnosti Operativnog cilja 4.1.

Planirane aktivnosti koje se tiču revidiranja obrasca za prikupljanje podataka o krvlju prenosivim infekcijama i objedinjavanja podatka komponenti nadzora druge generacije pri Registru za HIV su realizovane.

Jedinstvena baza podataka za nadzor druge generacije sa podacima iz biobiheviornalnih istraživanja razvrstanih po dobi, polu i razlikama, nije realizovana, prije svega zato što biobiheviornalna istraživanja nisu sprovedena.

Naime, u okviru ovog operativnog cilja predviđeno je (za period od 2015-2020. godine), sprovođenje biološko-biheviornalnih istraživanja u teško dostupnim populacijama koje su sa povećanim rizikom od HIV-a, konkretno među MSM i IKD populacijom. Ova istraživanja se sprovode u okviru nadzora druge generacije nad HIV-om i neophodna su za sagledavanje ukupne epidemiološke situacije u zemlji. Nije bilo sprovedenih istraživanja u navedenim populacijama, uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Nedostatak navedenih istraživanja je prouzrokovao i nemogućnost sprovođenja procjene veličine populacije za: PLHIV, intravenske korisnike droga, komercijalne seksualne radnike/ce i muškarce koji imaju seks sa muškarcima- što je takođe bila jedna od planiranih aktivnosti.

Važno je napomenuti da je u periodu realizacije prethodnih strategija (2008, 2011, i 2014. god.) sprovedeno više biološko-biheviornalnih istraživanja među pomorcima, seksualnim radnicama, injektirajućim korisnicima droga i muškarcima koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, koja su doprinijela boljem sagledavanju raširenosti HIV-a u ovim populacijama. Takođe, ovim istraživanjima su dobijene i informacije neophodne za osmišljavanje adekvatnih programa prevencije i kontrole HIV infekcije u takvim populacijama. Zbog svega navedenog, neophodno je obezbijediti odgovarajuću finansijsku podršku za sprovođenje ovakvih istraživanja, kako bi se pratili efekti preventivnih programa.

Ono što ohrabruje je informacija da su od strane Instituta za javno zdravlje Crne Gore obezbijedena sredstva za sprovođenje integrisanih biobiheviornalnih istraživanja (IBBS) među osobama koje injektiraju droge, muškarcima koje imaju seks sa muškarcima, seksualnim radnicama/ima i zatvoreniciima. Sredstva su obezbijedena zahvaljujući potpisanom Ugovoru o bespovratnom grantu podrške preventivnim HIV/AIDS servisima između Ministarstva zdravlja odnosno Vlade Crne Gore s jedne strane, i Globalnog fonda za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije s druge strane, za trogodišnji period (2019-2021. godine). Istraživanje među osobama koje inketiraju droge je u toku, a ostala tri treba da budu sprovedena do kraja 2021. godine.

Takođe zbog nedostajućih sredstava nije sprovedena obuka zaposlenih u zdravstvu o uzorkovanju, analizi podataka, pisanju izvještaja itd. (raznim aspektima nadzora druge generacije).

Strateški cilj 5. Stvaranje održivih mehanizama koordinacije i partnerstva u odgovoru na HIV/AIDS sprovodilo se jačanjem kapaciteta, koordinacije i partnerstva u okviru nacionalnog odgovora na HIV/AIDS kroz *devet planiranih aktivnosti, od kojih je realizovano pet ili 55,5%, dvije nijesu realizovane (22,2%), dok su dvije aktivnosti realizovane djelimično (22,2%).* Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 15.

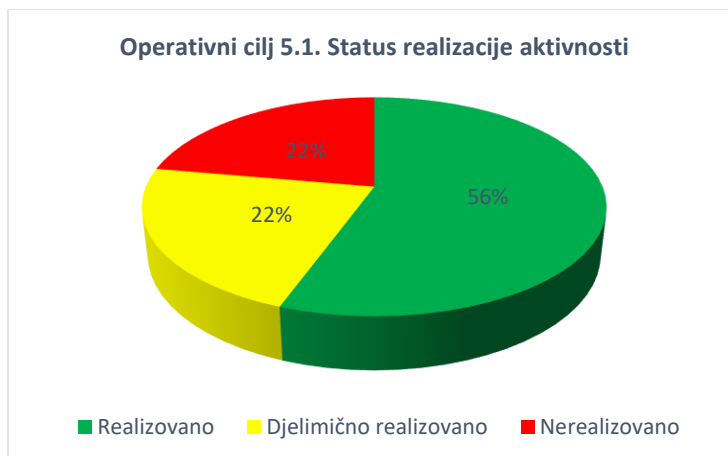
Grafikon 15 – Stepen realizacije aktivnosti Strateškog cilja 5

Operativni cilj 5.1. Ojačani kapaciteti, koordinacija i partnerstvo u okviru nacionalnog odgovora na HIV/AIDS

U okviru operativnog cilja 5.1 planirano je devet aktivnosti od kojih je realizovano pet, dvije nijesu realizovane, dok su dvije aktivnosti realizovane djelimično. Pregled stepena realizacije aktivnosti predstavljen je u Grafikonu 16.

Grafikon 16 – Stepen realizacije aktivnosti Operativnog cilja 5.1.

Tokom izvještajnog perioda nije uspostavljena Nacionalna kancelariju i/ili koordinator za HIV na nivou Ministarstva zdravlja, uz obrazloženje da je dovoljno postojanje Nacionalne komisije za AIDS (NKA) i nacionalno koordinirajuće tijelo CCM. Takođe, nije formiran operativni tim za praćenje realizacije Strategije za HIV u okviru NKA, što je svakako bila ozbiljna prepreka kvalitetu izvještavanja. Samim tim nije postojao akcioni plan izvještavanja o sprovođenju usvojenih strateških planova pa se ova aktivnost nije sprovodila u potrebnom obimu i kontinuitetu, već povremeno.

Kada su u pitanju aktivnosti koje su djelimično sprovedene potrebno je naglasiti i „Pripremu i realizaciju seta aktivnosti za razvoj paketa tzv. Socijalnog ugovaranja za podršku sprovođenju preventivnih aktivnosti namijenjenih ključnim populacijama i osobama koje žive sa HIV-om, njegove promocije i zagovaranja“. Naime, u cilju da se uspostavi model održivog finansiranja servisa od strane Ministarstva zdravlja, sa jasnim i transparentnim kriterijumima, pravilima i procedurama, zasnovanim na najboljim primjerima dobre prakse iz zemalja EU, Sekretarijat CCM-a za HIV/AIDS je pripremio i ministarstvu predao ovaj „Model“, čija svrha je da pomogne Ministarstvu zdravlja da nastavi sa izuzetnom važnom podrškom preventivnim HIV servisima u NVO sektoru. Važno je naglasiti da su pomenuti servisi u NVO sektoru definisani kao ključni za sprječavanje širenja HIV-a u populaciji, a posebno među tzv. ključnim populacijama, u skladu sa važećom regulativom, Nacionalnom strategijom i Sporazumom između GFATM i Ministarstva. Dokumentacija sa opisom procedura, tj. modelom finansiranja predata je na usvajanje tadašnjem ministru zdravlja ali dosad nije formalno usvojen od strane Ministarstva zdravlja.

Raspisivanje redovnog/godišnjeg javnog poziva za prijavu projekata/programa za podršku preventivnim servisima i drugim prioritetnim aktivnostima u oblasti HIV/AIDS-a u skladu sa Nacionalnom strategijom za borbu protiv HIV/AIDS-a za period 2015-2020. godine, teče u skladu sa prioritetima zasnovanim na godišnjim strateškim analizama. Naime, Ministarstvo na godišnjem nivou izrađuje sektorske analize u oblasti HIV/AIDS-a. Sektorska analiza se priprema u tekućoj godini za sledeću kalendarsku godinu, kako bi se omogućilo blagovremeno planiranje budžeta dodijeljenog ministarstvima odgovornim za prioritetne oblasti koje je utvrdila vlada. Analiza takođe služi za pripremu javnih poziva za dodjelu sredstava za finansiranje projekata i programa NVO u oblastima koje su identifikovane kao prioriteti. Vlada prepoznaje da su usluge koje pruža nevladin sektor od najveće važnosti, prije svega zato one održavaju redovnu direktnu komunikaciju sa ciljnim grupama. Ove organizacije imaju obučene profesionalce sa dugogodišnjim iskustvom u svojim oblastima. Programi su fokusirani na prevenciju i smanjenje štete među ključnim populacijama u riziku od HIV-a.

Važno je napomenuti da je *rad Nacionalne komisije za AIDS (NKA) tekao* u kontinuitetu kroz kvartalne sastanke, ali i kroz vanredne tematske sastanke u skladu sa potrebama, dakle, minimum 4 puta godišnje.

Godišnje nacionalne konferencije u cilju prezentacije postignuća u realizaciji strategije i planiranje daljih koraka su održavane u kontinuitetu. Teme konferencija su uglavnom bile prezentacija postignuća, pregled održivosti, izazovi i mogućnosti u okviru nacionalnog odgovora na HIV/AIDS. Konferencije su okupljale 40 do 50 učesnika iz relevantnih institucija i organizacija koje su partneri u sprovođenju projekta i aktivnosti u okviru Nacionalnog strateškog odgovora, kao i predstavnike institucija i organizacija koje na indirektan način doprinose osnaživanju nacionalnog odgovora na problem HIV/AIDS-a. Na konferencijama obavezno učestvuju i članovi Nacionalne HIV komisije i Nacionalnog koordinirajućeg tijela. Konferencije su dio aktivnosti koje se realizuju u okviru granta podrške radu Sekretarijata NKT-a čiji je recipijent Institut za javno zdravlje (IJZ), podržanim od strane GFATM.

Kroz organizovanje konferencija, studijskih putovanja, kao i učešće stručnjaka iz Crne Gore na događajima regionalnog karaktera unaprijeđena je regionalna saradnja u oblasti liječenja i podrške. Neke od studijskih posjeta realizovane su u cilju upoznavanja sa sistemom socijalnog ugovaranja i uspostavljanja održivosti rada preventivnih servisa koje pružaju NVO i razmjene iskustava kako na ovom tako i na polju ostalih aktivnosti koje služe unapređenju Nacionalnog odgovora na HIV/AIDS epidemiju. Realizovane su posjete zdravstvenim institucijama Talin, Estonija 27.03-01.04.2018, kao i Studijska posjeta zdravstvenim ustanovama koje se bave problematikom HIV/AIDS-a u Hrvatskoj, 17-20.06.2018. god, u Zagrebu.

PREGLED AKTIVNOSTI REALIZOVANIH TOKOM 2019-2020. GODINE

Iako Akcioni plan za 2019-2020. godinu u sklopu Nacionalne strategije za HIV / AIDS nije usvojen, aktivnosti predviđene istim su realizovane u više organizacija i insitutucija u Crnoj Gori. S tim u vezi navodimo ključne projekte, tj. postignute rezultate u navedenom periodu.

U značajnoj mjeri, realizacija aktivnosti omogućena je kroz projekat „*Održivost HIV programa - SOS Project*“ koji u Crnoj Gori implementira NVO CAZAS sa nacionalnim partnerima uz podršku *Alijanse za javno zdravlje iz Ukrajine i Globalnog fonda za HIV/AIDS, tuberkulozu i malariju*.

Kroz pomenuti projekat, partneri u implementaciji „SOS projekta“ u Crnoj Gori, CAZAS, Juventas, Crnogorska Fondacija za HIV i virusne hepatitise, Zaštita, Kvir Montenegro i SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica su realizovali i ostale aktivnosti čiji pregled dostavljamo u nastavku:

- Studija o izvodljivosti uvođenja preventivno-zdravstvenih usluga kroz sistem socijalne zaštite;
- Analiza o prepoznavanju HIV programa u lokalnim strateškim politikama;
- Izrada Vodiča za strateško planiranje javnog zdravlja na lokalnom nivou sa posebnim fokusom na HIV, HCV i PPI;
- Zagovaranje za uvođenje dostupnog PrEP-a i PEP-a sa fokusom na poboljšanje smjernica, protokola i kriterijuma za njihovu nabavku, distribuciju i upotrebu;
- Uvođenje plana zagovaranja za poboljšanje nacionalnog odgovora na hepatitis C i SPI;
- Izrada izvještaja o sprovođenju Nacionalne strategije za borbu protiv AIDS-a 2015-2020;
- Izrada Nacionalne strategije za HIV 2021 – 2026. (analiza, okrugli stolovi, sastanci, publikovanje, distribucija) – u toku;
- Izrada Nacionalnih smjernica za smanjenje štete;
- Izrađena analiza postojećeg pravnog okvira koji reguliše upravljanje medicinskim otpadom sa preporukama za izmjene i dopune;
- Promovisana Pariška deklaracija i uspješno realizovano potpisivanje deklaracije od strane Podgorice, Bara i Bijelog Polja.

NVO CAZAS je tokom 2019. i 2020. godine realizovao niz projekata uz podršku Ministarstva zdravlja koji su bili fokusirani na prevenciju HIV/AIDS-a, promociju upotrebe kondoma i testiranja na HIV kao i na kontinuirano pružanje preventivnih servisa za ciljne populacije:

Projekat: „Prevencija HIV/AIDS-a među mladima“ (trajanje programa 20.11.2019.–20.08.2020. godine) U okviru projekta ostvareni su sledeći rezultati:

- Osmišljena i uspostavljena online plaforma „Zdraviša“ za samoprocjenu rizika i upućivanje na testiranje na HIV. Platformu je, od objavljivanja i stavljanja u funkciju koristilo ukupno 1.168 jedinstvenih korisnika do kraja trajanja projekta. Platforma je dostupna na www.zdravlje.co.me/zdravisa;
- Realizovana jedna trodnevna obuka o vršnjačkoj edukaciji i edukovano 10 vršnjačkih edukatora za HIV i PPI;
- Realizovane edukativne aktivnosti u 7 gradova u Crnoj Gori koje su doprinijele povećanju informisanosti mladih o prevenciji HIV-a i PPI kroz kampanju „Vršnjački edukatori na putu“. Edukativnom kampanjom obuhvaćeno 173 mladih direktno dok je indirektno obuhvaćeno kroz online kanale više od 5.000;
- Sprovedeno 5 radionica vršnjačke edukacije među mladima o HIV-a i PPI kroz koje je obuhvaćeno 67 mladih;
- Realizovane kampanje povodom Svjetskog dana seksualne i reproduktivne svijesti, Dana sjećanja na osobe preminule od AIDS-a, Međunarodnog dana mladih. Kampanjama obuhvaćeno direktno ukupno 127 osoba, a indirektno kroz online kampanju više od 13.000.

Tokom 2019. i 2020. godine programi prevencije među osobama koje koriste droge injektiranjem su se realizovali kroz rad dva Drop in centra u Podgorici i Baru i kroz terenski rad. Projekti su realizovani su saradnji sa NVO „Zaštita“ iz Bara i NVO „Udruženje osoba koje koriste droge i pacijenata sa bolestima jetre – HEP Crna Gora“. Rad programa podržan je kroz sledeće projekte:

- *Projekat:* „Prevencija HIV/AIDS-a među ključnom populacijom osoba koje koriste droge injektiranjem – podrška terenskom radu sa osobama koje koriste droge injektiranjem“ (trajanje programa od 12.8.2019 - 12.3.2020. godine);
- *Projekat:* „Prevencija HIV/AIDS-a među ključnom populacijom osoba koje koriste droge injektiranjem - podrška radu drop in centra u Baru“ (trajanje programa od 12.8.2019 -12.3.2020. godine);
- *Projekat:* Prevencija HIV/AIDS-a među ključnom populacijom osoba koje koriste droge injektiranjem - podrška radu drop in centra br. 1 u Podgorici (trajanje programa od 12.8.2019 -12.3.2020. godine);
- *Projekat:* Prevencija HIV/AIDS-a među ključnom populacijom osoba koje koriste droge (trajanje programa od 13.3.2020 – mart 2021. godine).

U okviru ovih projekata projekta ostvareni su sledeći rezultati u 2019. godini:

- Realizovane najmanje dvije nabavke neophodnih medicinskih i nemedicinskih sredstava za prevenciju HIV-a i PPI za populacije u najvećem riziku prepoznate Nacionalnim strateškim odgovorom. U okviru ove akcije kontinuirano su distribuirani kondomi, lubrikanti, igle, špricevi, kuvala, voda, podvezice, alkoholne maramice i hepatrombin ključnim populacijama;
- Kontinuirano realizovan program smanjenja štete za IKD kroz kontinuirani rad dva Drop in centra u CAZAS- u i terenski rad. Obuhvaćeno je ukupno 833 jedinstvena korisnika, ostvareno 14.574 kontakata (online i offline), pruženja su ukupno 793 savjetovanja i distribuirano 65.379 sterilnih igala i 58.477 sterilnih špriceva kao i 21.030 kondoma.

U okviru ovih projekata projekta ostvareni su sledeći rezultati u 2020. godini:

- Kontinuirano realizovan program smanjenja štete za IKD kroz kontinuirani rad dva Drop in centra u CAZAS- u i terenski rad. Obuhvaćeno je ukupno 686 jedinstvenih korisnika, ostvareno 11.403 kontakata (online i offline), pruženja ukupno 1203 savjetovanja i distribuirano 76.701 sterilnih igala i 45.998 sterilnih špriceva kao i 17767 kondoma.

NVO JUVENTAS, Kvir Montenegro i NVO Spektra su tokom 2019. i 2020. godine realizovali niz projekata uz podršku Ministarstva zdravlja koji su uglavnom bili fokusirani na servise podrške za ciljne populacije:

Projekat: „Preventivni servisi za osobe koje koriste droge injektiranjem u Crnoj Gori” (trajanje programa od 1.1-1.3.2019. godine)

- Pružene su usluge za 164 osobe koje injektiraju droge, kroz 569 ostvarena kontakta. Od ukupnog broja klijanata/kinja, njih 23 su osobe ženskog pola dok je 141 osoba muškog pola. Pruženo je 73 savjetovanja sa socijalnim radnicama, 387 savjetovanja sa terenskim radnicima/cama, 25 savjetovanja sa ljekarkom, 46 savjetovanja sa psihološkinjom. Podijeljeno je: 64788 igala, 3877 špriceva, 223 kondoma, 12 lubrikanata, 61 hepatrombin, 165 podvezica, 561 alkoholna maramica, 653 kuvala, a vraćeno je 2245 korištenih igala i 916 špriceva.

Projekat: „Preventivni servisi za osobe koje koriste droge injektiranjem i zatvorenike u Crnoj Gori” (trajanje programa 1.8-31.12.2019. godine):

- Tokom kontinuiranog rada na terenu i u Drop in centru, tim angažovan na projektu došao je do 314 osoba koje koriste/injektiraju droge, 707 savjetovanja sa terenskim radnicima/cama, 48 savjetovanja sa socijalnim radnicama, 59 savjetovanja sa psihološkinjom, 20 savjetovanja sa medicinskim radnikom, ostvareno je 1.509 kontakata sa osobama koje koriste/injektiraju droge, distribuirano je 16961 igala, 928 špriceva, 1.085 kondoma, 74 lubrikanata, 4 hepatrombina, 5 podvezica, 8084 alkoholnih maramica, 1.036 kuvala, a vraćeno 7.598 iskorištenih igala i 2.318 špic. Za 75 osoba na izdržavanju kazne zatvora u UIKS-u pružene su osnovne informacije o prenosu i rizicima vezanim za HIV, kao i HCV i HBV. Od tog broja, u toku januara mjeseca 2020. godine 57 osoba je i testirano na HIV/HCV.

Projekat: „Novi servisi podrške u populaciji seksualnih radnika/ca u oblasti prevencije HIV/AIDS-a” (trajanje programa 1.1-30.6.2019. godine):

- Kroz kontinuiran rad Drop in centra za seksualne radnice obuhvaćeno je 67 jedinstvenih klijentkinja kroz 270 kontakata u centru i na terenu. Od njih 67 svega 34 imalo je zdravstveno osiguranje. Takođe, 10 klijentkinja su osobe starosti do 30 godina, dok je njih 22 starije od 30 godina (za ostale klijentkinje nemamo podatke o godinama starosti). U sklopu ovog projekta rađene su i radionice psihosocijalne podrške kojima je obuhvaćeno 7 jedinstvenih klijentkinja sa kojima je obrađeno 13 tematski strukturisanih tema i 5 diskusija. Svih 7 učesnica su osobe sa istorijom korišćenja psihoaktivnih supstanci i u visokom riziku od socijalne isključenosti.

Projekat: „Servisi podrške za seksualne radnice u Crnoj Gori” (trajanje programa od 1.8.-31.12.2019. godine):

- Tokom kontinuiranog rada na terenu i u Drop in centru, tim angažovan na projektu postigao došao je do 87 jedinstvenih korisnica i 274 kontakta, 96 savjetovanja sa socijalnim radnikom, 36 savjetovanja sa psihologom, 32 savjetovanja sa ljekarom, 53 savjetovanja sa terenskim radnikom, 94 frizerske usluge, izdato je 9 uputa na socijalnu službu, 8 uputa

psihijatru, 6 uputa na Infektivnu kliniku, 7 na terapiju buprenorfinom i 3 na terapiju metadonom, 1 uput na NA grupu. Podijeljeno je 2.649 kondoma. Svih 87 osoba koje smo dosegli ovim programom su osobe ženskog pola. Korisnice su u najvećem broju državljanke Crne Gore. Međutim, jedan broj njih nema status državljanke Crne Gore, jer su u pitanju raseljena i interno raseljena lica uglavnom sa Kosova ili su državljanke Srbije ili BIH. Od ukupnog broja korisnica (87) njih 36 su osobe koje koriste drogu.

Projekat: „Prevenција infekcije HIVom kod muškaraca koji imaju seks sa muškarcima u Crnoj Gori” (trajanje projekta 1.1– 31.5.2019. godine).

Projekat je implementirao Kvir Montenegro u saradnji sa NVO Juventas.

- U toku implementacije projekta postignuti su sljedeći rezultati: Dosegnuto je ukupno 100 MSM. Ostvareno je 154 kontakata. Realizovana su 125 savjetovanja sa terenskim radnikom. Realizovano je 147 internet savjetovanja. Testiranje u zajednici organizovano u saradnji sa Domom zdravlja Podgorica dva puta nedjeljno. Ukupno testirano 50 osoba. Kreirana jedna kampanja o HIV/AIDS-u, testiraju i bezbjednim seksualnim praksama. Kampanja distribuirana online putem sajtova i aplikacija za upoznavanje MSM osoba. Kampanjom obuhvaćeno 200 MSM osoba.

Projekat: „Doprinos kontinuiranom radu i unapređenju kvaliteta usluga u postojećem Drop in centru za MSM”(vremenski period 1. avgust – 31. decembar 2019. godine).

Projekat je implementirao NVO Juventas u saradnji sa organizacijom Kvir Montenegro.

- Pružene su usluge za 151 jedinstvenih korisnika kroz 381 ostvarenih posjeta. Ukupno 57 korisnika je prvi put koristilo naše usluge. Ukupno je distribuirano 777 kondoma i 733 lubrikanta. Realizovano je 20 savjetovanja sa psihologom. Realizovano je 151 savjetovanje sa terenskim radnikom/com i 209 savjetovanja putem interneta. Kada govorimo o klijentima u pitanju su osobe muškog pola, te trans žene, a najveći broj njih su starosti između 18 i 40 godina. Korisnici su u najvećem broju državljani/ke Crne Gore. Međutim, jedan broj njih nema status državljan/ki Crne Gore, jer su u pitanju lica koja su uglavnom na privremenom radu u Crnoj Gori i dolaze uglavnom iz Srbije i BIH.

Projekat: „Prevenција HIV/AIDS-a među ključnom populacijom muškaraca koji imaju seks sa muškarcima (MSM)”(vremenski period 1. avgust – 31. decembar 2019. godine).

Projekat je implementirao Nvo Juventas ovaj projekat sprovodio u partnerstvu sa asocijacijom „Spektra“.

- Ostvareno je 996 kontakta sa 562 jedinstvenih korisnika. Korisnici su se 410 puta savještovali sa terenskim radnikom. Pruženo je 315 internet savjetovanja. Podijeljeno je 7.436 kondoma i samo 305 lubrikanata zbog nestašice tokom godine realizacije projekta. Terenski rad je obavljan u Podgorici, Budvi, Baru, Sutomoru i Ulcinju.

Projekat: „Prevenција zloupotrebe droga među štíćenicima JU Centra “Ljubović” (period realizacije od 1.1-30.6.2019. godine):

- Održano 8 edukativnih radionica (koje su podrazumijevale teme poput HIV/AIDS-a, Hepatitis A/B/C, smanjenje štete); 14 štićenika Centra pohađalo 80% od ukupnog broja radionica; 14 štićenika unaprijedilo znanja vezana za prevenciju zloupotrebe psihoaktivnih supstanci; 10 stručnih radnika učestvovalo u sprovođenju radionica i time stekli osnovne vještine i znanja na ovom polju; Održano 48 individualnih savjetovanja sa psihijatricom JU Centra „Ljubović“; 10 štićenika Centra Ljubović se individualno savještovalo sa psihijatricom.

Projekat: „Preventivni servisi za osobe koje koriste droge injektiranjem i zatvorenike u Crnoj Gori“ (period realizacije od 1.1-12.3.2020. godine):

- Pružene su usluge za 164 jedinstvena klijenta (osobe koje injektiraju droge), kroz ostvarenih 569 kontakata. Od ukupnog broja korisnika naših usluga, njih 23 su osobe ženskog pola i 141 osoba muškog pola. Klijentima/kinjama je pruženo: 73 savjetovanja sa socijalnim radnikom/com; 387 savjetovanja sa terenskim radnicima; 25 savjetovanja sa ljekarom 46 savjetovanja sa psihološkinjom. U izvještajnom periodu podijeljen je sledeći broj materijala: 6.478 igala, 3.877 špriceva, 223 kondoma, 12 lubrikanata, 61 hepatrombin, 165 podvezica, 561 alkoholna maramica, 653 kuvala, a vraćeno 2245 igala i 916 šprica.

Kada je u pitanju Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, u prethodnom izvještajnom periodu za 75 osoba su pružene osnovne informacije o prevenciji HIV/AIDS-a , kao i hepatitisu B i C, dok je u periodu januara mjeseca 2020. godine 57 osoba na izdržavanju kazne zatvora testirano na HIV, HCV i HBV u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija. Testiranje je sprovedeno u saradnji sa Institutom za javno zdravlje kao dio obilježavanja Evropske nedelje testiranja na HIV.

Projekat: „Podrška servisima prevencije HIV-a i AIDS-a za osobe koje koriste droge u Crnoj Gori“ (period realizacije od 13.3-31.12.2020. godine)

- Pružene su usluge za 480 jedinstvenih klijenata/kinja, od čega je ostvaren kontakt sa 461 jedinstvenim klijentom/kinjom u Drop in centru, a sa 93 jedinstvenih klijenata/kinja na terenu. Ostvareno je 4.406 kontakata, od čega 3867 u Drop in centru, a 539 u okviru terenskih aktivnosti. Od ukupnog broja korisnika/ca naših usluga, njih 60 su osobe ženskog pola i 420 su osobe muškog pola. Pruženo je: 789 savjetovanja sa socijalnim radnicima; 2.999 savjetovanja sa terenskim radnicima; 16 savjetovanja sa doktorkom i 127 savjetovanja sa psihološkinjom. Podijeljeno je: 34465 igala, 17886 špriceva, 1.699 kondoma, 415 lubrikanata, 191 hepatrombin, 894 podvezica, 7.963 alkoholna maramica, 970 kuvala, 5228 voda; a vraćeno je 10.481 igala i 4.198 špriceva.

Projekat: „Servisi podrške za seksualne radnice u Crnoj Gori“ (period realizacije od 1.1-12.03.2020. godine):

- Pružene su usluge za 39 jedinstvenih klijentkinja kroz ostvarenih 114 kontakta. Klijentkinjima je obezbijeđeno: 71 savjetovanje sa socijalnim radnikom/com; 18 savjetovanja sa terenskim radnicima; 12 savjetovanja sa ljekarom i savjetovanja sa psihološkinjom. Pružene su i 44 frizerske usluge. Tokom navedenog izvještajnog perioda podijeljeno je 718 kondoma i 12 lubrikanata (nijesmo bili u mogućnosti da izvršimo podijelu većeg broja lubrikanata, usljed problema sa nabavkom nedostajućeg pribora u tom periodu godine).

Projekat: „Doprinos nacionalnom odgovoru na epidemiju HIV-a među muškarcima koji imaju seks sa muškarcima” (period realizacije: 1. avgust 2019. – 12. mart 2020. godine).

NVO Juventas ovaj projekat sprovodio u partnerstvu sa asocijacijom „Spektra“.

- Tokom implementacije projekta zabilježeni su sljedeći rezultati u 2019. godini: 706 jedinstvenih klijenata; 835 savjetovanja sa terenskim radnikom; 907 internet savjetovanje; 1.375 kontakata; 10.244 distribuiranih kondoma; 305 distribuiranih lubrikanata. Tokom implementacije projekta za prva tri mjeseca 2020. godini: 122 jedinstvenih klijenta 182 savjetovanja sa terenskim radnikom; 182 internet savjetovanja; 186 kontakata; 330 distribuiranih kondoma; 330 distribuiranih lubrikanata;

Projekat: „Doprinos prevenciji HIV/AIDS-a među ključnom populacijom muškaraca koji imaju seks sa muškarcima (MSM)” (period realizacije od 12. 3. 2020 - 31.12. 2020. godine)

NVO Juventas ovaj projekat sprovodio u partnerstvu sa LGBTIQ asocijacijom „Queer Montenegro“.

- U Drop in centru za MSM i na terenu ostvareno je: 662 jedinstvenih klijenta; 1233 savjetovanja sa terenskim radnikom; 1375 internet savjetovanje; 94 savjetovanja sa psihologom; 2.366 kontakata; 8.386 distribuiranih kondoma; 7.826 distribuiranih lubrikanata; U odnosu na ukupne ostvarene rezultate, u okviru Drop in centra za MSM ostvareni su sljedeći rezultati: 245 jedinstvenih klijenta; 472 savjetovanja sa terenskim radnikom; 707 internet savjetovanja; 94 savjetovanja sa psihologom; 1059 kontakata; 2.837 distribuiranih kondoma; 2.377 distribuiranih lubrikanata; Putem terenskog rada: 450 jedinstvenih klijenta; 761 savjetovanja sa terenskim radnikom; 668 internet savjetovanje; 1307 kontakata; 5.449 distribuiranih kondoma; 54.495 distribuiranih lubrikanata.

Projekat: „Jačanje adekvatnih servisa prevencije HIV/AIDS-a i psihosocijalne podrške među zatvorenicima i zatvorenicama” (period realizacije 13. mart 2020. – 31.12.2020. godine).

NVO LINK je ovaj projekat sprovodio u partnerstvu sa NVO Juventas.

- Od oktobra do kraja decembra mjeseca edukativnim radionicama obuhvaćene su 33 osobe na izdržavanju kazne zatvora. Sprovode se uz poštovanje distance, te je nemoguće održavati radionice za veći broj osuđenika/ca. Radionice je vodio tim koji čine socijalna

radnica i radnik u zajednici koji imaju dugogodišnje iskustvo u pružanju direktne podrške zatvorenicima/ama. Urađen je dizajn flajera za promociju značaja testiranja na HIV među osobama na izdržavanju kazne zatvora. Dizajnirana su tri idejna rješenja za flajere (2 namjenjena zatvorenicima i jedan zatvorenicama) i urađena štampa ukupno 2.100 flajera. LINK i Juventas ostvarili su saradnju sa Institutom za javno zdravlje i angažovani su savjetnica (doktorica socijalne medicine sa dugogodišnjim iskustvom rada u Savjetovalištu za dobrovoljno i povjerljivo savjetovanje i testiranje u IJZ) i medicinski tehničar. Angažovani saradnici su zajedno sa socijalnom radnicom na projektu u okviru zatvorske ustanove vršili savjetovanja (pred i post savjetovanje) i uzimanje uzoraka krvi za testiranje na HIV i hepatitis B i C. Do sada su testirane ukupno 82 osobe na izdržavanju kazne zatvora, od toga 73 muškarca i 9 žena. U narednom periodu planira se nastavak aktivnosti, te postizanje krajnjih indikatora postavljenih projektom. Pored planiranih aktivnosti, a usljed potrebe za individualnim psihološkim savjetovanjem HIV pozitivne osobe koja je na izdržavanju kazne zatvora, angažovan je psiholog.

Treba istaći da je od posebnog značaja uspostavljanje vaninstitucionalnog savjetovališta za osobe koje žive sa HIV-om u okviru NVO Crnogorska Fondacija za HIV i virusne hepatitis, u okviru kojeg se obezbjeđuje čitavi set usluga kao što su: Psihosocijalna podrška; Terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP). Projektne aktivnosti ove organizacije tokom 2019-2020. godine su sljedeće:

Projekat: „Smanjivanje stigmatizacije osoba koje žive sa HIV-om u zdravstvenim ustanovama javnog i privatnog sektora“ podržan od strane Ministarstva zdravlja.

- Opšti cilj programa je bio da se stvori podržavajuće okruženje (smanjiti nivo stigme i diskriminacije u društvu) za osobe koje žive sa HIV infekcijom, kao i za potencijalne inficirane osobe (čime bi se indirektno povećao obuhvat testiranja). Rezultati postignuti projektom su sljedeći: Kroz obuku 29 ljekara specijalista obezbijeđen tim senzibilisanih ljekara specijalista i izabranih doktora, koji će pružiti kvalitetnu zdravstvenu uslugu i biti podrška u liječenju infektolozima; Unaprijeđeno znanje i povećana svijest zdravstvenih radnika o društveno medicinskoj važnosti HIV infekcije i značaja adekvatnog liječenja i pristupa pacijentima; Izvršena situacijska analiza privatnih zdravstvenih ustanova koje su uredno registrovane (sa područja cijele Crne Gore); Šira javnost i zdravstveni profesionalci upoznati sa problemima koje imaju HIV pozitivne osobe, njihove porodice i životni partneri iz ugla osobe koja živi sa HIV-om.; Izrađen predlog mjera za uključivanje edukacija u okviru kontinuirane medicinske edukacije; Organizovana »Živa biblioteka« sa HIV pozitivnom osobom ; Izrađena knjiga „Gdje sam ja“ - iskustva HIV pozitivne osobe a primjerci knjige besplatno distribuirani domovima zdravlja i većim zdravstvenim ustanovama u CG iz javnog i privatnog sektora.

Projekat: „Održavanje niske prevalencije HIV-a u Crnoj Gori kroz održivost vaninstitucionalnog savjetovališta za osobe koje žive sa HIVom u Crnoj Gori“ podržan od strane Globalnog fonda za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije (GFATM) i Ministarstva zdravlja Crne Gore.

- Korisnici projekta su osobe koje imaju HIV infekciju, članovi njihovih porodica i seksualni i bračni partneri sa teritorije Crne Gore. Svi su pacijenti Infektivne klinike KCCG i Instituta za javno zdravlje, preko kojih su i kontaktirani i dobili informaciju o postojanju organizacije koja je podrška pacijentima. Ukupan broj osoba koje su do sada koristile usluge ovog programa je 105 (14 žena i 91 muskarac). Tokom projekta lični kapaciteti pacijenata i njihovih partnera i članova porodice su pojačani aktivnim učešćem u grupama podrške i individualnim radom. Došlo je do porasta svjesnosti inficiranih pacijenata i aktivne uključenosti u brigu o sopstvenom zdravlju kroz sve veći broj posjeta online savjetovanju posebno u grupi muškaraca koji imaju seksualne odnose sa muškarcima što predstavlja jedan od posebnih vrijednosti projekta (ukupno 137 pregleda i 94 poslatih poruka i 40 upućenih poruka koje su se odnosile na upućivanje u zdravstvene ustanove). Od avgusta do decembra 2019 godine posjećenost profila je bila od 20 do 35 osoba na dnevnom nivou i novih starih članova. Socijalni radnik je za ovaj period imao 263 kontakta sa 105 jedinstvenih klijenata.

Kada je u pitanju rad Fondacije za 2020. godinu, važno je istaći da je ukupan broj osoba koje su koristile usluge Crnogorske Fondacije za HIV za period 2019-2020. godine bio 152, u prosjeku 25 osoba mjesečno. Najveći broj korisnika usluga je bio u aprilu i maju kada su pacijenti koristili usluge Fondacije radi smanjivanja izloženosti korona virusu. Pacijenti, korisnici usluga Fondacije su kontaktirali Fondaciju radi naručivanja recepata za terapiju, podizanja i slanja na kućne adrese, zatim radi kontakata sa izabranim ljekarima (porodičnim izabranim ljekarima i infektolozima). Novih korisnika je bilo 7 u proteklom periodu. Oni su dobijali dodatnu psihosocijalnu i vršnjačku podršku kao i savjete o terapijskom opismenjavanju. Savjetovanje sa socijalnim radnikom je bilo svedeno gotovo na minimum zbog nastale epidemijske situacije u zemlji. Savjetovanja sa psihologom u vidu individualnih savjetovanja je bilo 36 ukupno, s tim da je u periodu od marta do maja bilo moguće i online savjetovanje. Najveći broj savjetovanja je bio sa vršnjačkim radnikom i iznosio je 322 savjetovanja. Savjetovanje ove vrste je obuhvatalo terensku i online podršku (putem skajpa, zooma, vibera, SMS poruka).

III TABELA O REALIZACIJI AKTIVNOSTI AKCIONOG PLANA ZA PERIOD OD 2015-2018. GODINE

NAPOMENA: Akcioni plan Nacionalne strategije za HIV / AIDS za 2019 – 2020. godinu nije usvojen. Shodno tome, Tabela za izvještavanje koja se nalazi u tekstu ispod sadrži samo podatke o statusu realizacije aktivnosti iz Akcionog plana za period 2015 – 2018. godine. Uzimajući u vidu navedeno, u tabeli nije moguće navesti novi rok za realizaciju aktivnosti za novi period planiranja aktivnosti u ovoj oblasti (uz odgovarajuće obrazloženje).

1. Stigma i diskriminacija

Strateški cilj 1. Stvaranje sigurnog i podržavajućeg okruženje za osoba koje žive s HIV-om i osobe u povećanom riziku i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV										
Operativni cilj 1.1. Obezbijeđeni uslovi za poboljšanje institucionalnih mehanizama neophodnih za eliminaciju stigme i diskriminacije osoba koje žive sa HIV-om i osoba u riziku u odnosu na HIV										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	 Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
1.1.1 Izvršiti analizu nacionalnog zakonodavstva i javnih politika i procjenu usklađenosti sa međunarodnim standardima u prevenciji i zaštiti od stigme i diskriminacije osoba koje žive sa HIV/AIDS-a i osoba u povećanom riziku u odnosu na HIV.	Sprovedeno istraživanje, izrađena analiza i date preporuke za poboljšanje; Sprovedena javna prezentacija rezultata istraživanja za najmanje 30 predstavnika/ce relevantnih ministarstava, međunarodnih i domaćih NVO.	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje NVO	II kvartal 2016	N/A		III/IV kvartal 2017	3.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	2.000	Projektno finansiranje UNDP tehnička pomoć	Izvršena je analiza nacionalnog zakonodavstva i javnih politika. Razmotriti relevantnost aktivnosti za period planiran novim nacionalnim programom za HIV

	Izvršena je analiza nacionalnog zakonodavstva i javnih politika.									
1.1.2. Pokrenuti inicijative za poboljšanje zakonodavstva i javnih politika na osnovu preporuka iz istraživanja	Pokrenuta najmanje 1 inicijativa. Pje inicijativa za unapjeđenje zakonodavnog okvira finansiranja nvo9	NVO Ombudsman NKA	IV Kvartal 2016	2018		II Kvartal 2018	Redovna budžetska sredstva	3.000 Projektno finansiranje	UNDP tehnička pomoć	
1.1.3. Revidirati postojeći nacrt i inicirati usvajanje Nacionalne strategije o komunikaciji za promjenu ponašanja među osobama u povećanom riziku u odnosu na HIV/AIDS (BCC) sa akcionim planom	Izradjena i usvojena (BCC) Strategija sa Akcionim planom.	Ministarstvo zdravlja	I V kvartal 2015	N/A		II/III kvartal 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	Redovna budžetska sredstva	/	/	Nacionalna strategija o komunikaciji u odnosu na promjenu ponašanja ne bi smjela da se odnosi samo na osobe u povećanom riziku već na kompletnu zajednicu budući da se na prepreke nailazi upravo u odnosu na cjelokupnu zajednicu koja npr. uporno dobija da koristi kondom, ne vidi benefit od testiranja, isl. Dodatno, biobehavioralna istraživanja među specifičnim populacijama pokazuju da je znanje specifičnih zajednica u odnosu na HIV na dosta visokom nivou što ne može da se kaže za opštu populaciju

1.1.4. Izvršiti analizu nastavnih planova i programa za srednje stručno, više i visoko obrazovanje zdravstvene struke vezano za HIV i stigmiju i diskriminaciju osoba koje žive sa HIV-om i osoba u povećanom riziku na HIV	Izrađen izvještaj sa preporukama za poboljšanje; Sprovedena prezentacija izvještaja za 30 predstavnike srednjih, višeg i visokih obrazovnih institucija medicinske struke.	Centar za stručno obrazovanje Univerzitet CG NVO Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje	I kvartal 2016	N/A		II/III kvartal 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	3.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	/	/	Ukoliko ova aktivnost nađe mjesto u novom nacionalnom planu za HIV/AIDS jasno definisati ko je ključni nosilac aktivnosti a ko su partneri, kako bi bilo jasno od koje institucije treba da krene inicijativa za sprovođenje ove aktivnosti.
1.1.5. Sprovesti procjenu medijske prezentacije tema o HIV-u i AIDS-u u Crnoj Gori kako bi se ispitala tačnost informacija, terminologija, odgovarajući stavovi, i identifikovali primjeri diskriminacije	Izvršena godišnja procjena medijske prezentacije tema o HIV-u i AIDS-u Organizovana prezentacija rezultata istraživanja za najmanje 30 predstavnika/ca medija	MZ, IJZ, NVO, Agencija za elektrošneke medije, Novinarska samoregulatorna tijela	IV kvartal 2015 IV kvartal 2016	N/A		I kvartal 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	3.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	/	/	Aktivnost je od izuzetnog značaja i treba je planirati narednim akcionim planom, ali uz dodatnu aktivnosti obuke novinara
1.1.6. Istraživanje o potencijalnoj diskriminaciji osoba koje žive sa HIV-om koje uključuje i stigma indeks istraživanje	Sprovedeno istraživanje Izrađene preporuke za prevazilaženje detektovanih problema Organizovan okrugli sto u cilju prezentacije izvještaja	MZ, IJZ, Klinički centar, NVO	2016	N/A		2018 god. Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	5.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	/	/	U narednom periodu potrebno je uraditi istraživanje javnog mnjenja koje se odnosi na stavove vezane za osobe koje žive sa HIV/AIDS, te povezati preporuke koje se odnose na usklađenost politika sa nalazima ovakvog istraživanja. Kako bi se pronašla sredstva za ovakvo istraživanje preporučujemo da se potraže mimo fonda

										Ministarstva zdravlja ili Globalnog fonda, te sa analitičkim programom koji će imati za cilj da da reprezentativnu sliku o situaciji u Crnoj Gori izaći na konkurse Ministarstva pravde, manjinskih i ljudskih prava, ili stranih ambasada i donatora.
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Operativni cilj 1.2. Smanjen stepen stigme i diskriminacije osoba koje žive s HIVom i osoba u povećanom riziku odn osu na HIV i smanjena nejednakost polova u odgovoru na HIV

Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
1.2.1. Organizovati obuke o etičkim pitanjima, stigmatizaciji i diskriminaciji, rodnoj diskriminaciji, principima smanjenja štete, pravima MSM, korisnika droga, seksualnih radnica, zatvorenika, komunikaciji s pacijentima/klijentima i relevantnim nacionalnim i međunarodnim propisima i	Sprovedeno 6 obuka za ukupno 140 polaznika. Polaznici obuka su zaposlenih u centrima za socijalni rad, štitičnici Centra za djecu i mlade "Ljubović", izabrani ljekari, specijalisti, subspecijalisti sa sekundarnog i tercijernog nivoa zdravstvene zaštite.	MZ, DZ, IJZ, Ministarstvo Pravde, Centar za edukaciju nosioca pravosudnih funkcija, Ljekarska komora, Ministarstvo za ljudska i manjinska Prava, NVO	2015-2016	N/A		2017-2018	10.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	13.000	Ministarstvo zdravlja Projektno finansiranje	U narednom periodu veoma je važno da svi preventivni programi sadrže komponentu obuka o etičkim pitanjima, stigmatizaciji i diskriminaciji, rodnoj diskriminaciji, principima smanjenja štete, kao i ljudskim pravima svih ključnih populacija na koje je Startegija za borbu protiv HIV/AIDS-a posebno fokusirana

<p>zakonima vezano za HIV za:</p> <p>a) Zdravstvene radnike i saradnike</p> <p>b) sudije, tužioce, advokate, policiju, osoblje u zatvorima, socijalne radnike i druge javne službenike</p>	<p>CHF se kroz seminare za ZR u okviru edukacije osvrnula na pitanje stigme i diskriminacije pacjenata . broj edukovanih ZR je predstavljen u aktivnostima pod brojem 3.3.4</p> <p>NVO Juventas/Kvir Montenegro, ali i druge organizacije koje se bave ljudskim pravima LGBTIQ osoba su u periodu koji ovaj izvještaj pokriva sprovodile različite druge programe sprovodio obuke vezane za stigmatu i diskriminaciju LGBTIQ osoba i to među medicinskim radnicima/cama, socijalnim radnicima/cama, psiholozima i pedagozima u srednjim školama, psiholozima iz Centara za mentalno zdravlje, policijskim službenicima/cama, tužiocima, sudijama. Kako ove obuke nisu sprovedene u okviru predmetne strategije već u</p>									
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

	okviru Strategije za poboljšanje kvaliteta LGB osoba, podaci o sprovedenim aktivnostima se se nisu našle u ovom izvještaju								
1.2.2. Organizovati obuke o diskriminaciji u vezi sa polom, rodom, pravima MSM, korisnika droga, seksualnih radnica, zatvorenika, principima smanjenja štete, u vezi sa HIVom za: studenata medicine, stomatologije, farmacije, sestrinstva, socijalnog rada i psihologije	Broj obučениh osoba, Broj održanih treninga, radionica i okruglih stolova Obuke nisu sprovedene u okviru predmetne strategije već u okviru Strategije za poboljšanje kvaliteta LGB osoba, podaci o sprovedenim aktivnostima se se nisu našle u ovom izvještaju	MZ, DZ, IJZ, Ministarstvo Pravde, Ljekarska komora, NVO Studentske organizacije	2015-2016			3.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje			NVO Juventas/Kvir Montenegro, ali i druge organizacije koje se bave ljudskim pravima LGBTIQ osoba su u periodu koji ovaj izvještaj pokriva sprovodile različite programe obuke vezane za stigmę i diskriminaciju LGBTIQ osoba i to među medicinskim radnicima/cama, socijalnim radnicima/cama, psiholozima i pedagozima u srednjim školama, psiholozima iz Centara za mentalno zdravlje, policijskim službenicima/cama, tužiocima, sudijama.
1.2.3. Sprovesti godišnje nacionalne kampanje protiv stigme i diskriminacije kako bi se istakla pitanja zaštite prava osoba koje žive sa HIV-om i osoba u povećanom riziku u odnosu na HIV, uključujući i	Sprovedena po 1 kampanja na godišnjem nivou; Broj radio i TV emisija, broj štampanog i distribuiranog materijala, konferencija, radionica...	MZ, IJZ, Ministarstvo prosvjete, MRSS, NVO	2015 2016	N/A	2017-2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	5.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	/	/	Kako bi se pronašla adekvatna sredstva za kampanju na nacionalnom nivou, a koja suštinski može uticati na promjenu ponašanja i stavova preporučujemo da se sredstva potraže mimo fonda Ministarstva

komponetu rodne ravnopravnosti										zdravlja ili Globalnog fonda,
1.2.4. Izraditi Komunikacijsku strategiju (PR)	Izrađena dvogodišnja komunikacijska strategija nacionalnog odgovora na HIV i u skladu sa njim sprovedene aktivnosti.	MZ, IJZ, Ministarstvo prosvjete, MRSS, NVO	2015/2016	N/A		2017-2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	3.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	/	/	

2.Prevenција

Strateški cilj 2: Uspostavljanje efikasnog sistema prevencije HIV-a i PPI među osobama u povećanom riziku, ustanovama i opštom populacijom										
Operativni cilj 2. 1. Obezbijedeni uslovi za pružanje osnovnog preventivnog paketa usluga u vezi sa HIV-om i PPI dostupne populaciji u povećanom riziku										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.1.1. Izraditi i usvojiti smjernice za program smanjenje štete u odnosu na HIV kod korisnika droga	Izrađene i usvojene smjernice za smanjenje štete	MZ, MRSS NVO,	Do kraja 2016	N/A		Do kraja 2017.	5.000	1.000	Budžetska sredstva Projektno finansiranje GF/ NKT	U narednom periodu neophodno je unaprijediti smjernice za smanjenje štete. Adaptirati ih kako u domenu upotrijebljenih izraza, tako i u odnosu na politike koje se odnose na oblast smanjenja štete.

<p>2.1.2.Obezbijediti osnovni paket intervencija za prevenciju HIV-a i PPI za populacije u najvećem riziku muškarce koji imaju seks sa muškarcima pomorce injektirajuće korisnike/ce droga seksualne radnice/ke i njihove klijente, zatvorenike i maloljetnike u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne za osobe koje rade u turističkoj industriji za RE i društveno isključenu omladinu</p>	<p>NVO CAZAS: 2017 godini: Ukupno klijenata: 739 Igle: 72 864 Spricevi: 54 648 Kovala: 36 432 Kondomi: 18 216 IEC materijal: 11 178 Lubrikanti: 287 Hepatrombin: 703 Trake za injektiranje: 65 192</p> <p>2018 Ukupno klijenata: 891 Igle: 127 344 Spricevi: 87 465 Kovala: 28 129 Kondomi: 35 881 IEC materijal: 27 003 Lubrikanti: 137 Hepatrombin: 812 Trake za injektiranje: 53 478</p> <p>NVO JUVENTAS 2015 SR Ostvaren kontakt sa 183 žene koje prodaju seksualne usluge kroz 940 kontakta podijeljeno 6048 kondoma.</p> <p>MSM -525 posjeta 90 jedinstvenih klijenata i klijentkinja, direktnih korisnika/ca usluga centra, distribuirano je: 1510 kondoma i 1524 lubrikanta.</p>	<p>MZ, NVO Montefarm</p>	<p>2015 2016</p>			<p>2015/2016 2017/2018</p>	<p>20.000 na godišnjem nivou</p> <p>Budžetska sredstva</p> <p>Projektno finansiranje</p>	<p>7.950 14.000 68.800,00 46.000,00</p> <p>7.000 47.760</p> <p>19 980 15 510,50</p>	<p>GF</p> <p>Igre na sreću</p> <p>Ministarstvo zdravlja</p> <p>Ambasade Norveške</p> <p>Ambasada Holandije u Beogradu</p>	<p>Nastaviti sa obezbježivanjem osnovnog paketa intervencija za prevenciju HIV-a i PPI za populacije u najvećem riziku</p>
--	--	------------------------------	----------------------	--	--	--------------------------------	--	---	---	--

	<p>OKD/OID 01.jul -31.decembar 2015.godine ostvaren je kontakt sa 277 osoba koje koriste droge (243 m, 34 ž). Kroz 1904 kontakata distribuirano je: 4397 kuvala, 3443 kondoma, 9604 šprica, 12 365 igala, 447 podvezica, 244 lubrikanta, 4070 alkoholnih maramica, 593 vode i 345 hepatrombina.</p> <p>2016 godina MSM Ukupno klijenata na terenu MSM: 162 Ukupno klijenata u drop in centru (LGBT): 360 Ukupno kontakata (MSM): 3094 Kondomi: 3577 Lubrikanti: 3296</p> <p>OKD/OID/SR Tokom rada na terenu i u Dnevnom centru ostvaren kontakt sa 482 osobe koje injektiraju droge. Za 65 žena koje injektiraju droge, kroz 360 kontakata podijeljeno 3861 sterilnu iglu, 2729 špriceva i 2799 kondoma.</p>									
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

	<p>U 2016. godini, 32 žene koje injektiraju droge, od kojih 30 i prodaje seksualne usuge. Kroz 205 ostvarenih kontakata podijeljeno 4107 kondoma</p> <p>2017 godine Ukupno klijenata (MSM): 170 Kondomi: 4175 Lubrikanti: 3648</p>									
2.1.3. Uvesti buprenorfin u terapiju u PZZ i ZIKSu	165 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2018. godine 111 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2019. godine. 128 osoba u ZIKS-u je bilo na buprenorfinskoj terapiji 2020. godine	DZ, MZ, MP	Kontinuirano				Redovna budžetska sredstva			
2.1.4. Obezbijediti dostupnost supstitucione terapije (metadon i buprenorfin) reorganizacijom metadonskih centara u PZZ u Centre za supstitucionu terapiju	Obezbijeden kontinuitet u nabavci metadona Broj klijenata, broj testova za kontrolu	MZ DZ i Psihijatrijska sekcija	Kontinuirano	N/A		Do kraja 2018.	Redovna budžetska sredstva	485.443	Redovna budžetska sredstva	
2.1.5. Uspostaviti metadonsku terapiju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.	Supstitucionu terapija metadonom je u zatvoru dostupna od 2015. godine.	MP, MZ, ZIKS, NVO	I kvartal 2016				Redovna budžetska sredstva			

	139 osoba je bilo na metadonskoj terapiji 2018. godine 33 osobe je bilo na metadonskoj terapiji 2019. godine. 32 osobe je bilo na metadonskoj terapiji 2020. godine.									
2.1.6. Izraditi Stručno metodološko upustvo za substitucionu terapiju KD, uključujući smjernice za trudnice KD, novorodjenčad i porodilje	Izrađeno upustvo	IJZ, DZ, MZ, Klinički centar-	III kvartal 2016			Nije realizovano zbog nedostatka sredstava	Budžetska sredstva Projektne finansiranje			
2.1.3. Izrada smjernica za supstitionu terapiju (metadon i buprenorfin) ²	Izrađene smjernice za supstitionu terapiju (metadon i buprenorfin)	Ministarstvo zdravlja i Dom zdravlja Podgorica Psihijatrijska sekcija	2017.	Do kraja 2017.		/	Budžetska sredstva	/	/	
2.1.4. Definisanje bližih uslova za organizaciju i primjenu supstitione terapije (metadon i buprenorfin) u zatvorskim uslovima ³	Uvedena supstitiona terapija i obazbijeden kontinuitet u nabavci; Br. klijenata, Br. testova za kontrolu	Ministarstvo pravde i Ministarstvo zdravlja DZ i Psihijatrijska sekcija	Kontinuirano	2015 2018		/	Budžetska sredstva	/	/	

Operativni cilj 2.2. Obezbijedene održive, lako dostupne usluge osobama koje žive s HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, zasnovane na povjerljivosti i prijateljskom pristupu

² Aktivnost iz akcionog plana 2017/2018

³ Ibid.

Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.2.1. Dizajnirati program obuke i izraditi priručnik za terenski rad, na osnovu postojećih trening programa i iskustava lokalnih NVO	Program i priručnik za terenski rad izrađeni i usvojeni od strane NKT;	MZ, Centar za stručno obrazovanje, NVO	IV kvartal 2015	/		IV kvartal 2017 Novi rok postavljen zbog nedostatka sredstava.	3.000,00	/	Budžetska sredstva Projektno finansiranje	Jedna od glavnih preporuka u ovoj oblasti je uspostavljanje testiranja u zajednici i to model u okviru kog je supostavljena saradnja između NVO-a i Instituta za
2.2.2. Obučiti osoblje za terenski rad na osnovu dizajniranog programa	Sproveden 1 trening za 20 polaznika	IJZ, NVO,	III kvartal 2016	/		2017/2018	3.000,00	/	Budžetska sredstva Projektno finansiranje	javno zdravlje kada se kombinuju terenski radnici (NVO) i medicinsko osoblje iz institucije sistema. Dosadašnje iskustvo pokazalo da je procenat testiranih prilikom akcija testiranja u zajednici značajno veći u odnosu na institucionalno testiranje
2.2.3. Izraditi analizu zakonodavnog okvira u svrhu pronalaženja rješenja za pružanje usluga osobama koje žive s HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, u okviru NVO	Izrađena analiza i prijedlozi za sistem licenciranja usluga (zanimanje terenski radnik)	NVO, IZJZ	IV Kvartal 2015	/		IV Kvartal 2017 Zbog nedostatka sredstava planirana aktivnost realizovana do 2020 god.	2.000,00	/	Budžetska sredstva Projektno finansiranje UNDP tehnička pomoć	
2.2.4. Pokretanje postupka za uspostavljanje zanimanja terenskih radnika/ca	Ovo je urađeno ali 2020. godine. Što se tiče NVO-a, odnosno Juventasa inicijativa ije poslata na razmatranje Centru za stručno obrazovanje u odnosu na unapređenje nacionalnog okvira kvalifikacija, a zanimanje koje je predloženo za uspostavljanje nije	NVO, Centar za stručno obrazovanje	Kraj 2016			2020	2.000,00	/	/	Ova inicijativa je posebno važna i preporuka je da se ova mjera nađe i u narednoj Strategiji pod obavezno. Ne samo da je važno da postoje osobe koje zahvaljujući svojim životnim iskustvom i komunikacionim vještinama mogu

	terenski radnik već "saradnik u zajednici". Ovaj proces bi trebao da se završi do jula 2021									doći do osoba koje je teško doseći uslugama državnog sistema, već pruža i dodatne radne benefite onima koji obavljaju ovaj posao.
2.2.4. Izraditi pravilnike neophodne za licenciranje stručnih i terenskih radnika/ca i akreditovanje programa ⁴	Izrađeni i usvojeni pravilnici	NVO, IJZ, MZ, MRSS	I kvartal 2018			Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	2.000	/	/	Izrada Pravilnika je obaveza državnih organa , ali potrebu za izmjenama treba preipitati, jer nije neophodna ukoliko u zakonskoj regulativi postoji osnov za uspostavljanje usluge terenski radnik, ili kako ga zakon definiše „saradnik u zajednici“
2.2.5. Licenciranje stručnih terenskih radnika/ca	Licenciranje stručnih radnika/ca je u toku, a za izdavanje licence je zaduženo Centar za stručno obrazovanje u skladu sa kvalifikacijom zanimanja „saradnik u zajednici“	NVO , Centar za stručno obrazovanje	Kraj 2016			II kvartal 2018 II kvartal 2020	Sredstva nijesu potrebna			Ova inicijative je posebno važna i preporuka je da se ova mjera nađe i u narednoj Strategiji pod obavezno. Pruža dodatnu mogućnost finansiranja usluga i kroz sistem socijalne i dječije zaštite, a odnosi se i na unapređenje kapaciteta stručnih radnika/ca koji su zapošljeni u servisima podrške ciljnim grupama prepoznatim Strategijom.

⁴ Aktivnost iz akcionog plana 2017/2018

2.2.6. Akreditacija programa	Broj akreditovanih programa 2. Broj organizacija sa akreditovanim programima 1. Juventas je akreditovao program koji je indirektno povezan sa ovom strategijom a koji se odnosi na unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba i akreditovan je program preko Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu.	Centar za stručno obrazovanje	Kraj 2016	/		II kvartal 2018 2019	Sredstva nijesu budžetirana		Kapaciteti NVO Juventas	Preporuka je da se ova mjera nađe i u narednoj Strategiji. Pruža dodatnu mogućnost obuke među stručnim radnicima u centrima za socijalni rad, a koje imaju za cilj kako smanjenje stigme i diskriminacije osoba koje žive sa HIV-om, tako i specifičnih zajednica prepoznatih Strategijom.
2.2.7. Obezbijediti institucionalnu podršku postojećim Drop in centrima za MSM	Obezbijedena sredstva (finanijska i tehnička podrška)	Vlada, NVO	Godišnje	2015 2016 2017 2018		2017 2018	80.000	80.000	Budžetska sredstva Projektno finansiranje	Aktivnost nastaviti i kroz model adekvatnog partnerstva između vladinih i nevladinih institucija (socijalno ugovaranje) na način da se drop in centrima obezbijedi održivost.
2.2.8. Obezbijediti institucionalnu podršku postojećim Drop in centrima za IKD kroz kontinuirani rad postojećeg Drop in centra i sprovođenje terenskog rada	Obezbijedena sredstva, finanijska i tehnička podrška za 2 Drop in centra (CAZS 3000 * 12 = 36000; Juventas 3000*12mjeseci = 36000) *ukupna sredstva koja su navedena su utrošena na aktivnost 2.1.2. i aktivnost 2.2.8. *aktivnost je realizovana djelimično, jer finansiranje nije bilo kontinuiran	Vlada, NVO	Godišnje	2015 2016 2017 2018		*ukupna sredstva koja su navedena su utrošena na aktivnost 2.1.2. i aktivnost 2.2.8. *aktivnost je realizovana djelimično, jer finansiranje nije bilo kontinuirano	2015 2016 72.000,00 2017 2018 114.600	7.950 14.000 68.800 46.000	GF Igre na sreću Igre na sreću Ministarstvo zdravlja	Aktivnost nastaviti i kroz model adekvatnog partnerstva između vladinih i nevladinih institucija (socijalno ugovaranje) na način da se drop in centrima obezbijedi održivost.

2.2.9. Obezbijediti institucionalnu podršku postojećim Drop in centrima za SR kroz kontinuirani rad postojećeg Drop in centra i sprovođenje terenskog rada	Obezbijedena sredstva (financijska i tehnička podrška)	Vlada, NVO	Godišnje	2015 2016 2017 2018			48000 (2015 2016) 80.000 (2017 2018)	80.000	Budžetska sredstva Projektne finansiranje	
2.2.10. Obezbijediti savjetovanje putem interneta za MSM i ostale populacije u riziku	Aktivnost realizovana kroz redovne aktivnosti CAZAS-a Juventas je kroz projekat "Prevenција infekcije HIV-om kod muškaraca koji imaju seks sa muškarcima u Crnoj Gori" sproveo kampanju promocije upotrebe kondoma, bezbjednijih seksualnih praksi, vakcinisanja na hepatitis B, kao i testiranja na HIV i ostale polno prenosive bolesti za ciljnu grupu, a distribuirana je na online platformama koje se koriste za upoznavanje i ostvarivanje kontakta među pripadnicima ciljne grupe.	NVO, IZJZ, MZ	Kontinuirano			Aktivnost realizovana bez budžetske ili projektne podrške, kroz redovne aktivnosti CAZAS-a	3.000,00	/	Aktivnost realizovana bez budžetske ili projektne podrške, kroz redovne aktivnosti CAZAS-a Ministarstvo zdravlja	Preporuka je da se ova aktivnost definiše kao posebna u svim programima koji se odnose na ciljne grupe tretirane Strategijom. Prethodno bi trebalo uraditi terenska istraživanja koja bi ukazala na to koje kanale komunikacije ciljne grupe posebno koriste te fokusirati napore na te kanale posebno.
2.2.11 Izraditi analizu zakona i strateških dokumenata i procjenu usklađenosti	Izrađena analiza i dat preporuke za poboljšanje	NVO, IZJZ, MZ	II kvartal 2016			II kvartal 2018 Nije sprovedeno usljed	8.000,00	/	Budžetska sredstva	

postojećih službi sa potrebama mladih						nedostatka sredstava				
2.2.11. Prilagoditi postojeće službe (za PPI, DST i zdravstvene servise) potrebama mladih i uključiti ih u sistem primarne zdravstvene zaštite	PPI komponenta inkorporirana u DST Protokol za zdravstvene servise po mjeri mladih	MZ, DZ, NVO	IV kvartal 2015 IV kvartal 2016				Redovna budžetska sredstva	/	/	PPI nisu inkorporirane u okviru DST službi ni DST na HIV nije inkorporiran u savjetovalista za mlade pri DZ
2.2.12. Izvršiti institucionalizaciju postojećeg Savjetovališta za pomorce o HIV/AIDS-u i PPI koji sada funkcioniše u okviru NVO, u DZ Kotoru (Centar za prevenciju)	Broj klijenata Broj pruženih usluga	FZZO, DZ Kotor, IZJZ	IV kvartal 2016	/		Do kraja 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	Redovna budžetska sredstva	/	/	Ovo savjetovalište je prestalo sa radom početkom 2016.godine jer su sredstava koja su bila potrebna za rad izdvajani kroz projekat GFATM. Kako je projekat završen tako je i prestalo sa radom. Nije inkorporirano u okviru Centra za podršku niti DST u Domu zdravlja Kotor
2.2.13 Uspostaviti vaninstitucionalno savjetovališta za osobe koje žive sa HIV-om (Psihosocijalna podrška; Terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP)	Formirano savjetovalište i uspostavljeno njegovo održivo funkcionisanje Osnovano VI savjetovalište, projektom IJZCG i CHF	NVO Klinika za infektivne bolesti, IJZ	III kvartal 2016	2017		Do kraja 2017.	20.00,00 na godišnjem nivou	15000 godišnje 2017. 10 000 2018. 10120e 2019. 13.000 +17.584	Ministarstvo zdravlja. GFATM	

2.2.14. Organizovanje studijskih posjeta, konferencija na nacionalnom i međunarodnom nivou u cilju sticanja novih znanja i iskustava, za pružaoce usluga	2017 Kroz projekat HealthUp realizovana je studijska posjeta Zagrebu (Hrvatska) 2018 Kroz projekat "Contribution to the sustainability of the national HIV/AIDS response in Montenegro realizovana je studijska posjeta Tallinu (Estonija)	MP, MZ, JZU, NVO	2015 / 2016			2017-2018	10.000,00	3.000 7.506	Evropska komisija OSF	
--	---	------------------	-------------	--	--	-----------	-----------	----------------	------------------------------	--

Operativni cilj 2. 3. Povećani kapaciteti vladinog i nevladinog sektora za preventivno djelovanje u od nosu na HIV i P

Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.3.1. Sprovesti obuke o HIV/AIDS-u i PPI za predstavnike/ce vladinog i nevladinog sektora koji rade sa: MSM, IKD i SR i adolescentima koji se rizično ponašaju u vezi sa HIV-om zatvorenicima/cama pomorcima muškim i ženskim osobljem u turističkoj industriji	Broj treninga, broj obucenih osoba 3. Kroz projekat „Sprovođenje programa smanjenja štete“ realizovana obuka za 10 učesnika 2. Kroz projekat "Identifikacija i razvoj mreže usluga dostupnih zavisnicima od droga u Crnoj Gori"- realizovana je obuka za 20 učesnika	MZ, Ministarstvo pravde, NVO ZIKS, IZJ, DPST, KC Ministarstvo pomorstva i saobraćaja	2015 / 2016 2017 2018	2016 2017 2018		-	20.000 godišnje	2.038 2.500 2.260	Ministarstvo zdravlja Komisija za igre na sreću	Uspostaviti realan kontinuitet u sprovođenju obuka za navedene ciljne grupe

RE i društveno isključenom omladinom	2017.god., 25 osoba zaposlenih u JU za resocijalizaciju i rehabilitaciju zavisnika na Kakarickoj Gori. IJZ (redovna sredstva) 2018. God. 22 osoba zaposlenih u JU za resocijalizaciju i rehabilitaciju zavisnika na Kakarickoj Gori. IJZ (redovna sredstva) Kroz projekat „Kvalitetnim servisima do efikasne prevencije HIV-a među IKD“ realizovan je trodnevni seminar za 15 osoba o novim pristupima u programima smanjenja štete u odnosu na HIV								
2.3.1. Organizovati doedukacije medicinskog osoblja koje radi sa zatvorenicima	Broj obučenog medicinskog osoblja	Ministarstvo pravde, ZIKS, IZJ, DPST, Ministarstvo zdravlja, KC NVO	Od 2016. Kontinuirano	/		3.000	/	Budžetska sredstva Projektne finansiranje	U naredni nacionalni program uključiti ovu aktivnost kao obavezu. Zbog obuhvata ciljne grupe ne iziskuje značajna sredstva a od ključnog je značaja za populaciju u riziku
2.3.3. Organizovati treninge za vršnjačke edukacije za MARA	3. Kroz projekat "Skola za promociju izgradnje zdravih stilova života među mladima u Crnoj Gori"- realizovana		IV kvartal 2015 IV kvartal 2016	2018		2017 2018	4.400 5.400 3.400	Ministarstvo zdravlja Komisija za igre na sreću	Intenzivirati programe nemijenjene mladima

	obuka za 25 učesnika									
Operativni cilj 2.4. Unaprijeđena prevencija u odnosu na HIV i PPI među zatvorenicama/ama, turističko ugostiteljskim radnicima/ama, pomorcima, vojnim i drugim uniformisanim licima i društveno isključenom omladinom										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.4.1. Edukacija zatvorenika u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne o prevenciji HIV-a, PPI i programima smanjenja štete	Broj edukovanih zatvorenika; Broj tema Stepen unapređenja znanja NVO Juventas je 2018 kroz projekat- „Jačanje zaštite ljudskih prava pritvorenih i osuđenih lica u Crnoj Gori“ održao 14 grupa psihosocijalne podrške za dvije grupe zatvorenika sa istorijom korišćenje PAS. Ukupno obuhvaćeno 38 individualnih klijenata.	Ministarstvo pravde, ZIKS, IZJ, DPST, Ministarstvo zdravlja, KC, NVO	2016. Kontinuirano	/		2017 i 2018 Kontinuirano Juventas je tokom 2019 i 2020 godine nastavio da u kontinuitetu sprovodi aktivnosti u u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne. Više u narativnom dijelu izvještaja za period 2019-2020	3.000,00 10.000,00	12.450,00	Kancelarija Savjeta Evrope u Crnoj Gori.	Planirati nastavak aktivnosti uz pažljivu procjenu obuhvata osoba zatvorenika u ustanovama za izdržavanje zatvorske kazne
2.4.2. Sprovoditi terenski rad među pomorcima (savjetovanje i edukacija)	Broj obuhvaćenih pomoraca,	NVO MPS, IZJ, DPST, Ministarstvo zdravlja, PZZ	Kontinuirano 2016 2017 2018	/		Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	5.000,00 7.000 Budžetska sredstva,	0	/	Razmotriti mogućnost sprovođenja programa među pomorcima
2.4.3. Vršiti promociju	Broj turističko-ugostiteljskih	Ministarstvo zdravlja	II kvartal 2015	/		Do kraja 2018.	2.000,00	0	/	

postavljanja kondom aparata u turističko-ugostiteljskim objektima širom zemlje	objekata koji su postavili kondom aparate	(MZ) Ministarstvo turizma	II kvartal 2016			Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	Budžetska sredstva Projektno finansiranje			
2.4.4. Izvršiti analizu zakonodavstva i procjenu mogućnosti izmjena neophodnih za uvođenje obaveze postavljanja kondom aparata u turističko-ugostiteljske objekte	Izvršena analiza Izrađeni prijedlozi izmjena i dopuna zakona	NVO	IV Kvartal 2016	/		Do kraja 2018. Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	1.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje	0	/	Preporuka za prenošenje aktivnosti u naredni nacionalni program za HIV/AIDS
2.4.4. Sprovoditi aktivnosti terenskog rada među RE i društveno isključenom omladinom	Broj RE obuhvaćenih programom Broj pruženih servisa 2017 projekat „Sprovođenje aktivnosti terenskog rada u populaciji Roma i Egipćana (RE)“ realizovano je sprovođenje terenskog rada u 5 gradova u Crnoj Gori. Obuhvaćeno je 435 jedinstvenih korisnika 2018 projekat „Preventivno-edukativni rad među populacijom Roma i Egipćana (RE) u Crnoj Gori“ realizovan terenski rad u 3 grada (Podgorica, Nikšić, Berane) . Obuhvaćeno	NVO Crveni krst Crne Gore	II Kvartal 2016	2017		2017/2018	2016 - 5.000,00 2017 2018 10.000	3000 4.400	Institut za javno zdravlje Ministarstvo zdravlja	Nastaviti sa programima rada među RE populacijom uz aktivno učešće NVO koje se bave pravoma roma i egipćana u Crnoj Gori

	jedinstvenih 257 korisnika.									
2.4.5. Sprovesti edukaciju pripadnika vojnih snaga o prevenciji HIV-a i PPI	Broj edukovanih pripadnika vojnih snaga	NVO, IJZ, Ministarstvo odbrane, MZ	III Kvartal 2016	/		2017/2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	3.000,00	/	/	Razmotriti pitanje da li je ovo ciljna grupa od prioriteta za sljedeci nacionalni program
2.4.7. Sprovesti edukaciju o prevenciji HIV-a i PPI među migrantima/ azilantima, zaposlenih u ustanovama za smještaj i rad sa migrantima/ azilantima ⁵	Broj edukovanih migranata/ azilanata U 2018.g.odrzana 1 edukacija za zaposlen u centru za azilante 25 ucesnika i 1 radionica za korisnike 15 ucesnika	NVO, IJZ MUP/ Ministarstvo javne uprave, Uprava za zbrinjavanje izbjeglica i raseljenih lica MZ, Centar za azil i UNHCR	Do kraja 2018.	2018.			6.000	/	/	Planirati nastavak programa edukacije, posebno imajući u vidu da je 2019 godine nadležnost za migracije i azil sa Ministarstva rada i socijalnog staranja prešla na Ministarstvo unutrašnjih poslova, a samim tim su se promijenili kapaciteti, odnosno osoblje koje radi sa ovom izuzetno osjetljivom kategorijom
Operativni cilj 2.5. Povećan stepen informisanosti o prevenciji HIV-a i polno prenosivih infekcija (PPI) među mladima u obraznovaspitnim ustanovama i opštom populacijom										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.5.1. Promocija izbornog predmeta	Promocija predmeta „Zdravi stilovi	MPS	II kvartal 2016			Kraj 2017	2.000,00 +	0	/	Razmotriti potrebu nastavka aktivnosti

⁵ Aktivnost iz akcionog plana 2017/2018

<p>„Zdravi stilovi života“ i sprovođenje periodičnih analiza o njegovoj realizaciji</p>	<p>života“ se radi unutar škola u sklopu motivacije učenika za izborne predmete.</p> <p>Prema podacima ICT sektora (iz MEIS) u period 2016-2020 promocijom je obuhvaćeno ukupno 23.136 učenika od čega 18.146 učenika osnovnih škola i 4.999 srednjih.</p> <p>U Zavodu za školstvo ne sprovode istraživanja o izbornim predmetima, već se godinama oslanjaju na podatke iz MEIS koje prikupljaju i traže u skladu s potrebama.</p>	<p>Zavod za školstvo NVO</p>				<p>Drugi kvartal 2018</p> <p>Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava</p>	<p>5.000</p>			<p>ukoliko se ona već sistemski sprovodi kao što se stiče utisak iz podataka MEIS</p>
<p>2.5.2. Izraditi dopunske nastavne materijale za realizaciju predmetnih programa koji tretiraju problematiku HIV/AIDSa:</p>	<p>Sto se tice dopuskog materijala, sami nastavnici kroz pripreme za časove kroz autionomiju osmišljavaju potreban materijal.</p>	<p>MPS Zavod za školstvo NVO</p>	<p>II kvartal 2016</p>			<p>Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava</p>	<p>5.000,00 Budžetska sredstva Projektno finansiranje</p>	<p>0</p>	<p>/</p>	<p>U buduće obezbijediti podatke o broju i vrsti dopuskog materijala za osnovne i srednje škole.</p> <p>U sektorskim analizama nadležnog ministarstva definisati i aktivnosti vezane za prevenciju HIV/AIDSa:</p>

2.5.3. Sprovoditi unutar-školske aktivnosti uključujući obilježavanje 01. decembra	Kroz projekat „Mladi mladima bez straha“ realizovano je 16 preventivno edukativnih aktivnosti u oblastima HIV-a i PPI u osnovnim i srednjim školama kroz sprovođenje vršnjačke edukacije. Obuhvaćeno je 276 mladih. U okviru redovnih aktivnosti svake godine je obilježavan 1. decembar	MPS Zavod za školstvo NVO	2015/2016	2018		Obilježavanje 1 decembra realizovano bez budžetske ili projektne podrške, kroz redovne aktivnosti CAZAS-a	5.000 Budžetska sredstva Projektne finansiranje	344 eur	Ministarstvo zdravlja	U sektorskim analizama nadležnog ministarstva definisati i aktivnosti vezane za prevenciju HIV/AIDSa:
2.5.4. Sprovoditi kampanje promocije DST među opštom populacijom (Dobrovoljno savjetovanje i testiranje)	CAZAS Kroz projekat „Kvalitetnim servisima do efikasne prevencije HIV-a među IKD“ sprovedena je kampanja za promociju upotrebe kondoma i testiranja na HIV među IKD. Kroz projekat „Mladi mladima bez straha“ sprovedena kampanja za promociju upotrebe kondoma i testiranja na HIV među mladima Kroz projekat „Isključi neznanje“ realizovano 6 promotivnih aktivnosti o	MZ, IJZ i NVO	Kontinuirano 2015-2018	2018		IJZ je akcije sprovodio iz redovnih sredstva IJZCG nije bilo dodatnog novca samo kroz redovan rad zaposlenih u DPST Maksimalno je izdvojeno 1000 e za brze testove i stampanje materijala . Savjetnici su radili besplatno u okviru svojih plata	3.000	4.500 3.200 2.840	Ministarstvo zdravlja Budžetka sredstva	Aktivnosti je neophodno sprovesti u kontinuitetu

	<p>preventivnim programima i testiranju na HIV među RE i društveno isključenom omladinom u 6 gradova u Crnoj Gori</p> <p>U okviru Evropske nedelje testiranja od 23.11-30.11.2018, Institut za javno zdravlje je u saradnji sa mrežom savjetovaništa za dobrovoljno i povjerljivo savjetovanje sa testiranjem na HIV pripremio promotivni TV spot kojim se promovisalo dobrovoljno testiranje koji su emitovale skoro sve TV.</p>									
--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

2.5.5. Organizovati obuke o prevenciji HIV-a i PPI za mlade - Vršnjačka edukacija	<p>2018 Kroz projekat „Preventivno-edukativni rad među populacijom Roma i Egipćana (RE) u Crnoj Gori“ realizovan trening za 15 edukatora iz RE populacije u oblasti HIV/AIDS-a</p> <p>Kroz projekat „Mladi mladima bez straha“ realizovan trening za 20 vršnjačkih edukatora za HIV i PPI</p>	Ministarstvo prosvjete (MP), MZ, IJZ i NVO	2015/2016	2018		2017/2018	4.000 Budžet, projektno finansiranje	4.400 5.200	Ministarstvo zdravlja	Nastavak aktivnosti
2.5.6. Organizovati javne kampanje i medijske događaje sa ciljem informisanja o prevenciji HIV-a i PPI	<p>Uglavnom 1. decembra sprovode se kampanje, uz aktivno učešće novinskih i TV kuće u CG kao i stručnjaka IJZCG . Na godišnjem nivou štampa se okvirno 1000-1500 flajera i postera.</p> <p>Kroz projekat „Zdrave navike za zdrav život“ CAZAS je realizovao kampanju usmjerenu na promjenu ponašanja kojom je obuhvaćeno:</p> <ul style="list-style-type: none"> •104.068 osoba •963 MSM •86.472 mladih 	MZ, IJZ i NVO	2015 2016 2017 2018 Jednom godišnje	2018			3.000,00 10.000	11.770	AIDS Healthcare Foundation	Kroz komunikacijsku strategiju jasno definisati vremenski okvir, kontinuitet, ciljne grupe i ključne alate za sprovođenje kampanja, kako bi imale ujednačeni kontinuitet i veći efekat na ciljanu publiku

	<ul style="list-style-type: none"> •16.633 osoba iz opšte populacije •53.432 kondoma distribuirano •Više od 13.000 brošura podijeljeno na temu HIV/AIDS zdravlja od 1. do 7. aprila sa fokusom na sledeće teme: HIV/AIDS, PPI, bolesti zavisnosti, zdravi stilovi života itd. 									
2.5.2. Dati prijedlog za uvođenje poglavlja o dobrovoljnom davalaštvu krvi u udžbenike srednjih škola kao izuzetno važne starosne grupacije ⁶	Prijedlog razvijen i predat na razmatranje	ZTKCG MPS JZU NVO	Kraj 2017 Drugi kvartal 2018			Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	10.000	0	/	Razmotriti značaj aktivnosti i u skladu sa tim odrediti da li će ova aktivnost biti jedna od prioriternih u narednom planu
2.5.6. Sprovođenje kampanje za popularizaciju dobrovoljnog davalaštva krvi u opštoj populaciji sa fokusom na mlade ⁷	Sprovedene 3 kampanje sa fokusom na mlade kojima je obuhvaćeno preko 3000 djece i mladih. Nazivi/slogani kampanja su bili: „Kad porastem biću dobrovoljni davalac krvi“ „Učimo o humanosti“. „Krv nije voda“ Dodatnom edukacijom obuhvaćeno 4940	MZ, ZTK NVO MP	2017 2018 2019 Jednom godišnje			Sprovedeno u kontinuitetu	7.000	/	/	Zavod za transfuziju krvi je kampanje realizovao iz sopstvenih budžeta

⁶ Aktivnost iz akcionog plana 2017/2018

⁷ Ibid.

	učenika završnih razreda srednjih škola širom Crne Gore.									
2.6. Spriječena profesionalna izloženost HIV-u u zdravstvu i drugim profesijama										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
2.6.1. Motivisati opštu populaciju i mlade ljude da daju dobrovoljno krv kroz javne kampanje o bezbjednoj krvi i edukativnim događajima u školama i na univerzitetima	Broj testiranih dobrovoljnih davaoca ukupno na godisnjem nivou i broj novih davaoca. 2016 g: 18046/6198 2017g: 17720/6965 2018. g: 16564/4396 2019 g: 16624/4262	MZ, ZZTK, NVO	2015/2016	Kontinuirano		U kontinuitetu Preklapanje sa 2.5.6. jer postignuća ove aktivnosti su rezultat sprovedenih kampanja definisanih pod 2.5.6.	5.000,00 Budžet, projektno finansirane	/	/	Intenzivirati aktivnosti usmjerene na motivaciju mladih ljudi da budu dobrovoljni davaoci krvi
2.6.2. Obezbeđivanje materijala neophodnog za primjenu univerzalnih mjera zaštite	Obezbeđena potrebna količina i vrsta materijala i redovno distribuirana korisnicima	MZ ZU, FZO, Montefarm	U kontinuitetu				25.000	25.000	Redovna budžetska sredstva	Redovna aktivnost
2.6.3. Obuka osoba koje se bave profesijama koje rade sa populacijama u najvećem riziku prepoznatim Nacionalnim strateškim	Broj obuka za ostale profesionalce Broj obuhvaćenih zdravstvenih radnika Broj obuhvaćenih ostalih profesionalaca	MZ NVO Ostali državni organi i institucije	2015-2018 U kontinuitetu			Posledanja edukacija na ovu temu je bila 2015.godne	3.000,00	5.000	Budžetska sredstva	Planirati obuke osoba koje bave profesijama koje rade sa populacijama u najvećem riziku

odgovorom drugih profesija o primjeni mjera zaštite										
2.6.1. Istraživanje o stavovima i praksi zdravstvenih radnika/ca o univerzalnim mjerama zaštite ⁸	Istraživanje sprovedeno i preporuke izrađene	MZ IJZ	IV kvartal 2017/ I kvartal 2018			Nije bilo sredstava niti je planirano u okviru redovnih aktivnosti IJZ	8.000	8.000 ?????	Budžetska sredstva	

3.Liječenje, njega i podrška

Strateški cilj 3. Obezbeđivanje pristupačnog i ravnopravnog liječenja, njega i pomoći za sve osobe koje žive sa HIV-om										
Operativni cilj 3.1. Adekvatno antiretrovirusno liječenje i procjene efekata i bezbjednost terapije										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
3.1.1. Nabavka antiretrovirusnih lijekova: ☑Za postojeće pacijente stabilnog stanja ☑Vanredna nabavka za novootkrivene i/ili slučajeve gdje je neophodno	Broj pacijenata na određenim terapijama S	MZ, FZOCC, Montefarm, Klinika za infektivne bolesti	Kontinuirano Po potrebi Kontinuirano			Kontinuirano	840.000	840.000	Redovna budžetska sredstva	Nastaviti sa redovnim aktivnostima

⁸ Aktivnost iz akcionog plana 2017/2018

promjeniti terapiju (razvoj otpornosti virusa na lijekove i pojava neželjenih dejstava) ☑ Postekspoziciona profilaksa (terapija za sprečavanje infekcije nakon rizičnog kontakta)										
3.1.2. Nabavka testova za praćenje efekata terapije	Broj testiranja (količina testova) i pacijenata obuhvaćenih testiranjima	MZ, FZOCC, Montefarm, Institut za javno zdravlje	Kontinuirano				222.190	Redovna budžetska sredstva	Nastaviti sa redovnim aktivnostima	
3.1.3. Praćenje dostupnosti lijekova i testova	Broj pacijenata \ kolicina dostupne terapije \ broj testiranja na godišnjem nivou na godišnjem nivou	Klinika za infektivne bolesti, IJZ, NVO	Na svakih pola godine			Redovna budžetska sredstva	/	Redovna budžetska sredstva	Nastaviti sa redovnim aktivnostima	
3.1.4. Praćenje bezbjednosti terapije (neželjena dejstva, alergijske reakcije)	Broj registrovanih slučajeva, broj učinjenih biohemijskih analiza i dijagnostičkih procedura	Klinika za infektivne bolesti, Agencija za lijekove	Kontinuirano			Redovna budžetska sredstva		Redovna budžetska sredstva	Nastaviti sa redovnim aktivnostima	

Operativni cilj 3.2. Ojačani kapaciteti za liječenje, njegu i podršku svih osoba koje žive sa HIV-om

Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	 Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
------------	--	---	-------------------------	-----------------	--	--	--------------------	----------------------	--------------------	---

3.2.1. obezbjeđivanje odgovarajućih uslova za Kliniku za infektivne bolesti (prostor, oprema)	Obezbjeđeni odgovarajućih uslovi za Kliniku	MZ	2016			2017/2018/ 2019/2020	Kapitalni budžet	0	/	Izgradnja nove Kliniku za infektivne bolesti je jedino prihvatljivo rješenje koje bi unaprijedilo njegu i liječenje pacijenata, ali i rad zdravstvenih radnika
3.2.2. Otvaranje sajetovališta na Klinici za infektivne bolesti (prostor, kadar, oprema) ☑ Psihosocijalna podrška ☑ Terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP)	Osnovano Savjetovalište Broj savjetovanja	MZ, Klinika za infektivne bolesti	2016			Do kraja 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	Redovna budžetska sredstva			Otvaranje sajetovališta na Klinici za infektivne bolesti bi trebala biti jedna od prioriternih aktivnosti u novom programu

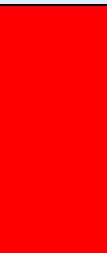

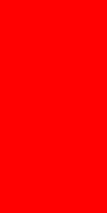
3.3. Obezbijeđen održiv univerzalni pristup HI V prevenciji i liječenju u zdravstvenom sektoru

Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	 Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
3.3.1. Izrada baze podataka o istoriji bolesti sa retroaktivnim i aktuelnim unošenjem medicinskih podataka	Izrađena baza podataka Količina unesenih podataka	MZ Klinika za infektivne bolesti	2016			Do kraja 2017 Djelimično sprovedeno	Redovna budžetska sredstva,			Aktivnost od značaja, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS

3.3.2. Izrada Nacionalnog vodiča za HIV/AIDS koji sačinjava i Terapijski vodič i Vodič za Pedijatrijski HIV/AIDS	Izrada i usvajanje vodiča	MZ Klinika za infektivne bolesti	2016			Do kraja 2017 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	10.000			Aktivnost od značaja, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS
3.3.3. Izrada Stručno-metodološkog upustva za post-ekspozicionu profilaksu (PEP)	Izrada i usvajanje upustva	MZ, Institut za javno zdravlje, Klinika za infektivne bolesti	2016			Do kraja 2017 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	4.000,00	0		Aktivnost od značaja, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS
3.3.4. Edukacija zdravstvene radnika, saradnika... (putevi prenosa, klinička slika, dijagnostika, terapija, standardizovane mjere zaštite, postekspoziciona profilaksa, sindrom sagorijevanja)	Obučeno je 78 specijalista, subspecijalista i sekundarnog i tercijernog nivoa zdravstvene zaštite i iz KBC, izabrani ljekari epidemiolog i ginekolog, dr specijaliste infektivnih bolesti Sprovedena je i jedna regionalna obuka za 20 ljekara specijalista koji se bave liječenjem oboljelih od HIV/AIDS IZ Albanije, Kosova, Bosne, Srbije, Hrvatske i Makedonije.	MZ, IJZ, Klinika za infektivne bolesti,	2015-2018 kontinuirano				10.000,00	10.000 Budžetska sredstva, Projektno finansiranje		Aktivnost od značaja, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS Neophodno veće učešće i koordinacija aktivnostima od strane stručnjaka infektivne klinike
3.3.5. Stručna edukacija pružaoca usluga u zdravstvu o novim dostignućima u	Broj sprovedenih edukacija, (studijskih posjeta, specijalizacija), broj osoba	MZ, IJZ, Klinika za infektivne bolesti, NVO	2015/2018 Kontinuirano				5.000		Budžetska sredstva Projektno finansiranje	Aktivnost neophodna, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS

prevenciji, liječenju i njezi	obuhvaćenih edukacijama,									
3.4. Osigurana efikasna prevencija prenošenja HIV-a sa majke na dijete (PM TCT)										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
3.4. 1. Revidirati postojeći tekst strategije i akcionog plana prevencije prenošenja HIV infekcije sa majke na dijete	Revidirana i usvojena strategija	MZ, IJZ, Klinika za infektivne bolesti,	2016			Kraj 2017 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	5.000,00	0		U ovoj oblasti nije bilo realizacije, čak ni promocija vaznosti savjetovanja Nije bilo uključenosti predstavnika GAKa KCCG iako je u komisiji bio zvanično nominovan ginekolog iz GAK-a.
3.4.2. Usvojiti protokol o prevenciji prenošenja HIV-a sa majke na dijete	Protokol usvojen	MZ, IJZ, Klinika za infektivne bolesti,	2016			Kraj 2017 Protokol nije usvojen jer document nije revidiran I finalizovan	Sredstva nisu potrebna			Neophodno je da se navedene aktivnosti nađu u narednom programu za HIV/AIDS Nisu dostupni podaci i ako je tokom godina bilo je trudnica koje su bile HIV pozitivne, HIV , pozitivni parovi su odlazili u inostranstvo radi planiranja potomstva o sopstvenom trošku
3.4.3. Promocija važnosti savjetovanja uz testiranje trudnica na HIV u cilju rane dijagnostike HIV infekcije	Broj testiranih trudnica, broj HIV pozitivnih trudnica, broj ponudjenih testiranja	MZ, IJZ, KCCG DZ, OB	Kontinuirano			.	Redovna budžetska sredstva			

4.Nadzor i praćenje

Strateški cilj 4. Uspostavljanje efikasnog nadzora i praćenja koji će omogućiti odgovor na HIV/AIDS usklađen sa postojećim stanjem i potrebama										
Operativni cilj 4.1. Poboľšan nadzor, praćenje i procjena uticaja aktivnosti u vezi sa HIV/AIDS-om i planiranje na osnovu dobijenih podataka										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	 Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
4.1.1. Razviti jedinstvenu bazu podataka za nadzor druge generacije sa podacima iz biobehavioralnih istraživanja razvrstanih po dobi, polu i razlikama	Uspostavljena baza podataka	IJZ	2015/2016	N/A		2019-2020	Redovna budžetska sredstva	/	/	Aktivnost neophodna, prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS
4.1.2. Revidirati obrazac za prikupljanje podataka o krvlju prenosivim infekcijama	Epidemiološki obrazac za izvještavanje o HIV/PPI revidiran	IJZ	IV kvartal 2015			Do kraja 2018	2.000	2.000	Redovna budžetska sredstva	/
4.1.3. Napraviti procjenu veličine populacije za: PLHIV, intravenske korisnike droga, komercijalne seksualne radnike/ce i	Procjene veličine populacija	IJZ NVO	2016			Do kraja 2018	10.000		Redovna budžetska sredstva	

muškarce koji imaju seks sa muškarcima-										
4.1.5. Sprovesti obuku zaposlenih u zdravstvu o uzorkovanju, analizi podataka, pisanju izvještaja ... (raznim aspektima nadzora druge generacije)	Broj seminara Broj polaznika/ca obuka	IJZ, Klinički centar Crne Gore, IJZ, NVO,	2016			Do kraja 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	3.000,00 Redovna	0	budžetska sredstva Projektne finansiranje	
4.1.1. Sprovesti biobehavioralno istraživanje među MSM*	Sprovedeno istraživanje	IJZ, NVO,	II-III kvartal 2018			II-III kvartal 2018 Nije sprovedeno usljed nedostatka sredstava	50.000	0	budžetska sredstva Projektne finansiranje	
4.1.2. Sprovesti biobehavioralno istraživanje među IKD*	Sprovedeno istraživanje	IJZ, NVO,				Do kraja 2018.	45.000	0	Budžet Projektne finansiranje	
4.1.3. Objediniti podatke komponenti nadzora druge generacije pri Registru za HIV*	Podaci komponenti nadzora na raspolaganju Nacionalnog fokal pointa; IZJ Vodi registar ima baze podataka dobijenih istraživanjima. NVO uključene u nacionalni HIV odgovor dostavljaju podataka	IJZ	IV kvartal 2017	U kontinuitetu			1.000		budžetska sredstva	Poboljšati indikatore

* Aktivnosti iz akcionog plana 2017/2018

4. Koordinacija i partnerstvo

Strateški cilj 5. Stvaranje održivih mehanizama koordinacije i partnerstva u odgovoru na HIV/AIDS										
Operativni cilj 5.1. Ojačani kapaciteti, koordinacija i partnerstvo u okviru nacionalnog odgovora na HIV/AIDS										
Aktivnosti	Indikator rezultata i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Planirani datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uz odgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana	Sredstva realizovana	Izvor finansiranja	Preporuke za naredni period sprovođenja
5.1.1. Uspostaviti Nacionalnu kancelariju i/ili koordinatora za HIV	Uspostavljena kancelarija i/ili delegiran koordinator	Ministarstvo zdravlja,	2016				Redovna budžetska sredstva	/		Razmotriti da li je ova aktivnost neophodna
5.1.2. Sprovoditi kvartalne sastanka Nacionalne komisije za AIDS (NKA)	Organizovo 4 kvartalna sastanka godišnje, plus vanredni sastanci u skladu sa u tom periodu aktuelnim temama. Broj osoba i institucija koje su prisustvovala sastancima NKA čini 20 prestavnika zdravstvenih i drugih relevantnih isnutucija, medija i NVO	Ministarstvo zdravlja,	2015-2018 2019-2020	Kontinuitet		Realizovano po planu	6.600	6.600	Redovna budžetska sredstva	Aktivnost mora imati stalni kontinuitet

5.1.3. Formirati operativni tim za praćenje realizacije Strategije za HIV u okviru NKA	Formiran tim od predstavnika vlade i NVO sektora	Ministarstvo zdravlja, NKA	2015			2017	Redovna budžetska sredstva			Aktivnost neophodna , prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS
5.1.4. Sprovoditi pregled akcionog plana izvještaje	Izrađen izvještaj za svaku godinu Izvještaj dat vladi na usvajanje najkasnije do drugog kvartala tekuće godine	Ministarstvo zdravlja, NVO (tim za praćenje)	2015/2016			Izvještaji su se radili povremeno, nijesu obuhvatili svaki akcioni plan na godišnjem nivou	2.000,00	/	Redovna budžetska sredstva	Aktivnost mora imati stalni kontinuitet
5.1.5. Organizovati godišnje nacionalne konferencije u cilju prezentacije postignuća u realizaciji strategije i planiranje daljih koraka	U period 2015-2019 održane ukupno 3 Konferencije –na temu "Održivost nacionalnog odgovora na HIV/AIDS – izazovi i mogućnosti". br. ucesnika po Konferenciji - od 40 do 50,	Ministarstvo zdravlja, NVO	2015 2016 2017 2018				10.000,00 2015 2016 2017 6.000	21.000	Budžetska sredstva GF	Aktivnost mora imati stalni kontinuitet
5.1.6. Izraditi akcioni plan realizacije strategije za period 2017-2018 i AP 2019-2020	Izrađen akcioni plan	Ministarstvo zdravlja, NVO	III kvartal 2016 IV kvartal 2018				2.000,00 2.000,00		Budžetska sredstva Projektno finansiranje	
5.1.6. Unaprijediti regionalnu saradnju u oblasti liječenje i podrške	1 konferencija 2 studijske posjete Uspostavljena saradnja sa sljedećim zemljama: Hrvatska Estonija Albanija, Kosovo, Bosne, Srbija, Makedonija.	Ministarstvo zdravlja, Klinika za infektivne bolesti NVO	2015 - 2018 U kontinuitetu				10.000	10.000	Budžetska sredstva Projektno finansiranje	Aktivnost prenijeti u naredni nacionalni plan za HIV/AIDS

5.1.1. Raspisivanje redovnog/godišnjeg javnog poziva za za prijavu projekata/programa za podršku preventivnim servisima i drugim prioritetnim aktivnostima u oblasti HIV/AIDS-a u skladu sa Nacionalnom strategijom za borbu protiv HIV/AIDS-a 2015-2020*	Javni pozivi raspisani. Opredijeljena budžetska sredstva za period 2016 do 2019 u iznosu od 485.000 eur Preventivne aktivnosti realizovane u skladu sa Strategijom i AP	Ministarstvo zdravlja NKT; NKA	2016-2018 kontinuirano	2016-2019		Javni pozivi raspisivani na godišnjem nivou U periodu od 2017 do 2020 godine konkurs je raspisivan 6 puta. Podijeljeno ukupno 649.000	1000.000 godišnje	100.000€ u 2016. i 2017. godini, 125.000€ u 2018. godini i po 130.000€ u 2019. i 2020.	Budžetska sredstva	
5.1.8. Priprema i realizacija seta aktivnosti za razvoj paketa tzv. Socijalnog ugovaranja za podršku sprovođenju preventivnih aktivnosti namijenjenih ključnim populacijama i osobama koje žive sa HIV-om, njegove promocije i zagovaranja*	Pravila i procedure razvijene. Dokument čeka na potisivanje, tj. Verifikaciju od strane Ministarstva zdravlja	NVO i Sekretarijat NKT-a MZ, NKT, NKA	2017/2018				50.000	50.000	Open Society Foundations, UNDP i Globalni fond	

*Aktivnosti iz akcionog plana 2017/2018

VI NALAZI EVALUACIJE

Ex-post evaluacija

Ex-post evaluacija nakon implementacije ovog strateškog dokumenta, odnosno analiza uticaja nije izvršena, prije svega zato što je za taj proces neophodan duži vremenski period, kao i resursi za njeno izvođenje. Ipak, sam način izvještavanja je upodobljen sa ključnim zahtjevima evaluacije, tako da se iz samog izvještaja može procijeniti relevantnost strategije, efikasnost, efektivnost, uticaj i održivost.

Ključni izazovi i problemi u implementaciji uz preporuke institucijama nadležnim za sprovođenje strateškog dokumenta i donosiocima odluka

Analiza pripremne faze i faze implementacije

Nacionalna Strategija za borbu protiv HIV/AIDS-a za period 2015-2020. godine razvijena je u bliskoj saradnji Ministarstva zdravlja (MZ) i NKA odnosno NKT⁹, uz tehničku pomoć NVO CAZAS kroz grant Njemačke agencije za međunarodnu saradnju – GIZ i učešće ključnih institucija i organizacija iz vladinog i NVO sektora. Od strane Ministarstva zdravlja imenovana je Radna grupa koju su činili predstavnici ključnih institucija i organizacija uključenih u nacionalni odgovor na HIV/AIDS, a proces je sproveden uz podršku angažovane stručne konsultantkinje.

Participativnost je uključena u sve segmente procesa izrade dokumenta. Prva faza procesa podrazumijevala je onlajn upitnik¹⁰ koji je omogućio analizu postignuća prethodne strategije, definisanje prioriteta i aktivnosti. U okviru ove istraživačke metode svoje mišljenje i prijedloge dalo je 30 predstavnika institucija, domaćih i međunarodnih organizacija. Dobijeni podaci bili su osnova za dva trodnevna multisektorska sastanka, tokom kojih se aktivno radilo na izradi akcionog plana. Svoj doprinos tokom navedenih događaja dali su svi relevantni činioци, odnosno, članovi NKA, NKT, kao i predstavnici drugih ministarstava (Ministarstva finansija, Ministarstva prosvjete i Ministarstva rada i socijalnog staranja), institucija (Fonda za zdravstveno osiguranje) i organizacija (Sistema UN) i domaćih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom i podrškom osoba koje žive sa HIV-om i osoba u riziku od HIV-a.

Od posebnog značaja u razvoju strategije bilo je i prisustvo osoba iz populacije u najvećem riziku, koji su direktno učestvovali u razvoju strategije, što tokom razvoja prethodnih

⁹ NKA - Nacionalna komisija za AIDS; NKT- Nacionalno koordinirajuće tijelo

¹⁰ <https://docs.google.com/forms/d/1L4TkAxFhhfQhFX5gD29w8YeUKwhMamT8frK70iSZaCs/viewanalytics>

Strategija nije bio slučaj jer nisu postojale nevladine organizacije koje vode osobe koje žive sa HIV-om i osobe iz populacije u povećanom riziku na HIV (MSM, i sl.).

Strategija se temelji i na rezultatima i uspjesima prethodnih strategija (2005-2009. i 2010-2014), kao i na prepoznatim slabostima u toku njihove realizacije, zasnovanim na nalazima Srednjeročnog pregleda Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a i planu Univerzalnog pristupa, rezultatima biološkobiheviornog nadzora (BBS) i drugih studija sprovedenih u desetogodišnjem periodu, kao i pregledima aktivnosti i izvještajima o postignućima tokom sprovođenja projekata finansiranih od strane GFATM u periodu od 2007-2014. godine.

Izrada strategije predstavlja uspješan primjer efikasnog participativnog procesa koji je omogućio uspješno sagledavanje stanja i potreba u ciljanoj oblasti, identifikovanje odgovarajućih ključnih ciljnih grupa/ korisnika, izgradnju partnerstva između svih zainteresovanih strana, kao i korišćenje iskustava i naučenih lekcija iz prethodne strategije. Zbog svega navedenog neophodno je naredni strateški plan raditi na istim principima i korišćenjem istih i sličnih metoda uključivanja šireg kruga zainteresovanih strana, ali uz vrlo ozbiljno sagledavanje naučenih lekcija tokom planiranja i samog sprovođenja aktivnosti u okviru ove strategije.

Kada je u pitanju proces implementacije, može se reći da Ministarstvo zdravlja sprovodi nacionalni HIV/AIDS program u snažnoj koordinaciji i komunikaciji sa relevantnim institucijama i organizacijama, uključujući javne zdravstvene ustanove, NVO sektor i Nacionalno koordinaciono tijelo za HIV/AIDS, sa posebnim akcentom na transparentnost, otvorenost, kontrolu i nadzor uspješnosti realizacije. Ovakva sinergija znanja, kompetentnosti i stručnosti vladinog i nevladinog sektora, uz konstantnu podršku Sekretarijata NKT/CCM-a u okviru Instituta za javno zdravlje, rezultirala je uspješnim akcijama.

Nakon ovakvog zaključka, može donekle začuditi neočekivano nizak stepen realizovanih ciljeva i aktivnosti definisanih strategijom, bez obzira na visok stepen zalaganja, kako vladinog tako i nevladinog sektora, kao i značajnih utrošenih sredstava. Odgovor na ovo pitanje se može dobiti iz analize sadržaja tj. aktivnosti postavljenih u ovom strateškom dokumentu, koja nas dovodi do sljedećeg zaključka: Aktivnosti koje prate operativne ciljeve su prenormirane, preusitnjene, često se za realizaciju jedne mjere navodi i po 10 i više aktivnosti. Dalje, veliki broj aktivnosti je u uskoj uzročnoj poljedičnoj vezi, što dovodi do toga, da ako se jedna aktivnost ne realizuje, ona za sobom vodi nerealizovanje čitavog seta aktivnosti. Ovo je na primjer vrlo vidljivo kod uspostavljanja profesije terenski radnik gdje postoji značajan dio aktivnosti koje je neophodno realizovati da bi se ova profesija uspostavila. Takođe je vidljivo i u oblasti

Nadzor i praćenje, gdje se čitavi set aktivnosti nije mogao realizovati zbog nemogućnosti sprovođenja bio-bihevioralnih istraživanja. Imajući sve navedeno u vidu, preporuka za izradu sljedećeg strateškog dokumenta je: kreirati jednostavniji dokument fokusiran na konkretne i rješive probleme za navedeni period, sa manje oblasti, manje ciljeva i manje aktivnosti, ali efektom koji se može pokazati a time i mjeriti. Indikatore prilagoditi ciljevima i definisati tako da daju osnovu za analitičku interpretaciju postignutog. Ciljeve definisati koristeći „SMART” prisup (specifični, mjerljivi, dostižni, realistični i vremenski utemeljeni).

Kada je u pitanju sama realizacija aktivnosti, moramo naglasiti da postoje aktivnosti koje zahtijevaju dodatne intervencije od institucija nosilaca ovih aktivnosti, kao i aktivnosti koje nijesu mogle biti realizovane isključivo zbog nedostataka finansijskih sredstava. Takođe, postoje i aktivnosti koje nijesu u potpunosti realizovane, tj. realizovane su djelimično, stoga je izuzetno važno posvetiti im posebnu pažnju tokom izrade nove strategije, razmotriti njihovu relevantnost i potrebu za njihovim unapređenjem. S druge strane aktivnosti koje su uspješno realizovane nužno ne podrazumijevaju da ih ne treba predvidjeti i za naredni period u cilju unapređenja položaja ključnih ciljnih grupa definisanih strategijom.

Osvrt na postojeće izazove i trenutno stanje

Treba istaći da *stigma i diskriminacija* u odnosu na osobe koje žive sa HIV-om i osobe koje su u povećanom riziku od HIV-a, i dalje predstavljaju jednu od ključnih prepreka u postizanju njihovih osnovnih ljudskih prava, te shodno tome zabrinjava nizak nivo realizovanih aktivnosti u ovoj oblasti, na koje se u okviru budućeg strateškog plana mora obratiti posebna pažnja, nerealizovane mjere redefinisati a njihovu realizaciju intenzivirati. Posebno treba obratiti pažnju na nerealizovanu aktivnost 1.1.3. Revidirati postojeći nacrt i incirati usvajanje Nacionalne strategije o komunikaciji za promjenu ponašanja među osobama u povećanom riziku u odnosu na HIV/AIDS (BCC) sa akcionim planom koja se, po mišljenju ključnih implementatora programa u ovoj oblasti, ne bi smjela odnositi samo na osobe u povećanom riziku, već na kompletnu zajednicu budući da se na prepreke nailazi upravo u odnosu na cjelokupnu zajednicu koja npr. uporno odbija da koristi kondom, ne vidi benefit od testiranja, i sl. Dodatno, biobihevioralna istraživanja među specifičnim populacijama pokazuju da je znanje specifičnih zajednica u odnosu na HIV na dosta visokom nivou što ne može da se kaže za opštu populaciju.¹¹

¹¹ MICS istraživanje je pokazalo da 29% mladih žena starosti 15–24 godine u Crnoj Gori ima sveobuhvatno znanje o prevenciji HIV-a. Mlade žene s visokim obrazovanjem (40%) češće posjeduju sveobuhvatno znanje o prevenciji HIV-a nego one sa srednjoškolskim obrazovanjem (24%). Mladi muškarci posjeduju manje znanja o prevenciji HIV-a (23%) nego mlade žene. Među mladim muškarcima iz vangradskih naselja više je onih sa sveobuhvatnim znanjem o prevenciji HIV-a (28%) nego među onima iz gradskih naselja (20%). 7% muškaraca starosti 25–29 godina i 4% žena starosti 30–39 godina testiralo se na HIV u posljednjih 12 mjeseci i znaju rezultate testiranja. Više na linku:

Takođe treba istaći da je veza između unapređenja poštovanja ljudskih prava i uspješnosti prevencije odavno prepoznata činjenica, te je u narednom periodu veoma važno da svi preventivni programi sadrže komponentu obuka o etičkim pitanjima, stigmati i diskriminaciji, rodnoj diskriminaciji, principima smanjenja štete, kao i ljudskim pravima svih ključnih populacija na koje je Strategija za borbu protiv HIV/AIDS-a posebno fokusirana. Shodno tome, zaključak je da treba razmisliti da tema stigme i diskriminacije u narednom nacionalnom planu bude dio oblasti prevencije, kao i da sve edukacije vezane za oblasti obuhvaćene nacionalnim planom u svom sadržaju obuhvate i temu stigme i diskriminacije posebno osjetljivih populacionih grupa definisanih ovom strategijom.

Veliki dio mjera *prevencije* HIV/AIDS-a zasnovan je na zdravstvenoj edukaciji opšte populacije i populacija u povećanom riziku za dobijanje HIV infekcije u nastojanju da se utiče na promjenu rizičnog ponašanja. Promjena ponašanja kao dio preventivnih mjera, neophodna je za smanjenje rizika širenja HIV/AIDS-a, te stoga ove aktivnosti treba zadržati kao bitne i u narednoj strategiji. Dio mjera odnosi se na smanjenje rizika i štete u populacijskim grupama koje su izložene povećanom riziku u uslovima u kojima borave i žive kao što su zatvorenici.

U okviru ciljeva strategije planirano je i učešće zdravstvenih ustanova u prevenciji infekcije jačanjem mjera dobrovoljnog i povjerljivog savjetovanja i testiranja na HIV. Ova vrsta savjetovanja sa testiranjem dokazano dovodi do promjene rizičnog ponašanja i utiče na tok epidemije HIV-a. Ali, i dalje kao ključan problem ostaje nepostojanje nacionalnih smjernica za testiranje na HIV koje uključuju i različite modele skrininga i testiranja u zajednici, kao i nepostojanje kontinuiteta u promociji testiranja. Prepreku u sagledavanju nivoa testiranja na HIV predstavlja i nedostatak podataka o testiranju u privatnim mikrobiološkim laboratorijama.

Izostala je realizacija jedne važne aktivnosti koja se ticala povećanja broja kondomata pristupačnih mladima, kao i informativnih kampanja u cilju promocije značaja upotrebe kondoma, ali i onih koje se odnose na predrasude o korišćenju istog, što može biti jedan od uzroka povećane prevalencije polno prenosivih infekcija. Važno je istaći da praćenjem ove strategije pojavljuju neka nova polja djelovanja koja moraju biti prepoznata u sljedećem programskom dokumentu kao što je nedostupnost novih metoda prevencije (cirkumcizija/medicinsko obrezivanje, PrEP-preekspoziciona profilaksa) za osobe koje žive sa HIV-om i osoba koje su u povećanom riziku od HIV-a.

Vlada je prepoznala potrebu da finansira NVO za održavanje usluga teško dostupnih ciljnih grupa i uvela je mehanizam za ugovaranje socijalnih usluga, prema kojem je Vlada zakonski

https://www.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files/2019-07/MNE_MICS6%20Statisti%C4%8Dki%20pregled%20HIV%20i%20seksualno%20pona%C5%A1anje_Crna%20Gora%202018..pdf

u mogućnosti da obezbijedi sredstva za NVO. Ovo je nova inicijativa koja još jednom pokazuje snažnu posvećenost Vlade nacionalnom odgovoru na HIV. Bez obzira na prepoznati kvalitet rada preventivnih servisa i servisa podrške u NVO, neophodno je uspostaviti standarde u njihovom radu, tj. stvoriti podržavajući zakonodavni okvir kroz licenciranje usluga i pružaoca usluga, jačanje njihovih kapaciteta i održivo finansiranje.

Jačanjem zdravstvenog sistema u oblasti *dijagnostike i liječenja HIV/AIDS-a* omogućava se rano otkrivanje bolesti, bolji kvalitet života za osobe koje žive sa HIV-om, njihovih porodica i partnera/ki i istovremeno utiče na smanjenje troškova zdravstvene zaštite u oblasti tretmana i njege pacijenata sa HIV/AIDS-om. Unaprijeđen je kvalitet liječenja, njege i podrške za osobe koje žive sa HIV-om. Postignuto je dosta u stvaranju podržavajućeg okruženja za prevenciju HIV-a i njegu pacijenata, ali postoji još dosta prostora za napredak, naročito po pitanju kontinuiranog obezbjeđivanja ART za OSHA, stavljanja novih lijekova na listu lijekova, i bolje saradnje epidemiologa i infektologa; Potreban je veći senzibilitet ginekologa i stomatologa za potrebe OSHA; Kroz razgovore sa implementatorima aktivnosti kako iz vladinog tako i iz nevladinog sektora, dolazi se do zaključka da je još uvijek put od dijagnostike do liječenja komplikovan i da se ovoj oblasti mora posvetiti puna pažnja, bez obzira na ozbiljna finansijska sredstva koja je neophodno uložiti. Dakle, još uvijek ključnu prepreku predstavljaju neadekvatni uslovi za liječenje na Klinici za infektivne bolesti, nedostatak PeP-a i protokola za isti, kao i nacionalnog protokola za liječenje. Dodatnu zabrinutost izaziva nepostojanje podrške mentalnom zdravlju osoba koje žive sa HIV-om i njihovih partnera/ki i porodica na Klinici za infektivne bolesti, što svakako u narednom periodu mora biti jedna od neizostavnih aktivnosti.

Nacionalnim programom je predviđeno i *jačanje nadzora nad HIV infekcijom* što podrazumijeva kvalitetnije prikupljanje podataka za monitoring i evaluaciju sveukupnog Nacionalnog odgovora na HIV. Tokom realizacije predmetne strategije bilo je niz izazova u sprovođenju sveobuhvatanog nadzora nad HIV-om, prije svega zbog nedostatka procjene veličine ključnih populacija odnosno broja osoba koje su u povećanom riziku od HIV-a i otežanog praćenja kretanja HIV-a u zajednicama u povećanom riziku od HIV-a, zbog nemogućnosti sprovođenja istraživanja koja bi dala relevantne podatke. Kao što je već u prethodnom tekstu navedeno, neophodna biobihevijska istraživanja su u toku, a tokom budućeg perioda realno je očekivati i evaluaciju sprovedenih istraživanja i upoznavanje stručne i opšte javnosti sa dobijenim rezultatima. Jako je važno ubuduće obezbijediti podršku iz budžeta za nastavak sprovođenja periodičnih bio-bihevijskih istraživanja među populacijama u najvećem riziku od HIV-a, kao i među mladima i opštom populacijom;

Kada je u pitanju *koordinacija i partnerstvo*, nedostatak operativnog tima za praćenje realizacije Strategije za HIV u okviru NKA, je usporio proces prikupljanja informacija neophodnih za izradu ovog izvještaja, ali i sam proces nadzora, tj. nedostatak informacija o

preventivnim aktivnostima na području HIV/AIDS-a, koje se sprovede kroz razne projekte zahvaljujući državnim i inostranim donacijama. Zbog nedostupnosti ove vrste informacija, pretpostavka je da sprovedeno više aktivnosti nego što je prezentovano ovim izvještajem. Takođe je izostao kvalitetniji monitoring NVO kojima su odobrena sredstva od strane samog Ministarstva zdravlja, što bi u narednom period trebalo biti jedna od ključnih aktivnosti komisije za dodjelu sredstava. Navedeno, prije svega zato što je neopodno izgraditi efikasne mehanizme za praćenje sprovođenja svih programa koji se odnosi na HIV u Crnoj Gori.

Relevantnost: U analizi pripreme faze dat je odgovor na pitanja kako su ključne oblasti strategije identifikovane, kako su aktivnosti razrađene, ko su bili učesnici u procesu i da li su odgovarajući ljudi identifikovani kao korisnici. Ono što je karakteristično za predmetnu strategiju je izuzetno visok nivo participativnosti tokom njene izrade. Ključni zaključak je svakako da je strategija relevantna sa potrebama ciljnih grupa i krajnjih korisnika, potrebama zemlje, politikama vlade i donatora.

Efikasnost: Na efikasnost realizacije strategije pozitivno je uticala dobra saradnja između ključnih partnera vladinog i nevladinog sektora kao i konstruktivna saradnja sa međunarodnim organizacijama koje su osim što su finansijski podržale sprovođenje aktivnosti definisanih strategijom, obezbjeđivali i podršku kroz angažman značajnog broja stručnjaka i konsultanata sa iskustvom u ciljanoj oblasti. Iz samog izvještaja jasno se može vidjeti do koje mjere su sve zainteresovane strane ispunjavale svoje obaveze, ali i informacije o tome šta nije postignuto ovom strategijom, kakvu vrijednost ona ima danas, i koji su glavni problemi koji i dalje moraju da se rešavaju.

Efektivnost: Efektivnost se odnosi na procjenu ostvarenja objektivno provjerljivih Indikatora (OPI) i utvrđuje da li su planirani rezultati postignuti. Efektivnost je kriterijum koji mjeri stepen do kojeg su ciljevi strategije ostvareni, ili se očekuju da budu ostvareni, uzimajući u obzir njihovu relativnu važnost i opisani su u oblasti "III Informacije o napretku u postizanju operativnih ciljeva i pratećih indikatora".

Uticaj: Analiza uticaja ili promjena koje su se dogodile, nijesu mogle biti urađene u skladu sa zahtjevima i metodologijom koje zahtijeva Ex-post evaluacija, prije svega zato što ona mora dati odgovor na pitanja kako ljudi reaguju na programske aktivnosti strategije, šta korisnici koji su ključni faktori koji će odrediti uspjeh projekta osjećaju, i koji su bili glavni uticaji, pozitivni i negativni, na ciljne grupe i krajnje korisnike, što zahtijeva drugačije tehnike istraživanja koje je bilo nemoguće izvesti u periodu izvještavanja. Ipak, ono što se iz izvještaja da zaključiti je da je sprovođenje ove strategije doprinijelo visokom stepenu svjesnosti Vlade i NVO sektora o potrebi kontinuiranog rada, kao i zavidnom nivou posvećenosti preventivnom radu među ključnim populacijama u riziku (injektirajući korisnici droga, muškarci koji imaju seks sa muškarcima i seksualne radnice),

obezbjeđivanju bezbjedne krvi, te unapređenju dijagnostike, liječenja i njege osoba koje žive sa HIV-om. Takođe, aktivnosti definisane strategijom ojačale su već postojeću saradnju i razmjenu iskustava oba navedena sektora, pa su generisani novi projekti koji su ili logičan nastavak započetih aktivnosti, ili potpuno nova polja djelovanja u potpunosti usklađena sa ciljevima strategije.

Održivost: Sama činjenica da Vlada planira izradu nove Strategije, tj. Nacionalniog Programa za HIV/AIDS, za period 2021-2023. godine sa Akcionim planom za 2021-2022. godinu je jasan pokazatelj održivosti. Ovom stavu doprinosi i podatak da Vlada ulaže značajna finansijska sredstva za unapređenje dijagnostike, liječenja i njege osoba koje žive sa HIV-om. Istovremeno, uspostavljeni model finansiranja nevladinih organizacija od strane Ministarstva zdravlja daje mogućnost za dugotrajan rad održivih i korisnicima/ama dostupnih servisa podrške, kao i za druge različite preventivne aktivnosti. Osim navedenog, postoji i čitavi set realizovanih aktivnosti koje po prirodi dugotrajne i održive, kao što su mnoga izrađena dokumenta, smjernice, odluke, ali i čitavi set edukativnih aktivnosti u okviru kojih će se naučeno multiplicirati u stručnoj i opštoj zajednici.

V OSVRT NA PLANIRANA I UTROŠENA FINANSIJSKA SREDSTVA

Sa aspekta utrošenih finansijskih sredstava za implementaciju mjera strategije nije moguće dati potpun finansijski pregled planiranih i utrošenih sredstava jer, bez obzira što predmetna strategija okvirno definiše finansijske pokazatelje u vezi s realizacijom mjera i aktivnosti, osim za oblasti liječenje, njega i nadzor, ne postoji obaveza finansiranja od strane Vlade. Ipak, pored toga, treba ukazati da je realizacija aktivnosti strategije finansirana iz redovnih budžeta ministarstava, iz projekata međunarodnih organizacija, donacija i projekata NVO. Nije bilo moguće uraditi presjek uloženi finansijskih sredstava za pojedine realizovane aktivnosti jer u okviru same strategije ne postoji jasan prikaz planiranih i utrošenih finansijskih sredstava za svaku aktivnost pojedinačno.

Kada su u pitanju oblasti koje su u nadležnosti zdravstvenih institucija, poput liječenja i njege, moguće je ostariti jasniju sliku, pa su planirana sredstva su uglavnom usklađena sa ukupnom potrošnjom. Kada su u pitanju preventivni program koje uglavnom realizuju NVO, planirana sredstva su često niska, tako da imamo situaciju da se zbog nedostatka sredstava nijesu realizovale mnogobrojne aktivnosti, a one realizovane koštale su daleko više od planiranog iznosa. U ovom segmentu NVO su uglavnom nedostajuća sredstva obezbjeđivali kroz projektno finansiranje od strane nacionalnih i međunarodnih donatora.

I pored toga, može se zaključiti da su izdvojena budžetska sredstva nedovoljna za očekivane efekte. Zato i jeste jedna od najznačajnijih preporuka da je za aktivnosti narednog strateškog

dokumenta neophodno planirati i izdvojiti značajno veća sredstva i da izradi svih godišnjih akcionih planova prethodi procjena o raspoloživim budžetkim sredstvima.

Kada je u pitanju finansiranje nacionalnog odgovora na HIV/AIDS, neophodno je prikazati širu sliku koja nam može objasniti pretpostavku da su sve dosadašnje strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a, ipak jedne od rijetkih strategija u svim oblastima Vlade, za koje se može ustvrditi da su u najvećoj mjeri realizovane, tj. finansijski podržane.

Naime, Crna Gora je jedna od zemalja jugoistočne Evrope koja je značajno iskoristila podršku Globalnog fonda od 2006. do 2015. Zajedno sa UNDP-om kao glavnim primaocem (PR), GF je pružio direktnu podršku za implementaciju dvije nacionalne strategije o HIV/AIDS-u (2005-2009. godine i 2010-2014. godine) i nacionalnog programa kontrole tuberkuloze-TB (2007-2011. godine). Ova podrška rezultirala je održavanjem niske prevalencije HIV-a i TB u zemlji, kao i izuzetno niske prevalencije HIV-a kod osoba koji injektiraju drogu. Ipak, izvještaji ukazuju o velikom broju pacijenata kojima je u kasnijoj fazi dijagnostifikovana infekcija, potencijalno ukazujući na to da relativno veliki broj ljudi - uključujući IKD - ne poznaju svoju HIV infekciju, kao ni visoku prevalenciju virusnog hepatitisa C (HCV) među osobama koje koriste drogu injektiranjem.

Kroz pružanje podrške tokom godina, GF je pomogao Crnoj Gori u svim ključnim strateškim oblastima, u skladu sa postavljenim strateškim principima i ciljevima. Vlada je već u potpunosti finansirala sve komponente liječenja, dok je u potpunosti preuzela finansiranje nabavke brzih testova i ispitivanja urina, usluge dobrovoljnog savetovanja i testiranja (VCT), nabavku metadona i terapije za održavanje metadona (MMT), usluge u javnim institucijama, rutinski nadzor nad HIV-om (sa izuzetkom istraživanja čije buduće finansiranje još uvek nije osigurano), TB/ HIV aktivnosti, kao i module zdravstvene edukacije. U pogledu TB/HIV aktivnosti, dijagnoza TB-a i liječenje za pacijente sa HIV/AIDS-om se obezbjeđuju preko Fonda za zdravstveno osiguranje (FZZO), dok je VCT obezbijeđen za pacijente sa TB-om takođe kroz FZZO.

Konačno, GF je pomogao Crnoj Gori da uspostavi mrežu programa za smanjenje štete, uključujući opioidni supstitucionni tretman (OST) i programe razmjene igala i špriceva. Vlada, tj. FZZO je preuzeo finansiranje programa OST i smanjenja štete u javnim zdravstvenim ustanovama od 2013. godine. Međutim, još nije preuzeo finansiranje programa i usluga smanjenja štete, uključujući programe razmjene igala i špriceva, unutar civilnog sektora. Ovi programi su dokazani kao veoma efikasni i efektivni za održavanje niskog nivoa prevalencije HIV-a unutar populacija sa najvećim rizikom, uključujući osobe koje koriste drogu injektiranjem. Iako je jasno izražena podrška za programe smanjenja štete, Vlada nije imala plan finansiranja za korištenje domaćih sredstava za popunjavanje praznina koje je ostavilo

povlačenje GF-a. To je rezultiralo značajnim smanjenjem obima usluga i intervencija na terenu od strane civilnog društva, pa čak i do prekida rada ovih servisa, ostavljajući korisnike bez usluga koje su navikli da dobijaju dugi niz godina. Takođe, uprkos značajnog napora uloženog i od strane GF-a i od strane UNDP-a, niko od njih nije smatrao potrebnim da preporuči Vladi pripremu tranzicionog plana - ili nekog sličnog dokumenta - koji bi mogao biti putokaz za relevantne državne institucije kako se suočiti sa situacijom.

S obzirom na to da je podrška iz Globalnog fonda završena u junu 2015. godine, završavanjem Granta za HIV Runde 9 GF-a, kao i zbog činjenice da nije više bila u mogućnosti da koristi dalju podršku jer je prema Svjetskoj banci klasifikovana kao zemlja sa srednje-visokim prihodima odnosno BNP-om, Crna Gora je započela proces tranzicije na domaće finansiranje. Međutim, imajući u vidu rastuću epidemiju među MSM populacijom, Bord Globalnog fonda je nakon intenzivne komunikacije sa Nacionalnim koordinacionim tijelom (NKT), zvaničnim pismom od 15. decembra 2016. godine, izrazio spremnost i volju da nastavi da pomaže Crnu Goru kroz obezbjeđivanje bespovratnog granta za tro-godišnji period u iznosu od 556.938 EUR za podršku preventivnim HIV/AIDS servisima u okviru nevladinog (NVO) sektora, kroz inovativni model svojevrstne dodatne direktne podrške budžetu i opredijeljenim nacionalnim budžetskim sredstvima, koje je država dužna da obezbijedi svake godine, u skladu sa potpisanim Sporazumom sa GF-om. Takođe, Globalni fond je prepoznao veliku potrebu za sprovođenjem bio-bihejvioralnih istraživanja među populacijama u povećanom riziku od HIV/AIDS-a, pa je shodno tome obezbijedeno dodatnih oko 180.000 EUR za sprovođenje četiri (4) ovakva istraživanja među populacijama osoba koje koriste drogu injektiranjem, muškaraca koji imaju seks sa muškarcima, seksualnih radnica/ka i zatvorenika/ca, kao i tehnička podrška od strane Vlade Francuske kroz tzv. Francusku Inicijativu 5%, namijenjenu izradi plana za monitoring i evaluaciju nacionalnog odgovora na HIV/AIDS, izradi protokola za sprovođenje biobihejvioralnih istraživanja među populacijama u povećanom riziku i unapređenju terenskog rada među MSM populacijom i drugim populacijama kroz inovativne metode (tzv. internet outreach, rad u zajednici odnosno mobilni terenski rad, itd.). Naime, naši partneri iz GF-a prepoznaju značajne napore koje ulažu svi činioци na ovom polju u Crnoj Gori, počev od Ministarstva zdravlja i Fonda za zdravstveno osiguranje, preko zdravstvenih ustanova do nevladinih organizacija koje sprovode preventivne aktivnosti. Ova podrška se nadovezuje i na podršku radu Sekretarijata NKT-a za period od 2016-2019. godine, kao i najavljenom produženju ove podrške NKT-u za novi trogodišnji period. U ovom smislu, a obzirom da se radi o pilot modelu koji se po prvi put koristi u Evropi, primjer Crne Gore će biti korišćen kao pozitivan primjer širom Evrope i svijeta.

VI PREPORUKE ZA NAREDNI CIKLUS PLANIRANJA POLITIKA

Navedeni uspjesi moraju se održati, a nacionalni odgovor se mora intenzivirati, kako bi se omogućio univerzalni pristup ključnim intervencijama u oblasti HIV prevencije i liječenja. Stim u vezi dat je niz preporuka u odnosu na strateške oblasti, koje čine kako nerealizovane mjere i aktivnosti iz prethodne strategije, tako i novi prijedlozi za pitanja koja su se otvorila tokom realizacije predmetne strategije.

Stigma i diskriminacija

- Razmotriti potrebu izrade Nacionalne strategije o komunikaciji za promjenu ponašanja među osobama u povećanom riziku u odnosu na HIV/AIDS (BCC);
- Razmotriti potrebu za sprovođenjem analiza nastavnih planova i programa za srednje stručno, više i visoko obrazovanje zdravstvene struke vezano za HIV i stigmatu i diskriminaciju osoba koje žive sa HIV-om i osoba u povećanom riziku na HIV;
- Sprovesti istraživanje o potencijalnoj diskriminaciji osoba koje žive sa HIV-om koje uključuje i stigma indeks istraživanje;
- Izvršiti procjenu/analizu medijske prezentacije tema o HIV-u i AIDS-u, te na osnovu analize dizajnirati i sprovesti edukaciju predstavnika medija o ljudsko pravaškom pristupu u izvještavanju;
- Obezbijediti edukacije o stigmati i diskriminaciji za sve relevantne aktere (zdravstvene, socijalne i policijske službe) ali i NVO pružaoce socijalnih usluga.

Prevenција

- U narednom periodu neophodno je unaprijediti smjernice za smanjenje štete, adaptirati ih kako u domenu upotrijebljenih izraza, tako i u odnosu na politike koje se odnose na oblast smanjenja štete;
- Izraditi Stručno metodološko upustvo za substitucionu terapiju KD, uključujući smjernice za trudnice KD, novorođenčad i porodilje;
- Raditi na iznalaženju zakonskih rješenja za pružanje usluga osobama koje žive s HIV-om i osobama u riziku u odnosu na HIV, u okviru NVO;
- Obezbijediti institucionalnu podršku za rad i poboljšanje kvaliteta usluga u postojećim Drop-in centrima i podršku sprovođenju programa prevencije HIV-a kroz kontinuirani rad na terenu;
- Obezbijediti uslove za kontinuirano „savjetovanje putem interneta za MSM i ostale populacije u riziku“;
- Stvoriti uslove budžetskog finansiranja vaninstitucionalnog savjetovišta za osobe koje žive sa HIV-om u okviru NVO Crnogorska Fondacija za HIV, kako bi se izbjegla projektna zavisnost;

- Izraditi nacionalne smjernice za testiranje na HIV koje uključuju i različite modele skrininga i testiranja u zajednici u skladu sa smjericama međunarodnih zdravstvenih autoriteta (WHO, ECDC);
- Intenzivirati kampanje za promociju testiranja ciljane na veći broj javnosti;
- Ojačati napore u edukaciji zdravstvenih radnika/ca o principima rada sa grupama u riziku od HIV-a i modelima motivisanja na testiranje;
- Iznaći modele pribavljanja podataka o „testiranju na HIV“ od privatnih laboratorija;
- Pojačati aktivnosti usmjerene na povećanje upotrebe kondoma;
- Stvoriti uslove za licenciranje usluga socijalne i zdravstvene zaštite za pružaoce usluga u NVO;
- Nastaviti sa sprovođenjem preventivnih i programa podrške za MSM, IKD I SR populaciju;
- Intenzivirati obuke za zaposlene u zatvoru o stigmati, diskriminaciji, prevenciji i podršci za populacije u povećanom riziku, a za zatvorenike obezbijediti usluge preventivnih programa;
- U naredni nacionalni program uključiti obavezne dodatne edukacije medicinskog osoblja koje radi sa zatvorenicima . Zbog obuhvata ciljne grupe ne iziskuje značajna sredstva, a od ključnog je značaja za populaciju u riziku;
- Planirati nastavak programa edukacije o prevenciji HIV-a i PPI među migrantima/ azilantima, zaposlenih u ustanovama za smještaj i rad sa migrantima/ azilantima, posebno imajući u vidu da je tokom 2019. godine nadležnost za migracije i azil sa Ministarstva rada i socijalnog staranja prešla na Ministarstvo unutrašnjih poslova, a samim tim su se promijenili kapaciteti, odnosno osoblje koje radi sa ovom izuzetno osjetljivom kategorijom;
- Sprovoditi terenske aktivnosti među romskom populacijom i socijalno isključenom omladinom; vršnjačka edukacija među mladim adolescentima.

Liječenje, njega i podrška

- Izgraditi novu Kliniku za infektivne bolesti što je jedini način da se obezbijede adekvatni uslovi koji mogu dati odgovor na potrebe pacijenata;
- Uspostaviti savjetovalište na Klinici za infektivne bolesti u okviru kojeg bi se obezbjeđivala psihosocijalna podrška, terapijsko savjetovalište (terapijska pismenost, planiranje zdravog potomstva, PeP, PreP);
- Uspostaviti bazu podataka (Softver) o istoriji bolesti sa retroaktivnim i aktuelnim unošenjem medicinskih podataka nije izrađena;
- Izraditi Nacionalni vodič za HIV/AIDS koji sačinjava i Terapijski vodič i Vodič za Pedijatrijski HIV/AIDS;
- Izraditi Stručno -metodološko upustvo za post-ekspozicionu profilaksu (PEP);
- Izraditi Protokol o prevenciji prenošenja HIV-a sa majke na dijete;

- Obezbijediti stručnu edukaciju-specijalizaciju pružaoca usluga u zdrastvu o novim dostignućima u prevenciji, liječenju i njezi;
- Sprovoditi edukaciju zdravstvene radnika, saradnika o putevima prenosa, kliničke slike, dijagnostike, terapije, standardizovanim mjerama zaštite, postekspozicionoj profilaksi.

Nadzor i praćenje

- Nastaviti revidiranje i prikupljanje podataka o krvlju prenosivim infekcijama i objedinjavanje podatka komponenti nadzora druge generacije pri Registru za HIV;
- Sprovesti obuku zaposlenih u zdravstvu o uzorkovanju, analizi podataka, pisanju izvještaja itd. (raznim aspektima nadzora druge generacije);
- Sprovesti biobihevioralna istraživanja (IBBS) među osobama koje injektiraju droge, muškarcima koje imaju seks sa muškarcima, seksualnim radnicama/ima i zatvorenicima;
- Uspostaviti jedinstvenu bazu podataka za nadzor druge generacije sa podacima iz biobihevioralnih istraživanja razvrstanih po dobi, polu i razlikama;
- Sprovesti procjene veličine populacije za: PLHIV, intravenske korisnike droga, komercijalne seksualne radnike/ce i muškarce koji imaju seks sa muškarcima.

Koordinacija i partnerstvo

- Organizovati sastanke CCM I NKA u kontinuitetu;
- Godišnje nacionalne konferencije u cilju prezentacije postignuća u realizaciji strategije i planiranje daljih koraka, održavati u kontinuitetu;
- Formirati Komisiju/koordinacioni tim za praćenje realizacije Nacionalnog Programa za HIV/AIDS. Definisati jasne kriterijume za odabir članova i članica Komisije;
- Izraditi adekvatan Plan praćenja implementacije novog dokumenta na godišnjem nivou;
- Izraditi metodologiju evaluacije Nacionalniog Programa za HIV/AIDS. Planirati sredstava i dinamiku evaluacije;
- Obezbijediti široku dostupnost izvještaja evaluacije;
- Uspostaviti sistem monitoringa programa i projekata iz oblasti HIV/AIDS-a odobrenih od strane Ministarstva zdravlja a koje sprovode NVO.

Podgorica 16.03.2021.